

NORDISK TIDSKRIFT

FÖR VETENSKAP, KONST OCH INDUSTRI

UTGIVEN SEDAN 1878

AV LETTERSTEDTSKA FÖRENINGEN

Tema Litteraturen i Norden året 2025

Inledning: Al magt til den autentiske forfatter!

Danmark: Hviskende Tidevand • Finland: De fina debutböckernas år

Finlandssvensk: Fagerholm tronar i toppen • Island: Att stanna

upp en stund • Norge: Det tynnes i en stor författargenerasjon

Sverige: Läsarens medskapande

Ny NT-serie: Nordiske Filmskapare

Danmark: Bille August – Nøglescenens mester

Politik

Det atlantiska Norden och säkerheten

För egen räkning: Supermagten og Grønland

Krönika: Hur kan vi skapa en nordisk offentlighet?

Konst

Johan Tobias Sergel – marmor och bläck

NT-Intervjun

Vónbjørt Vang "Foeåret kom aldrig det år"

STOCKHOLM

■ ■ Ny serie i samarbete med Föreningen Norden ■ ■

2026 • Häfte 2

NORDISK TIDSKRIFT 2/2026

INNEHÅLL

Artiklar

Tema Litteraturen i Norden året 2025

Inledning: Al magt til den autentiske forfatter! <i>Henrik Wivel</i>	121
Dage som hæst hviskende Tidevand. Dansk skønlitteratur året 2025. <i>Lars Bukdahl</i>	125
De fina debutantböckernas år. Den finländska litteraturen året 2025. <i>Vesa Rantama</i>	135
Rikt romanår där Fagerholm tronar i toppen. Finlandssvensk skönlitteratur året 2025. <i>Tomi Riitamaa</i>	145
Att stanna upp en stund. Isländsk litteratur året 2025. <i>Rósa María Hjövar</i>	157
Det tynnes i en stor författargeneration. Litteraturen i Norge i 2025. <i>Hans H. Skei</i>	167
Läsarens medskapande. Svensk litteratur året 2025. <i>Therese Eriksson</i>	177

NT-serie: Nordiske Filmskapare

1. Danmark: Bille August – Nøglescenens mester. <i>Henrik Wivel</i>	185
Det atlantiska Norden och säkerheten. <i>Niklas Eklund</i>	199
Johan Tobias Sergel – mästare i marmor och bläck. <i>Marianne Nordenlöw</i>	209

NT-Intervjun

"Foråret kom aldrig det år". Samtale med Vónbjört Vang – Nordisk Råds litteraturprisvinder 2025. <i>Bergur Rønne Moberg</i>	217
--	-----

* * *

För egen räkning

Supermagten og Grønland. <i>Marianne Krogh Andersen</i>	227
---	-----

Krönika om nordiskt samarbete

Hur kan vi skapa en nordisk offentlighet? <i>Johan Strang</i>	233
---	-----

* * *

Bokessä

NATO-processen skärskådad på nytt. <i>Mats Bergquist</i>	237
--	-----

Kring böcker och människor

Alexander Stubbs recept är samarbete och respekt. <i>Tommy Westerlund</i>	243
Haarders håndbog. <i>Arne Hardis</i>	245
Masseproduserte bilder i alle hjem! <i>Hans H. Skei</i>	248

* * *

Register över författare Litteraturen i Norden 2025. <i>Louise Hertzberg</i>	251
Sammanfattning, Tiivistelmä, Samantekt.	253, 254, 255

HENRIK WIVEL

AI MAGT TIL DEN AUTENTISKE FORFATTER!

Den 19. december 2025 blev forfatteren Thomas Boberg og forlaget Gyldendal ved retten i Nykøbing Falster frifundet for injurier. Sagen mod Thomas Boberg skyldtes hans roman *Insula*, der udkom i 2024 og her i *Nordisk Tidsskrift 2/2025* blev karakteriseret som ”kunstnerisk vellykket som et stykke sprogkunst” i den årlige oversigt over dansk skønlitteratur af Lars Bukdahl. *Insula* beskriver parret Thomas og Rebekka der sammen med deres søn Hugo - efter en årrække i København - bosætter sig på en lille ø i det sydlige Danmark i et forsøg på at genstarte deres forhold og finde et sted, hvor det er givende at vokse op for deres søn. Romanen er ud over et sensitivt, fintmærkende og ømt portræt af den lille familie og deres (urealistiske) drømme om hus og have i pagt med naturen, også et skånselsløst portræt af et stykke ”Udkantsdanmark” i en del af landet, som er blevet døbt ”den rådne banan”. Romanen kan ud fra den vinkel meget vel læses som et sociologisk vidnesbyrd og burde blive det af de sociale myndigheder i Danmark som lærestykke. Romanen fik fremragende anmeldelser i Danmark og siden også i Norge, hvor den er udkommet i oversættelse. På mig har den også gjort et stort indtryk med sin poetiske realisme, sin kærlige skildring af et far-søn forhold, og sin sært hudløse og ind i mellem humoristiske, ind i mellem skånselsløse, mangel på filter i personschildringen. Ikke mindst af romanens hovedperson Thomas, der jo bærer samme navn for som forfatteren bag bogen.

Heri ligger jo den udfordring, som har ført til retssagen mod Thomas Boberg og Gyldendal for injurier. For romanen har meget tilfælles med virkeligheden og kan karakteriseres som det der tidligere kaldtes for selvbiografisk og de senere år kaldes for autofiktion. Man skal ikke være et geni for at lokalisere øen i havet som Fejø og familien som Bobergs egen. Beboerne på Fejø har også haft let ved at se sig selv i en række af de karakterer, som romanen lader indgå i handlingen. Ikke alle er lige flatterende beskrevet og det har fået en af beboerne, restauratøren Frank Strathe, til at anlægge sag. Retssagen blev fyldigt dækket af de danske medier; retsreferatet er jo en klassisk journalistiske disciplin som her kunne bevæge sig ind i selveste kulturlivet, som ellers ikke – og gud ske tak og lov for det – spiller nogen hovedrolle i det danske retssystem.

Frifindelsen af Thomas Boberg og hans forlag blev overordnet begrundet principielt med en henvisning til Den Europæiske Menneskerettighedskonventions bestemmelse om ytringsfrihed. Men dommen fra retten i Nykøbing Falster er nuanceret og medgiver at ligheden i romanen mellem Frank Strathe og

karaktern ”Rolf”, der tillægges en række opdigterede usympatiske egenskaber, retsligt kan anskues som en krænkelse af Strathes ære. Men dette forhold vejer ikke så tungt på Justitias vægtskål som den kunstneriske ytringsfrihed. *Insula* anskues af retten primært som en roman og dermed et stykke skønlitteratur. Sådan skal det også være. Men i den offentlige litterære diskussion af romanens etik har der været synspunkter fremme om, at genren autofiktion efterhånden burde være udlevet. Noget tilsvarende er sket i Norge, hvor der i det litterære liv efter Karl Ove Knausgaards magnum opus *Min Kamp* har været en vis træthed ved dette autobiografiske jordskred, som har forårsaget at skellet mellem fiktion og virkelighed er blevet mudret til. Bag denne kritik ligger der generelt i de nordiske lande en nykritisk og modernistisk litteraturforståelse, som er puristisk. I Danmark blev denne nykritiske opfattelse fyndigt artikuleret af forfatteren Per Højholdt, som deklamerede, at en forfatter aldrig måtte tage af ”hovedstolen”; bankmetaforen indikerede at vedkommende så ville gå kunstnerisk fallit. Jeg har aldrig sympatiseret med det udsagn. Siden Augustins *Bekendelser* har forfatteren igennem skiftende århundreder lystigt og lidenskabeligt taget af hovedstolen og øst af deres egen biografi og deres egne livserfaringer og flettet den og det ind i deres skønlitterære værker. Det er der kommet mesterlige romaner og digte ud af. Verdenslitteratur. For det handler ikke om, hvor tæt et skønlitterært værk skriver sig ind i virkeligheden og hvor skånselsløst en forfatter betjener sig af mennesker, familie og miljøer, vedkommende færdes i og præges af. Det handler i særklasse også om litterær kvalitet og autenticitet. Er kvaliteten til stede ægte og ærligt, vil et selvbiografisk litterært værk hæve sig over gossip, sladder og injurier og blive til kunst, humanistisk, formmæssigt og etisk. Et par af Sveriges største forfattere gennem tiderne, August Strindberg og Selma Lagerlöf, forgreb sig hæmningsløst på hovedstolen, og i et andet Nykøbing, nemlig Mors, gjorde Aksel Sandemose det samme. Janteloven er ikke velkommen i skønlitteraturen eller litteraturen overhovedet.

Men er den juridiske lov velkommen i skønlitteraturens verden? Retten kunne jo risikere ikke at frifinde en forfatter eller et forlag. Ytringsfriheden er – som vi alle ved – ikke givet, men noget vi skal kæmpe for i de demokratiske samfund som netop en ret, en menneskeret, som der skal være juridisk dækning for. For denne signatur er retten velkommen. I de meget få sager, der har været de sidste par årtier, har det juridiske retssystem gjort fyldest med en vidneafhøring og procedering, grundet og forklaret ud fra de kunstneriske processer og genrer. Det gjaldt eksempelvis også sagen fra 2011, hvor Das Beckwerk (i dag forfatteren Madame Nielsen, *red.*) i Østre Landsret i København blev frikendt for i en roman at krænke kollegaen Thomas Skade-Rasmussens privatliv. Igen med henvisning til ytringsfriheden og romanen som en skønlitterær genre. Det gjaldt kunsten og kunstens autenticitet – som kunst.

Kunstig intelligens

Ovenstående klamamse er principiel og derfor vigtig, men tjener også for mit vedkommende til at udskyde, det jeg egentlig ikke har lyst til at skrive om, fordi det er så utåleligt og fordi det kommer til at fylde ALT i fremtiden: Generativ AI eller Kunstig Intelligens. Som Rosa Maria Hjørvar skriver i dette nummer af *Nordisk Tidsskrift* i oversigten over islandsk litteratur, så har AI allerede erobret litteraturen. Digitale AI-baserede oversættelser af skøn- og faglitterære værker er et faktum, og 2025 blev også året, hvor AI udgav sin første bog. Læg dertil AI indlæste lydbøger og stod for AI-genererede billeder, illustrationer og omslag til bøger. I Danmark har de første skandaler på klassiske kvalitetsmedier som *Berlingske* og *Politiken* allerede fundet sted. Brug af AI har ført til misinformation, graverende fejl og fuldkommen utroværdige udsagn, som intet har med virkeligheden at gøre. Vi kan grine af det, fordi fejlene er så indlysende og klodsede, lidt lige som når vi ser nyheder på TV med fuldkændig meningsløse, direkte dadaistiske maskinundertekster og oversættelser. Men det er alvor. Ikke mindst i et generativt perspektiv.

For AI besidder nogle egenskaber, som tidligere hørte kunsten og litteraturen til: AI digter nemlig, hvis ikke lige frem hallucinerer. AI ved i princippet alt, og når AI alligevel ikke ved det, digter AI et svar og fylder hullerne ud. Hvad minder det om? Det minder om den kunstneriske proces og en forfatters skabende princip, når vedkommende skriver skønlitteratur. Men hvor forfatteren er ude i et æstetisk, eksistentielt og erkendelsesmæssigt ærinde, hvor intetheden fyldes med form (for at citere Gottfried Benn) og værket søger sin mening; alt det som definerer et autentisk kunstværk med rod i det sandt menneskelige. AI kan aldrig blive autentisk, det ligger i selve definitionen og dermed betegnelsen. AI er kunstig, ikke kunst. Robotter kan ikke danse, de savner krop, rytme og balance. De føder ingen stjerner ud af kaos (for at citere Nietzsche).

Vi kan forsøge at dæmme op for vanviddet, det usandfærdige, kunstige uden klar afsender. I 2023 lancerede European Writers Council manifestet *#AgainstWritoids*, hvor robotter og AI markeredes som uønskede. Det amerikanske oversætterforbund The Authors Guild har i 2025 lanceret et mærke til autentiske oversættelser: *Human Authored*. Begge initiativer er, som Karl Berglund skriver i *Nordisk Tidsskrift* 1/2026, forsøg på at skabe en officiel anstændighed og et regelsæt til at dæmme op for digitaliseringens generative epidemi.

Men hvad skal vi gøre, hvis AI forbryder sig mod noget eller nogen på skrift? Måske juridisk? Kan de demokratiske samfund eller de enkelte borgere lægge sag an mod AI? AI er ikke nogen, selv om AI kan pakkes ind i en bog. Måske er der en publicistisk virksomhed bag, måske et oligarki af internationale selskaber, der generativt breder sig ud over kloden til lande, vi ikke bryder os om at tænke på, hinsides den konventionelle orden af lov og ret. Retten

i Nykøbing Falster kan næppe magte den opgave at fælde dom over forfatteren AI. Det bliver næppe sjovt og autenticiteten vanskelig at finde tilbage til. Vi vil komme til at savne den selvbiografiske forfatter, der tager udgangspunkt i sit eget liv og transformerer det til rigtig skønlitterær kvalitet.

Imens vi venter på en afklaring, kan vi blive berigede af nordisk litteratur anno 2025, skrevet af rigtig levende (og nyligt afdøde) forfattere og formidlet og fortolket i dette temanummer af *Nordisk Tidsskrift* af Hans H. Skei fra Norge, Lars Bukdahl fra Danmark, Rosa Maria Hjörvar fra Island, Vesa Rantama og Tomi Tiitamaa om Finlands finske og finlandssvenske forfattere og Terese Eriksson fra Sverige.

God læselyst!

LARS BUKDAHL

DAGE SOM HÆST HVISKENDE TIDEVAND Dansk skønlitteratur året 2025

Den mest oversete fremragende danske digtsamling i 2025 er Henrik S. Holcks *Gennem kosmos' kredsløb mod en opvågnen*, udkommet på Det Poetiske Bureaus Forlag og i skrivende nu, cirka et halvt år efter udgivelsen, endnu ikke anmeldt nogen som helst steder.

Den mindst oversete fremragende danske digtsamling i 2025 er Caspar Eric's *Crip*, overstrømmende anmeldt overalt og sælgende en hel masse eksemplarer i en hel masse oplag og premieret med *Weekendavisens* Litteraturpris (nomineret af mig) og nomineret til en hel masse andre priser.

Dansk skønlitteratur 2025, præsenteret af Lars Bukdahl, kritiker ved *Weekendavisen*, redaktør af lyriktidsskriftet *Hvedekorn*.

Henrik S. Holck er født 1961, men debuterede allerede i 1978 på Borgens i en trio med pioner-80'er-digterne Michael Strunge og F. P. Jac (der var undergrundsdebuteret to år før på et forlag endnu mindre end Det Poetiske Bureaus Forlag) med den mirakuløst renfærdige og højstemte samling *Vi må være som alt*, en af de skønneste og renfærdigste debutsamlinger og bare digtsamlinger i dansk poesihistorie. En fem år yngre 80'erdigter (debuterende tre år senere) Søren Ulrik Thomsen har tilegnet Holck og hans poesi et helt afsnit i poetikken *Mit lys brænder* 1985. Da Holck stadig kun var 26 år ung:

“Henrik S. Holck er ubetinget en af landets bedste lyrikere. Det er der ikke så mange, der ved, for kort efter sin debut i 1978 med digtsamlingen *Vi må være som alt* indtog han det som Ole Sarvig i en helt anden forbindelse har kaldt “anti-kunstens triste attitude” (...) Jeg håber han snart bukker under og tilstår, og spørgsmålet er vel også, hvor længe det kan være tilfredsstillende og holdbart at hæge om en antipraksis, der af og til grænser til at spille klovn, når han kan skrive linier som:/ “jeg samler 1 sten op,/ og lar den falde i gråt vand,/ jeg har forandret verden// jeg går over sneen/ føddernes aftryk ligger tilbage,/ jeg har forandret verden// fordi jeg berører dig/ bevæger du blikket 7 millimeter i min retning,/ jeg har forandret verden”/ Dette er et Virkeligt Digt, fordi det beviser sig selv: i og med at det er skrevet, er det blevet en realitet i verden, hvorved denne netop reelt ikke længere er den samme, som før digtet blev gennemført.

Digtet har gyldig- og virkeliggjort sig selv og er dermed fuldt så gyldig og virkelig en *politisk handling* som nogen revolutionær aktion.

Ja, sådan talte vi virkelig – om virkeligheden – i 1980'erne. Men nemlig, *100 % agree*: Henrik S. Holck er og bliver ubetinget en af landets bedste lyrikere, og omsider efter nogle glitrende tilløb de seneste 10-15 år er Holck brudt sammen og har tilstået i form af nemlig den nye digtsamling, og som for at understrege det sent, sent, sent, men ikke for sent triumferende comeback har Holck blandt sine, må man formode, spritnye digte inkluderet det gamle, (for enkelte af os, alt for få af os) nyklassiske digt, Søren Ulrik Thomsen citerer og som nemlig aldrig nåede at komme med i en samling, det er så endelig sket nu. Der er oprettet en enkelt, afgørende forskel mellem de to udgaver af digtet: i sidste linje er det nu “vi” og ikke bare “jeg”, der via blikbevægelse har forandret verden, dvs. et mindste kollektiv i stedet for en største individualitet.

De nye digte er ikke så fjerlet patetiske som debutsamlingens, men i deres mere krogede, knortede udtryk er de fuldt lige så elementært skønne (og skønt talende om det elementære) og lige så underligt tidsløse eller antitids-svarende; næsten parodisk har samlingens fire dele navn efter årstiderne, alle tiders faste digtsamlingsstruktur, her fra vinter til efterår. Et højdepunkt er digtet med titlen “Dage som et hæst hviskende Tidevand”, Tidevand med stort T, og selvfølgelig citerer jeg *in extenso*, for det kan jeg tillade mig her, det er ikke sikkert, jeg når frem til at måtte i avisen (jeg har ikke smidt håndklædet i ringen endnu):

“dage som hæst hviskende tidevand/ med underlig uudløst knagen/ tyngt som grene i mit blod af nogle solsorte eller himlens grånende hav// og det gløder derude hvor mennesker står og forgår/ men der dyr i regnen og de trykker sig blindt mod hinanden/ og ingen drømme når frem ingen drømme når frem// langs jorden glider en forstummelsens sang/ lad os ikke være de sidste lad os elske alt sprog er elskov/ al verden er sorg og sorg er kun kærlighedens kølvandsstriben af os iværksat/ inderst i en sandhed om liv og tragik/ hvem skriger af vanvid hvem fremstammer sneblomsters duft/ af læber mod tynde blå horisonter på en skrænt til kredsløbet/ indtil jorden er den sidste indtil jorden drejer ind i blodet/ og syder i tankernes virvar af sammenfiltrede tråde// men ilten rasler forbi i de hastige mærke gry/ at natten er det største ansigt af lyset/ at spejlet er det sidste af mennesker fra jorden// og under himlen knitrer sansernes elskovslyde/ er det verdens forlængelse til de evige kroppe af uafsluttet fred/ er det senere når stjernerne er så klare alt så smukt”

Den fantastisk smukke og gådefulde linje “at natten er det største ansigt af lyset” burde alle digtere, 60'er-, 70'er-, 80'er-, 90'er-, 10'er-, 20'er-, der kærer sig om varig skønhed være grønne af misundelse på - hvis de altså får en chance for at læse det, helt gemt af vejen bag brandslukkeren på poesiens scene, som bogen er. Med denne artikel i *Nordisk Tidsskrift* i det mindste (og jeg nægter at opgive avisanmeldelsen, gør jeg) er den fra total usynlighed så

lige blevet skubbet en ti centimeter længere ind mod det rampelys, der stadig befinder sig kilometer væk (men husk i det mindste, Poetiske Bureau, at sende et eksemplar til nu ca. selve nationalpoeten, 70-årige Søren Ulrik Thomsen i Bartholinsgade).

Hvis ikke nationalpoeten lige nu er Caspar Eric, født 1987, det vil sige vildt nok snart 40 år gammel, som debuterede i 2014 med digtsamlingen med den popkunstneriske titel *7/11*. Den nye bog, hans ottende, hedder *Crip*, som måske snarere er en poppoliisk titel forstået som populistisk politisk titel så sandt som Caspar Eric stik modsat Henrik S. Holck, der vil ændre verden ved at lade 1 sten falde i gråt vand, vil ændre måden, vi ser og behandler handicappede på, til det bedre og vil ændre selve handicappolitikken, inde på Christiansborg og ude i alle kommunerne, til det bedre, eller måske endnu vildere faktisk oprette en handicappolitik omsider som en politik, der faktisk findes – ved at skrive digte! Digte, der med en sitrende og skarp, knækprosaisk enkelhed både taler polemisk udad og erfaringskonkret indad og vildere endnu indsamler og tilskærer andre menneskers vidnesbyrd, handicappede og deres pårørende, som i afsnittet “Mødrene”, hvor kvinder har svaret på, hvad der er det henholdsvis bedste og værste ved at være mor til et handicappet barn – det er hardcore-bevægende sager, men læg mærke til, hvor forfinet og lydhørt Caspar Eric lytter ind, et dobbeltdigt:

”*Ninal*/ det bedste ved at have et handicappet barn er:/ at William har gjort os til den familie, vi er.”

”*Ninal*/ det værste ved at have et handicappet barn er:/ at du er så afhængig af/ at andre hjælper dig./ du indgår konstant i små forhandlinger./ det føles som at ligge på knæ og tigge./ og i begyndelsen tænkte jeg:/ *hvad skal der blive af os?*/ en dag skulle William/ have godkendt sin nye invalidebil./ og så sidder sagsbehandleren/ sgu og spørger os/ som om vi er kriminelle, du ved:/ om vores hjem fx er indrettet til specielle behov/ med en særlig undertone af *hvor handicappet er William overhovedet?*/ og altså, undskyld mig./ men det er bil nummer to./ drengen sidder i en el-kørestol./ I har jo allerede godkendt den én gang./ og ingen beder om mere hjælp/ end de skal bruge./ der kan jeg huske, at jeg blev virkelig rasende./ og så måtte Claus lige tag mig på låret./ selvom det ellers plejer at være mig, der er den rolige.”

Det vildeste er selvfølgelig, at poesens populistiske politik virker, handicappolitik er nu en ting ude i virkeligheden, og i høj grad takket være Caspar Eric's indsats, i og udenfor digtsamlingen, helt ind i Folketinget er indflydelsen ikke nået - som det i sin tid var tilfældet med Charles Dickens' indflydelse på børnehjemslovgivningen i England via agitpropromanen *Oliver Twist*, som er den eneste, reelle parallel, jeg kan komme i tanke om – men det er kun et spørgsmål om tid, forudsiger jeg.

Det er heldigvis sådan, at det kun er en dum og indskrænket litteraturpolitik, der mener, at man bliver nødt til at vælge mellem poetiske yderligheder

som Henrik S. Holcks *Gennem kosmos' kredsløb mod en opvågning* og Caspar Eric's *Crip* - det eneste, det giver mening at tage afstand fra er mangel på kvalitet, noget, som ingen af disse bøger gør sig skyldig i, de suser og decideret hviner af absolut talent.

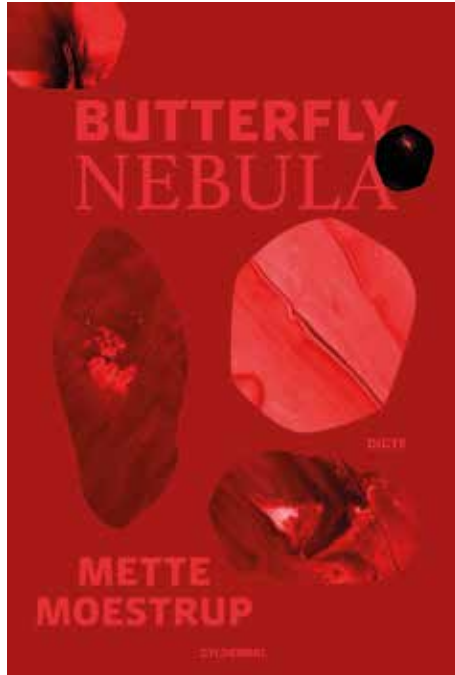
Poesier de luxe

Mette Moestrups overgivent og nørdet ambitiøse digtbog *Butterfly Nebula* ligner *Crip* ved at tage udgangspunkt i digterens egen fysiske sygdom/handicap, men hvor Caspar Eric lader sin cerebrale parese blive afsæt for et på samme cool og furiøst angreb på velfærdsforarmelse og normalitetsfascisme (mine ord), inspirerer Moestrups autoimmune stofskiftelidelse til en ekstremt

polyfon, symfonisk komposition, hvor høje hymner afløser legesyge happeninginstruktioner i tilsammen en vild, systematisk hyldest til selve stofskiftet og den sommerfugleformede kirtel, der styrer det. Det er også politisk digtning, men ikke som centralt mål som en bivirkning snarere, og det er kropsdigtning i en helet anden specifik og ekspansiv forstand end dengang i 1890'erne, det var jo ikke, som om Søren Ulrik Thomsen skrev et anatomisk detaljeret digt om lungerne, eller Pia Tafdrup en sonetkrans om nyren. Her to sider overfor hinanden, 105 og 106 overfor hinanden, i begge er – hvad skal vi kalde det - poeticiteten skruet helt op til 11, men på hvert sin volumen-knap, Moestrups poesianlæg er altid lige ved gå i kortsluttende overdrive, men altid kun lige ved, også hyper-klangligt udkonkurreres 1980ernes digtserienavn: ”SØVNLØSHEDSSANGE, KØBENHAVN”, af digttitlen: ”Selvhadsstemmen”:

“Min lidelse er luksus/ en aromatisk patos/ Jeg pynter mig med puller/ Uden dem ville jeg hensygne/ Her i det globale nord dør/ majoriteten købende - hør/ sølvpoppekronerne suser/ Jeg smykker mig med piller/ Min sygdom er luksuriøs/ et diadem af medfødt held/ og fældet hår og spindelvæv/ besat med blodråber, spyt-/ bobler. Hyldebær. Havntornbær/ fra hjemegnen ved havet./ Fiskeæg. Mågeøjne. Tangblærer osv./ Strålende i sol/ En sødlig em. Metalliske/ spyfluer svirrer som cute droner/ om min hjerne, vestligt, dekadent/ *Health*

becomes banal, even vulgar/ Og min sygdom er uhelbredelig/ Men ik dødelig, bare kronisk/ Mit held, det er så sødt, så stort/ Ødeslsøde, slotsstore held/ I mit hvide, slidte Evakostume/ so-so let at bære som en cis-ham/ bryster jeg mig af min skam/ med sygdomsdiadem/ på menopausehoved, jublende:/ Stjernerne sender mig tegn! Guder/ danser polka med muser i min strube!/ Men når jeg åbner mine ru læber/ udspys møl og aske, sølvgrå konfetti/ hvirvler i måneskærets/ diskokuglelys, pyt/ jeg gir slip, lar mig selv og min skrift/ gå, som man siger/ Hvilken storslået lettelse! Jeg - / et sminket lig af aldrende/ landsbytøs - roder i kommoder / puster støv af glemte invitation:// Kom i nat/ Månen er ny/ ny, ny, nyere end ny/ Kom ved midnat, kom, alt sker nu”

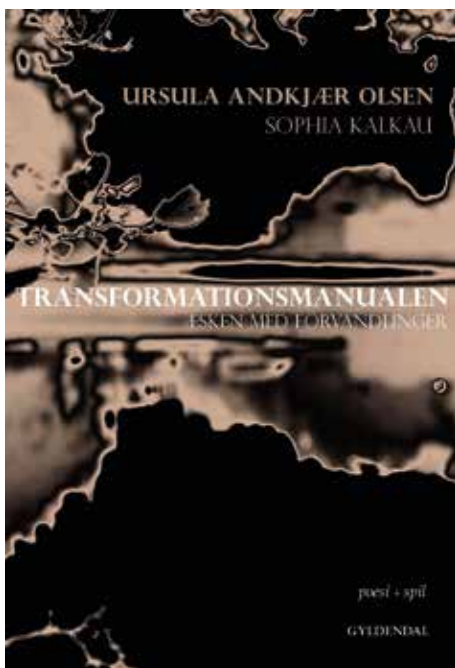

Titel/undertitel/forklaring i digtet overfor: ”anagram-generator-break/ (lille overraskelse)/ byt rundt på bogstaverne i/ metaboliske nætter &/ se hvad der sker .../ alt kan ske!”. Og så - pyh! – omsider digtet:

”metaboliske nætter =// beatets mælkeintro/ & beatets moræneklit/ beatene kom til (en) stær!// metaboliske nætter =// elmetræets botanik/ elmetræets botanik// metaboliske nætter =// bit(r)este kamæleon!/ hørt!/ bit(t)reste kamæleon!// metaboliske nætter =// silkeaben: tætte mor/ silkeaben mætter to/ silkeaben: omtrent tæt/ bløde silkeabemor <3”

Hov, det blev atter alenlangt citat, fordi poesien ikke er til at stoppe, og slet ikke når man skriver af, fordi så man den jo helt virkelig op under neglene, som de klikker løs på tastaturet! Og nu har jeg så formået at bruge over halvdelen af årsrevyen til at skrive om kun tre bøger og endda digtbøger. Men digtbøger er, når de er fremragende, altid de vigtigste bøger, måske ikke de bedste, det kan prosa værker godt være, men de vigtigste (af alle fremragende), vover jeg at påstå, både når de vender mod (og imod) verden og når de vender sig bort - så er og bliver det en uforholdsmæssighed, der er i sin fineste orden.

Og hvad med også, oppe i samme ekstraordinære skala som *Butterfly Nebula*, og ikke bare polyfon, men tværmedial, mesterdigteren Ursula Andkjær Olsen og billedkunstneren Sophia Kalkaus dobbeltværk *Transformationsmanualen*/

Æsken med forvandlinger. Kalkaus æske med komplekse billedkort kan bruges til styre læsningen - og omvendt - af Andkjær Olsens visionært/forgrublet hvirvlende dagbogsblade om verdens og – lidt ligesom hos Moestrup, bare langt mindre konkret forankrede og forpligtede – kroppens forvandlinger. Alt for lille citat, for nu er der ikke længere råd til at citere for meget af det gode: “samfundet begynder når livmoren sys sammen, nu/ lukkes det hul, i det kollektive/ det sprættes først op igen til næste år. til næste jul/ vil det være sådan: livmoren,/ badet i krystalklart vand. der tændes et nyt lys/ derinde, den pyntes op & den funkler

i sin pragt, igen.// dvs aldrig mere sy den helt sammen: et nyt samfund” Det forstår jeg NÆSTEN godt!

Andre smukke og kloge og sjove og mærkelige digtbøger og -samlinger af poesi værd at nævne (og derfor også værd og nødvendige at citere, men jeg kan simpelthen ikke tillade mig at citere mere, ikke ret meget mere, af i det mindste poesi): Rasmus Nikolajsens systemiske langdigt *sort strømmende drøm*, der glitrende besynger både sorg og lykke, Katrine Marie Guldagers *Hvis vi havde tvunget dig til at være social*, som dynamisk mixer digterens barndoms-erindringer om Afrika med morens kontra-erindringer og glimt fra et nutidigt besøg og bare viljestærkt forbistret hverdagspoesi, Nath Krauses *Trilogi* (præmieret med Montanaprisen) et knitrende, sitrende triptykon om dels et svine på flugt fra en svinetransport, en Toytoa Corrolla i forfald i naturen og livfuld fauna på Cheminovas giftgrunde, Peter-Clement Woetmanns uroligt idylliske *Lysninger*, Peter Laugesens roligt uidylliske *Morgensange* og Janus Kodals intenst, skarpt vrængende skilsmissebesværgelser i *Fiasko*. Og som et de mest mirakuløst pludselige værker Jørgen Leths *Zombie*, noget så sjældent som en faktisk gyserdigtsamling, der bogstaveligt talt på falderebet – bogen udkom tre måneder før hans død som 88-årig - totalt overrumplede digteren (og filmkunstneren og livskunstneren og cyklekommentatoren (den folkekære af identiteterne): han troede ikke, fingrene længere havde noget vitalt mellemværende med tastaturet, og at han i og for sig også havde forsonet sig med

at leve på falderebet, men så slog zombierne til, underminerede lumsk dødens klarhed, også blev poesi nødvendig; i min paffe anmeldelse udnævnte jeg det følgende digt, som jeg derfor ikke kan undlade at citere, til det uhyggeligste i dansk litteratur, det står jeg ved, "Flinke noder" hedder det gudhjælpeme:

"De kan bedst lide vellyd/ Derfor hænger guitarstriber ned over/ Bjergets dessertform/ Og pianisten kan hælde spandevise/ Af flinke noder, så flittig så dygtig så kedelig./ Ud i landskabet som alt for hurtigt mættes// Ikke værd at samle på/ Vi smider ud vi brækker os/ Ikke sultne men vi ser tænder/ Klare til at bide/ Hvorfor er vi her/ Hvorfor ikke der?// De dybe tandmærker/ Jeg kan ikke lide dem/ Kan du måske?/ Hellere komme væk herfra/ Herfra hvad vil det sige?/De er dybe og de er mange."

Uha, for et digt, ikke sandt? Og så som en sidste besked fra et langt, optimalt kunstnerisk produktivt liv. Vær så god, en hel ladning foruroligelse!

En hel hylde til Helle

Og så prosa *at long last!* Og jeg må insistere på, at Helle Helles *Hey Hafni* vies sit eget afsnit, fordi det er exceptionelt vidunderlig bog, nu vi har gang i meningsløse konkurrencer, så kunne vi måske udnævne til året mindst vigtige bog, men samtidig den bedste! Måske! Og den indeholder poesi, som romaner, som de rodekasser af tekstlighed de (u)konstitutionelt er, sagtens kan og burde gøre endnu mere, hvis de altså bare turde og kunne, forfatterne til romanerne. Og ikke bare poesi, men rimeligt centralt placeret den mest pjankede poesi, som tænkes kan: kaudervælsk kryds og tværs-ordbog-inspireret pludre-poesi, sådan noget her, der velsagtens mest er i familie med James Joyces legendarisk ulæselige nonsens-monstrum *Finnegans Wake*:

"rivers, Ob og Po/ orme, twiste, sno/ bange, ræd, afraid/ volde, diger, great/ narrow, trang, mani/ sludr, pludr, sig/ halse, galpe, gø/ kval, disease, apnø/ nuisance, kløe, gene/ evne, åre, vene/ noia, plage, spam/ balle, skinke, ham/ liquid, bajer, Hof/ plenty, mangt, enough"

Digtene og/eller de poetiske tekster, mere eller mindre forvrøvlede, må tilskrives titelpersonen, Hafni, som vi første gang mødte i forgængeren *Hafni fortæller*, 2023, hvor hun drog ud på en smørrebrødsrejse gennem Danmark, og nu (endnu) mindre organiseret turer gennem England med sin bror, og som er mindst lige så distræt og forfjamsket (hverdagsforfjamsket, men også dybt eksistentielt forfjamsket), som hun er snarrådig og - som demonstreret i poesiteksterne – ret uendeligt underfundig, alt i alt en sand nationalheltinde, en slags supertante til Per Højholts markeret naive og naivistiske Gitte i dennes monologer.

Poetiseringen i og af prosaen (Helle debuterede i *Hvedekorn* med små, følsomme digte i tidernes morgen, har udgivet en rim og remse-bog for børn og kørt en lille føljeton i litterære tidsskrifter og hjemmesider med drømme

om forfattere og kritikere) har været i gang og på nippet et stykke tid i form af først og fremmest de stadig mere løssluppent kortprosaiske kortafsnit midt i den skøjtebaneperfekte ekstremrealisme eller luksusrealisme eller hvad vi nu skal kalde Helle Helle-herligheden, hvis ikke, for nogen af os, faktisk - helligheden. Der er slet ikke plads til at komme ind på de også stadig mere radikale fortælleforhold - *Hafni*-bøgerne er bogstaveligt talt *phoned in* til den diskrete fortæller i 2021-romanen *BOB*, vistnok! Det er svært at komme i tanke om et andet i sin litterære/stilistiske identitet så stabilt og umiskendeligt forfatterskab som Helle Helles, der helt bevidst og målrettet, helt frit og lysteligt vælger at eksperimentere med så godt som *alle* aspekter af den identitetsstabilitet. Jeg har citeret crazy poesi, jeg vil ikke citere klassisk intehedsblomstring, for jeg kan blive nødt til at citere en nervøst splintret kortprosajuvell: "Jeg ved ikke, hvor jeg skal begynde. Nok heller ikke, hvor jeg skal slutte. Du ved, hvordan det er, man gå til venstre, fordi nogen peger. Eller ind ad en dør, fordi nogen åbner den. Jeg forestiller mig, at det samme af og til sker for dig, men at din hjerne, i modsætning til min, arbejder på højtryk. At alt omkring dig sætter fut i dit skriveri. Nu sagde jeg det. Jeg ved, du vil hade ordet fut. En gang steg jeg på et tog, idet konduktøren slog ud med armen, jeg nåede dog at springe af, men slog hul på mine bukser. Jeg får indimellem en smerte i hoften. Den stråler ned i foden og helt ud i tærerne. Men alle har jo deres. Og tiden har lært mig, at ingen har det ikke-svært. Nu ikker jeg igen. Jeg har set urfugl og en guldsmed."

Derfor litteratur først og fremmest: Fordi man skal ikke-bruge det til ikke noget, til så meget sjovt og galt og smukt og sandt som muligt.

Skuffelser og ikke

Flere af de allerbedste forfattere skuffede mildt, hvilket, fordi de er de allerbedste, føles som meget store skuffelser, selv om de relativt betragtet, betragtet nemlig i forhold til alle dem, der bare er de bedste og de gode og de OK, jo stadig tårner og stråler uomgængeligt. De primære skuffelser er to.

For det første sjette bind af Solvejs Balles syvbindsværk *Om udregning af rumfang* (hvis syvende bind i skrivende stund, juni 2026, endnu ikke er udkommet, men vi nægter at tro på, at 18. november, den dato seriens hovedperson, Tara Selter med samt efterhånden en hel del flere, er tvunget til at gentage, vil passere, uden vi hører nyt, den allersidste omgang af nyt). Men det er sgu da heller ikke mærkeligt, at det sjette bind i et syvbindsværk, der har opretholdt et frygtindgydende højt stiligt og påhitsomt niveau, må skuffe mildt, og den milde skuffelse består først og fremmest i, at de datofængslede i den første lange del af bindet stener lidt vel meget i og på deres datofængsel, og selvfølgelig og helt naturligt og fantastisk-realistisk gør de det.

For det andet *Lysmesse*, den første store bog og første store roman af et endnu større og mere konstant idol, nemlig Harald Voetmann, som det er svært i nogen form for referat ikke at få til at lyde fantastisk, for eksempel sådan her: "En heftigt bulne skriven ind og ud af det første effektivt antisemitiske smædeskrift, der nemlig var en munks helgenberetning om en britisk dreng fiktivt ritualdræbt af lokale jøder i ellevehundredetallet." Problemet er bare, at leddeløsheden, der lige præcis principielt er fantastisk (og igen til hver en tid lyder fantastisk - hør bare igen), en kæmpe, flaksende dekonstruktion af skæbnesvanger, racistisk løgnagtighed, igen og igen føles kraftsløs, som om licensen til

omsider ikke at begrænse og koncentrere digressiviteten og polyfonien - sådan som formelen ellers højst kunstnerisk succesfuldt var i Voetmanns mesterlige trilogi af små, skæve, historiske romaner, *Vågen*, *Alt under månen*, *Syner og fristelser* - bare fik intensiteten til at fuse ud og atter ud, brandærgerligt nok!

Theis Ørntofts lige så kæmpestore autofiktive roman *Habitat* bevarer intensiteten langt det meste af vejen, hvilken forgænger, også kæmpestore, ikke autofiktive, bare fiktive *Jordisk*, absolut ikke gjorde, den var bare et langt gab, slet ikke et storslået forlis som *Lysmesse*, og derfor følte *Habitat* i dens rastløse, hovedløse spring fra eksploderende hovedstol til eksploderende hovedstol i barndom og ungdom og det splintrede, granvoksne nu, som det modsatte af en skuffelse, selv der indrømmet leveres skuffende megen essayistisk ævl - autoessayistik! - undervejs, men så er vi hver gang heldigvis hurtigt videre til for eksempel den fineste, humoristisk resignerede skildring af Theis-jegets terapeutiske job som pedelmedhjælper på sit eget forlag, Gyldendal, de skulle ikke have givet ham lov til at sige op.

Det var grundig omtale af tre i forskellige grad skuffende romaner (der i parentes bemærket også var blandt året mest synlige og omtalte og også, af andre end mig, roste), og så kan jeg blive nødt til semi-summarisk at remse de faktisk, fuldt vellykkede romaner op.

Der er blandt andre Cecilie Linds ømme, passionerede horrorroman *Bristefærdig*, som overbeviser sin læser om, at den upålidelige jegfortæller virkelig er til at stole på, når hun fortæller, at hun føder og flygter bort med det fineste, men meget sultne monster. Der er *Gud bliver til*, Jens Blendstrups uventet varme, indlevede *sequel* eller *prequel* rettere til sin gamle, geniale kortroman *Gud taler ud*, hvor den senere faderlige parcelhusguddom pludselig optræder som en lille, følsom og gammelklog alumne, der forsøger at finde sig selv på kostskolen Herlufsholm.

Der er en af en eller anden magisk, Harry Potter-mæssig grund en anden rigtig god kostskoleroman, Jens Martin Eriksens *Livet i Paradis*, om tøvende og indædt ungdomsoprør på en kostskole i 1970erne. Der er Bjørn Rasmussens ”bøsseroman” *Brian og Stefan for evigt*, der af alle Rasmussens rasende og velsignede, sproglige kræfter, og de er ikke få, bare går i brechen for sin to unge titelpersoner og deres ikke mindst, men ikke kun kødelige kærlighed. Der er Charlotte Weitzes *Ulvemælk*, et ambitiøst, viljestærkt mash-up af godmodig dystopi med ulve/varulve i og et skarpt portræt de store folkemindesamler Evald Tang Kristensen. Der er Ida Marie Hedes sirligt og frimodigt kukkede sci-fi-roman *Den første lidenskab* – klar en af årets mest oversete originaler – hvor ligene bogstaveligt taler hænger på træerne. Og lige så original og oversat er poeten Bue Peitersens klukkende skildring i *Kagemand* af, hvor glad en depressiv fyr er for snolder – og for sin kæreste.

Jorden skrumper, men dansk litteratur 2025 er uden ende

Jeg kan lige nu ikke komme i tanke om andre samlinger af noveller eller fortællinger eller kortprosa end Peter Adolphsens *Små historier 4*, men den kan jeg til gengæld også sagtens komme i tanke om, og jeg kan finde den frem i de væltende bunker her på kontorgulvet, og jeg kan bladere i den og bekræftes i min glæde, min helt elementære læseglæde, over Adolphsens skamløst letfærdigt anstrengte påfund og skrive den her af, mens jeg smilende genlæser den, for endnu en gang er et dansk bogår helt omvendt en planet med ubændigt vokseværk:

“En dag begyndte jorden pludselig at blive mindre. Processen var i geologisk forstand umådelig hurtig: Diameteren formindskedes med præcis 275 meter om året. Efter cirka hundrede år var stort set alt uorganisk materiale, der var fæstnet til jordskorpen, bygninger, broer, motorveje, dæmninger og så videre, styrtet i grus. Diverse organisk materiale, dyr, bakterier, planter, svampe og så videre, tilpassede sig i første omgang, primært i områderne længst fra kontinentalpladernes randzoner. Indskrumpningshastigheden var stabil, og 46.335 år efter fænomenets opståen måtte planeten formodes at være forsvundet. De sidste mennesker (efterkommere af regeringschefer, kongelige, milliardærer og så videre) prøvede at overleve i store rumskibe, der lå i kredsløb over den skrumpende planet, men ultimativt uden held. Der var i sidste ende ikke tilstrækkelig tyngdekraft til at holde på rumskibene, som svævede bort i verdensrummets tomhed.”

VESA RANTAMA

DE FINA DEBUTBÖCKERNAS ÅR Den finländska litteraturen året 2025

De senaste åren har den finskspråkiga litteraturen blivit allt mer internationell. Etablerade författare har allt oftare blivit noterade i prestigefyllda publikationsserier men helt nytt är den internationella uppmärksamhet som en del debutanter har fått. 2025 var ett år med ovanligt hög nivå på debutanterna och det lovar gott för den finskspråkiga litteraturens framtid.

Vesa Rantama är kulturjournalist och kritiker.

För andra gången inom några år utgavs ett debutverk vars rättigheter så gott som genast - och utifrån en provöversättning - såldes till över tjugo länder. Det var en helt annorlunda bok som fortsatte den framgångssaga Iida Turpeinens *Elolliset* (2023, De levande) inledde. I en vid bemärkelse liknar båda böckernas tema dock varandra: människans förmåga, vilja och benägenhet att utplåna andra arter.

Mariia Niskavaara arbetar som amanuens på konstmuseet EMMA och hennes bok *Ester, teurastaja* (Ester, slaktare) fick *Helsingin Sanomats* debutantpris och nominerades för Runebergpriset. Romanen berättar om en kvinna som heter Ester och som arbetar som slaktare i en fiktiv stad som helt präglas av köttproduktion. *Ester, teurastaja* är utan tvekan en framtida klassiker, en roman skriven med en helt oemotsäglich stil och som i sitt dna bär på bibelberättelser, kortprosa av Kafka och sagor av Eduard Uspenskij.

Om Turpeinens bok lyfte fram arter som dött ut under historiens gång - mest ikonisk bland dem Stellers sjöko - så ligger Niskavaaras fokus på produktionsdjur. Ester är gift med Seminören som inte klarar av att befrukta Ester trots att hans yrke är att befrukta djur.

Ester, teurastaja låter sig inte reduceras till en moralitet - enkla utsagor om att det är fel att äta kött - utan konstruerar ett mycket minnesvärt persongalleri och en hel värld på den grund att människor äter kött. Med berättandets medel påminner Niskavaaras bok oss om att också utanför bokens värld påverkar vårt köttätande precis allting, vare sig vi tänker på det eller ej. Bokens värld är karnevalistisk och rolig även om, eller trots att, vi alla i denna värld är på väg till slaktbänken.

* * *

Mindre uppmärksamhet fick 2026 en annan fin bok som har som tema köttkonsumtion, den redan etablerade Laura Gustafssons roman *Lihakirja* (Köttboken). *Lihakirja* behandlar köttätande, hur produktionsdjur handhas och

mäns och kvinnors skilsmässor argare än Niskavaara gör i sin skälmska bok.

Lihakirja gnider in världens lidande i läsarens ansikte och bryr sig inte om ifall hen därför känner sig illa till mods. Mannen i boken är en våldtäktsman och djurmördare, kvinnan vegan och offer - men verkligheten är mer invecklad än så. Gustafsson vill uppnå en allegorisk nivå där absoluta kategorier ger efter för sagans logik.

Romandebutåret 2025 var allt som allt ovanligt minnesvärt, inte minst för att Elli Salo och Joel Hohko gav ut viktiga debutböcker. Salo som har en lång karriär bakom sig som dramatiker lät sin roman *Keräilijät* (Samlarna) utspela sig i Kajanalands periferi: på ett övergivet campingområde driver naturdokumentaristen Ani ett björnfotograferingsföretag.

Ani är en supande och svärande kvinna som lever tillsammans med en stor schäfer som läsaren till en början kanske tror är en man. Bokens berättare, arkeologen Helmi, anländer till trakten, som ligger nära ryska gränsen, för att undersöka lämningar från kriget. Det visar sig att det förgångna lever i nuet och att det påverkar allt vi gör.

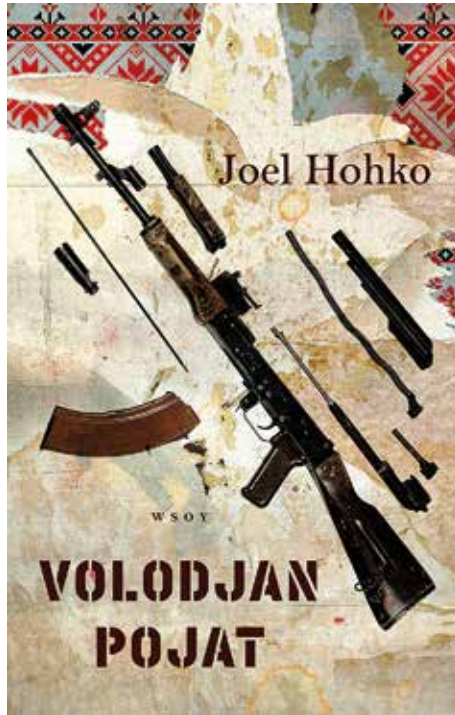
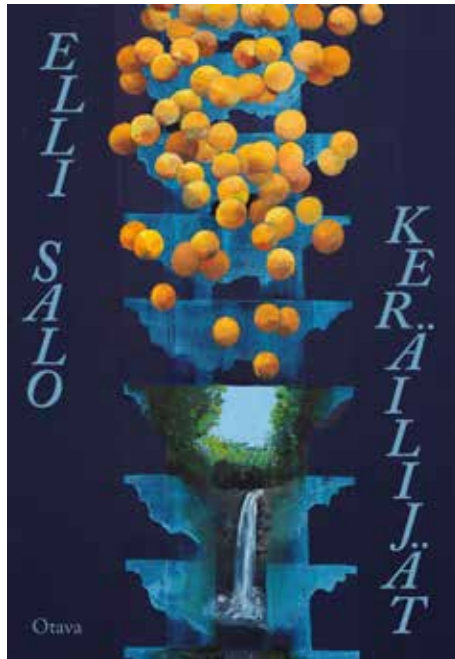
I samband med Finlands stora skogar och den identitet som är sammanvuxen med dem är det skäl att nämna en annan debutbok, Olli-Pekka Jauhianens *Sukupuu* (Släktträden). Boken

som är en familjeroman behandlar den intensiva skogsvården i efterkrigsfinland och den yngre generationens strävan att ha skogsskydd som utgångspunkt för sitt skogsägande. Liksom Salo lyckas också Jauhiainen göra berättelse av ett tema som är krävande för romankonsten.

Den etablerade författaren Teemu Kaskinen går ännu längre. Hans roman *Yö ja usva* (Natt och dis) baserar sig på en förbluffande mängd dokumentation av hur den unika finska skogsnaturen offrades för att bli råvara för cellulossaindustrin, eller med andra ord såldes som WC-papper till Kina. *Yö ja usva* är en massiv, absurd och rolig bok om ett stort ämne som man lätt kunde tro att inte alls skulle fungera som roman.

Elli Salo har specialiserat sig på Ryssland och har bland annat skrivit det utmärkta skådespelet *Muistopäivä* (Åminnelse dagen) om de finländare som mördades i Stalins utrensningar. *Keräilijät* utspelar sig inte i Ryssland, men det väldiga landet och dess gräns befinner sig så nära bokens händelser att läsaren kan ana det hela tiden.

Det samma kan sägas om dramaturgen Riko Saatsis andra roman *Yönistujat* (Nattsittarna) som nominerades till Finlandiapriset och fick det nyinstiftade Kareliapriset. Priset passar boken utmärkt för den är en hyllning till gränskarelen utrotningshotade språk och kultur. Boken berättar

om en karelsk familj på flykt från kriget. Familjen bosätter sig i det svensk-språkiga Österbotten och utsätts för rasism och behandlas som om den knappt vore finsk alls. *Yönistujat* är en kompakt och gastkramande påminnelse om de många obearbetade tabuna kring kriget, tabun som sopats utom synhåll in under den nationella enighetens skamfilade matta.

Årets andra viktiga karelenroman är Camilla Nissinens *Rihmasto* (Mycel) som fick Savoniapriset. Boken ger en levande bild av livet i Nord-Karelen under flera generationer. I Romanen hörs äkta karelska dialekter och den gestaltar hur den gamla bykulturen så småningom försvinner och hur gårdarna töms ur vägen för den moderna kulturen. På det samtida planet får bokens par Alma och Johanees ett länge efterlängtat barn, men det visar sig vara en chock för Alma att bli mor. Barnet väcker till liv trauman från den egna barndomen och till slut även generationsöverskridande trauman som handlar om den föregående generationens svåra levnadsvillkor och deras ungdom som kriget avbröt. Få romaner lyckas på så lite utrymme öppna så omfattande tidsnivåer. *Rihmasto* handlar om hur våld och brist påverkar över flera generationer.

Generationsöverskridande våld och fördomar som minoriteter - här finlandssryssar - får utstå finns det också rikligt av i Joel Hohkos *Volodjan pojista* (Om Volodjas pojkar). Hohkos roman är en utmärkt kandidat för detta årtusendes bästa finskspråkiga krigsroman. Den är också den första finländska romanen som behandlar kriget i Ukraina.

Bokens huvudperson är den finlandssryska aula-arbetaren Kostja vars nationalistiska radikaliserings och Vladimir Putin-idolisering beskrivs i den värld som föregick kriget i Ukraina. När kriget bryter ut visar det sig att Kostja inte har någon som helst avsikt att försöka undvika att bli inkallad i den ryska armén även om det vore möjligt för honom.

Till sin flickväns och hans i St Petersburg bosatta familjs förskräckelse skickas Kostja direkt till fronten vars helvetiska förhållanden Hohko beskriver med träffande dialog och lakoniskt berättande i form av dagboksanteckningar. Kriget framställs som absolut vettlöst men samtidigt också som någonting mycket vardagligt och småaktigt i vilket de stora grymheterna varvas med små affärer och dålig humor.

I Hohkos bok finns, förutom den moraliskt komplexa huvudpersonen som vid fronten förvandlas till krigsmotståndare, en hel del minnesvärda bipersoner. Till exempel soldaten som bollar med geniala idéer till scifiböcker och som Kostja blir vän med men som stupar innan en enda bokidé förverkligats. Hohkos roman påminner oss också om att det överallt finns möjlig litteratur. Många människor som är dömda till undergång är fulla av idéer.

Även Laura Porolas imponerande debutroman *Yövilkka* (Knärot) utgår från extrem förödelse, men mycket mer privat sådan. Bokens berättares storebror har dödat sina föräldrar och försökt döda henne och hennes bror. Det förgångna är så tragiskt att det inte finns ord för det i berättarens bekymmerslösa och glada studentliv, det måste döljas för alla utom de allra närmaste.

Porola konstruerar en överlevnadsberättelse för en människa som innerst inne inte vill överleva, för någon vars liv har tappat bottnen redan för länge sedan. Styrkan i Porolas prosa är att romanformen kan ge ord åt sådana företeelser som i vardagslivet är begravda djupt i det omedvetna.

Detsamma kan sägas om Kaisa Vahteristos debutroman *Nieltyjä esineitä* (Svalda föremål) som är en känslig beskrivning av ung och queer kärlek på en liten ort. Berättarens mammas psykiska problem blir värre och värre tills hon börjar svälja föremål. I landsortskulturen finns inga medel eller ord för att behandla sådant. Trots att berättarens pappa är godsinnad och förstående blir tigandet till slut det enda möjliga.

En av den 16-åriga berättarens uppgifter är att se till att mamman inte får tag på de knivar hon sålt som sommarjobb. Den andra fixpunkten i boken är vid sidan om mamman berättarens stora kärlek Karina som redan hör till det förflutna. Om mammans öde representerar allt som är fel och fastlåst på orten så visar Karina en väg mot otaliga möjligheter. Ur denna spänning uppstår en verkningsfull och ovanligt lyrisk debutroman som erhöll Kalevi Jänttiperiset.

En motsvarande spänning mellan storstad och liten ort finns även i Marjo Niemis genialt moderna arbetarroman *Pienen budjetin sotaelokuva* (Krigsfilm med liten budget). I boken som nominerades till Finlandiapriset är denna spänning förädlad till samhällsanalys.

Bokens huvudperson återvänder till den arbetarort där hon vuxit upp. Hennes föräldrar är döda, pappan nyligen avliden, och brodern har försvunnit.

Kvinnan känner sig vara mellan två eldar på orten - hon hör inte längre till de lokala men är inte heller helt stadsbo. Hon är bokens berättare, men inte den enda berättaren. Romanens andra berättare representerar ortens kollektiv och får en att tänka på Aksel Sandemoses Jantelag i *En flyktig korsar sitt spår*. Den andra berättarens uppgift är att övertyga huvudpersonen om att hon inte är någonting och aldrig varit någonting.

I sin döda pappas bostad, på en ort där fabriken lagts ner och köpcentret brunnit upp, har berättaren tid att minnas förnedrande barndomsupplevelser. Pappan, som tyckte om att titta på krigsfilmer och kriga mot hela världen, byggde av brännvinsflaskor en fästning vars murar ingen till slut kunde ta sig över.

Sällan har modern arbetarlitteratur i Edouard Louis' stil skrivits med en lika absurd twist som Niemi gör. Man kan bara hoppas att denna på många sätt mycket finska bok också hittar läsare utanför Finland.

* * *

Egna läsare har Susanna Hasts fina andra roman *Toivottomuus* (Hopplösheten) redan fått. Boken kandiderar för Europeiska Unionens litteraturpris. Det handlar om en exceptionell europeisk roman som anknyter framför allt till franska 1900-talsklassiker - Duras, Cixous och Deleuze & Guattari.

I bokens centrum befinner sig en modersrelation som bearbetas av berättaren genom att hon ligger i ett badkar. Relationen är bokstavligen omöjlig och förtär allt hopp och alla framtidsutsikter och är med andra ord perfekt material för teoretiskt orienterad prosa. Ett slags livboj blir Gilles Deleuzes och Felix Guattaris begrepp ”kroppen utan organ” som för berättaren betyder att hon inte i sin prosa behöver ge form åt modern. Trots att modern trycker ner sin dotter och plågar henne ordlöst är modern i grund och botten öppen, tom. Hastis text är av världsklass och av sådan kvalitet som man gärna skulle se mera av i den i realism förankrade finländska litteraturen.

Emmi Itäranta som haft framgång som fantasyförfattare skiljer sig på andra sätt från litteraturens mainstream. Hennes senaste bok *Lumenlaulaja* (Snösångaren) är en stark genreöverskridande läsoplevelse. Boken är det bästa Itäranta skrivit sedan den berömda debutboken *Teemestarin kirja* (2012, Minnet av vatten) och tar sina teman och sina mytologiska underströmmar direkt från *Kalevala*.

Boken är ett slags motberättelse till berättelsen om stölden av Sampo i *Kalevala*. Dess huvudperson Lauha lever i ett fredligt Pohjola som styrs av ett matriarkat och som attackeras av ett främmande folk. Som flykting i kvinnokollektivet Metsänpeitto (Skogstäcket) börjar hennes utveckling till den mytiska Louhi som i *Kalevela* brukar ses som en ond gestalt. Itärantas bok frågar med stor tydlighet på vilka sätt och på vems villkor våra berättelser och hjältemyter har uppstått och om de utpekar alternativa verklighetsuppfattningar som självklart onda.

Samtidigt får den i Finland fortfarande rådande stormannamyten om Elias Lönnroth, som sammanställde *Kalevala*, också stryk. *Lumenlaulaja* är fantasy och spekulativ fiktion när den är som bäst. Boken är en berättelsekritisk berättelse och när man har läst den ser man på världen på ett nytt sätt.

Den finskspråkiga litteraturen utspelar sig allt oftare någon annanstans än i Finland. Det gäller också två nya romaner, Hanna Lanttos *Bilbao!* som för läsaren till Baskien och Sara Al Husainis *Kenelle maa kuuluu* (Vems är landet) som förutom om Irak också handlar om flyktingerfarenheter i Finland och Sverige. Husainis bok fick Toisinkoinenpriset, ett pris som ges åt författarens andra bok.

Bilbao! som fick Botniapriset framställer den baskiska kulturen på ett mångsidigt sätt och tar även ställning för baskernas självbestämmanderätt. Berättelsens kärna är de sexuella trakasserier som bokens huvudperson Elina upplever när hon studerar i Bilbao. Bara skrivandet gör det möjligt för henne att konfrontera det som hänt.

Det samma gäller Al Husainis roman i vilken traumat förorsakas av krig och våld i Irak och rasism och diskriminering som de olika huvudpersonerna får utstå i Norden. Al Husaini beskriver i precisa scener på ett isande sätt hur salongsfälig rasismen är: ”Sådan var den synliga rasismen till en början, samhällsstackare som hostade fram sitt illamående i metron, spydde sitt hat på busshållplatser --- Nuförtiden släpper prydligt klädda ekonomister och riksdagens talman samma skit ur sig, sättet på vilket de kallar dig för en dynghöghar bara justerats så att det låter mera passande.”

Via ett traumatiskt förflutet till en icke-existerande framtid förs läsaren för sin del i Hanna Weselius roman *Pronomit* (Pronomina). Boken utspelar sig i ett flygplans passagerarkabin. Läsaren får inte veta vart flygplanet är på väg, men bland passagerarna finns bland annat Tursamheten, Gintonic, Luftkonditioneringsfrågaren och AI.

Vad som står klart i romanen är att förhållandena på jorden har blivit out-härdliga. Konsumtionskulturen i vilken det gamla alltid har varit möjligt att ersätta med nytt har gått sönder: ”Jag har alltid tänkt att allt det gamla alltid ersätts med ett annat likadant, att träden växer tillbaka och att man kan göra ny sylt istället för den mögliga. Men så var det inte längre” skriver Weselius.

Romanen beskriver mycket effektivt med hjälp av dialog och inre monolog mänskligheten som reser på tomma intet mot sin undergång. Den utstrålar dock en kärlek till natur och liv som blir allt intensivare mitt i den brinnande världen. Weselius påminner oss om att situationen i världen kräver allt mera fantasi av romankonsten för att den alls skall kunna säga någonting väsentligt om samtiden.

Om vår tids hotbilder handlar också Jarkko Volanens roman *Vainovalkeat* (Vårdkasarna) som nominerades till Finlandiapriset. Boken beskriver noggrannare än någon annan finskspråkig roman hur totalitarism uppstår och hurdant det är att leva i ett totalitärt samhälle. I bokens båda berättelselinjer är romanpersonerna tvungna att utge sig för att vara andra än de är och är rädda var de än rör sig.

Kvinnoparet Annas och Elinas familj existerar enligt samhället överhuvudtaget inte, bröderna Valdemar och Viktor har för sin del blivit tvungna att glömma sitt förflutna. Boken påminner oss också om att det inte finns någon plats i världen som är fri från totalitarism, att frön till samhällen med en enda sanning finns överallt. Det handlar om en av årets mest kusliga läsoplevelser, en bok som tidvis är thrilleraktig.

* * *

En av de viktigaste litteraturdiskussionerna under de senaste åren har handlat om författarnas försörjning. Den här diskussionen berör allt fler författare i och med att ljudboksmarknaden vuxit. Längst och mest insiktsfullt har diskussionen förts av en liten grupp teoretiskt engagerade helsingforsförfattare som i en vid bemärkelse är vänsterengagerade. De har även breddat den

populära autofiktionens möjligheter, både estetiskt och då det gäller samhällsengagemang.

Författaren Niko Hallikainen, en viktig talang från de senaste åren, slog till och gav ut sin senaste roman *Prima Materia* gratis som pdf-fil. Förutom om ett ställningstagande mot förlagsvärlden handlar det även om en estetiskt ståndpunkt: boken är talspråklig på ett sätt som bara få förlag skulle acceptera och samtidigt avhandlar den med allvar astrologi och andra frågor som berör andevärlden. *Prima Materia* är en frisk fläkt från en värld i vilken författaren kan handla helt fritt utgående från sitt samvete utan att behöva tänka på målgrupper eller annat som är externt för skrivandet.

En helt motsatt men lika ställningstagande strategi valde Johannes Ekholm i sin roman *Päähenkilö* (Huvudpersonen) som han sålde annonsutrymme till för omkring tretusen euro för att förbättra sin egen ekonomi. *Päähenkilö* är en fascinerande och mångbottnad roman om den nya föreställningsekonomin i vilken reklamjippet passar utmärkt. Liksom Hallikainen signalerar Ekholms handlingssätt att mycket idag är sönder i relationen mellan författare och förlag.

Iida Sofia Hirvonen hör också till samma löst ihopållna gruppering liksom även Pontus Purokuru som blivit känd som populariserare av filosofi och som podcastare. Hirvonens andra roman *Voittajantunti* (Vinnarenstimmen) behandlar ironiskt men med värme avståndet mellan dem som är ekonomiskt framgångsrika och konstvärldens frilansare. Vad sker då huvudpersonen Kritikern börjar stiga upp klockan fem på morgonen för att ha större framgång i branschen?

Purokurus bok *Keskeytysten arkisto* (Avbrottens arkiv) hyllar för sin del påhälftenblivna anteckningar och de snuttar av diskussioner som internet är fullt av och skapar av dessa ett helt verk. Slutresultatet får en att ifrågasätta om färdig och noga genomtänkt konst sist och slutligen faktiskt är det viktigaste i vår tid. Eller är att avbryta och lämna på hälften den största konsten och det viktigaste motståndet?

* * *

I den finskspråkiga poesins värld lämnade ett jättelikt verk ett så stort spår efter sig att det kan vara svårt att alls se andra diktverk. Det handlar Om Erkka Filanders *Siemenholvi* (Frövalvet), en bok som förnyar den romantiska traditionen och som det tog nästan tio år för Filander att skriva. *Siemenholvi* är en så stor diktsamling att det är svårt att få plats med den ens i en stor bokhylla.

Siemenholvi valdes med rätta till Årets vackraste bok, en hyllning till dess exceptionella form och utseende. Även bokens innehåll är vackert men samtidigt också tröstlös läsning. *Siemenholvi* är ett nödropp inför världens slut, en plats och ett tillstånd där det samlats olika slag av dikt, till exempel sådana

besvärjelser och förbannelser från olika religiösa traditioner som kanske kunde vända den hopplösa utvecklingen.

Genom att modigt framkalla massiv form och skapa stora tomrum mellan sina tunga verser frågar Filanders storverk vilken den eftertänksamma läsningens roll är i en splittrad samtid som är oförmögen till koncentration.

Även Saila Susiluoto för sin poesi modigt i riktning mot besvärjelser. Susiluoto är en sedan länge etablerad och produktiv poet vars *Rituaali* (Ritualen) är argsint brukspoesi som bör läsas i skogen eller annanstans i naturen. Liksom Filander vill också Susiluoto besvärja och förbanna de instanser som är ansvariga för att förstöra naturen. Slutresultatet är förbluffande spontant och glädjande ursinnigt.

En annan etablerad författare är Vesa Haapala som 2025 gav ut den enda diktsamlingen som kan tävla med *Siemenholvi* i hur omfattande den arbetar med kulturella referenser. Haapalas *Maalisten ilojen puutarha* (Lustarnas trädgård) är en ekfras med utgångspunkt i Hieronymus Bosch tavla med samma namn. Samtidigt är boken också en mycket omfattande kommentar till och kritik av den nätverkade samtidskulturen. Haapala fick poesipriset Den dansande björnen för sin bok.

Trots att *Siemenholvi* kanske fick orimligt mycket av den uppmärksamhet som poesin gavs 2025 utgavs även andra lyckade böcker. Ett slags antites till Filanders mastodont representerar Finlands ledande modernist Sanna Karlströms *Maanpäällinen osa* (Den jordiska delen) som är lysande minimalism i vilken varje ord och varje fras är på rätt plats. Karlström återvänder gång på gång på nya sätt till poesins eviga ämnen - kärlek, familj och död.

Filanders idé om att bevara och beskydda finns i mindre skala i Alba Ala-Pietiläs debutbok *Säiliö* (Behållaren) som för läsaren till en plats där världen kanske redan gått under. Om ingenting annat längre frodas där så i alla fall poesin: i poesin är även omöjliga världar möjliga och livsdugliga. Ala-Pietilä som uttrycker sig med en fräsch stil valdes på Åbo bokmessa hösten 2025 till årets unga poet.

En diktsamling med helt egen röst var även Anni Mäenties *Söpöliini ja minä* (Söt-nosen och jag) som är berättande poesi när den är som bäst. Hem till diktjaget flyttar en tricksterfigur, Söt-nosen, som på ett irriterande sätt hela tiden byter form och som tycks inneha nycklarna till världens kaos. Berättaren eller läsaren får inte grepp om Söt-nosen men hen verkar vara viktig och är också en figur som för en gångs skull på ett nytt sätt kommenterar de söta tingens bestående popularitet som bränsle för nätkulturen. Kanske är rå styrka överuppskattad i världen och på riktigt är det sötheten som leder trupperna?

Lika egenartad till sin röst men svårare att kategorisera och till sin stil massiv var Riikka Ulantos bok *Pakko saada joku tänne* (Måste få någon hit). Ulanto är också känd som prosaist. *Pakko saada joku tänne* behandlar just

precis sin egen röst och det svåra i att kommunicera i en värld med färdiga betydelser och fastnaglade sanningar: ”Varje gång jag försöker prata med dig sätter något slags pratmaskineri igång, ett skrämmande tvångsband.” skriver poeten samtidigt som hon gör sitt bästa för att producera kompromisslös text som ser helt ut som hon själv.

I praktiken är all finskspråkig samtidspoesi naturlyrik, skriven för att försvara vår krympande livsomgivning och i en anda av naturvård. I poesins värld strider man inte om huruvida klimatförändring eller biodiversitetsförlust är verkliga utan de tas på största möjliga allvar. I det här avseendet önskar man sig att poesin skulle vara en förebild för kulturen i en vidare bemärkelse.

Trots att poesin nuförtiden innehåller naturteman mår även den mera specifika skogs- och trädpoesin ovanligt mångsidigt. Den etablerade poeten Olli Sinivaara representerar det slaget av poesi i dess renaste form. Hans bok *Valoon, vihreään* (In i ljuset, in i det gröna) är redan hans andra diktsamling som tillägnas uteslutande träd.

Sinivaara predikar inte och tar inte ställning men beskriver träden på ett så mångsidigt och fräscht sätt - i god modernistiskt anda - att deras nödvändighet för det levande öppnar sig även för en mindre begåvad läsare. Om huvudpersonerna i den föregående boken var tallar så är det nu björkarnas och ekarnas tur.

Katja Meriluotos andra diktsamling *Puun avaruudesta* (Om trädets rymd) breddar för sin del skalan till att omfatta varelser som lever i träden, till exempel flugor, och i vilkas erfarenhetsvärld Meriluoto lever sig in med svindlande noggrannhet. Det är sällan man har glädjen att läsa så fantasifull men samtidigt vetenskapligt noggrann poesi.

Pirjo Lyytikäinen som varit professor i litteraturvetenskap vid Helsingfors universitet stod för årets kanske största poesiövertäckning när hon som 70-årig gav ut sin debutbok. *Vanhan metsän elegia* (Den gamla skogens elegi) är inte bara på klassiskt vis lyckad poesi utan också ett brännande ställningstagande för att skydda skogarna.

Till all lycka har vår tid förstått att ställningstaganden inte minskar poesins konstnärliga kvalitet utan tvärtom framhäver den. I framtiden hör etik och estetik ihop om vi alls ska ha något hopp.

Översättning från finska:
Peter Mickwitz

TOMI RIITAMAA

RIKT ROMANÅR DÄR FAGERHOLM TRONAR I TOPPEN – Finlandssvensk skönlitteratur året 2025

Att den finlandssvenska litteraturen lever och frodas kan lätt konstateras med en blick på 2025 års bokflod. Traditionellt centrala genrer som lyriken och essäistiken står sig fortsatt starka och livaktiga, medan populärlitterära genrer som deckare och feelgood, vilka inte alltid haft en lika självklar plats på det finlandssvenska litterära fältet, vinner allt större mark. Vidare stoltserar barn- och ungdomslitteraturen som vanligt med flertalet titlar av ypperlig klass. Någonstans tvingas man ändå avgränsa. I stället för en mera allmän panorering, riktas här fokus denna gång mot halvdussinnet romaner ur årets breda utgivning som undertecknad funnit särskilt starka och intressanta.

FD Tomi Riitamaa är verksam som forskardoktor i nordisk litteratur vid Helsingfors universitet, litteraturkritiker och frilansskribent.

Sjuttioalet ur olika perspektiv

Monika Fagerholm (f. 1961) är inte bara en av den finländska utan också en av den nordiska samtidslitteraturens allra starkast lysande stjärnor. Sitt stora genombrott fick hon med hyllade och prisade romanen *Underbara kvinnor vid vatten* (1994) som senare filmatiserades. För sin kritikerrosade roman *Den amerikanska flickan* (2005) tilldelades Fagerholm Augustpriset i Sverige och en rad andra priser, och *Vem dödade bambi* (2020) renderade bland mycket annat Nordiska rådets litteraturpris.

Monika Fagerholm har genom åren tilldelats i princip samtliga av de största och mest prestigefyllda finländska, svenska och nordiska litteraturpriserna och utmärkelserna. Hon har rosats av kritiker, översatts till en mängd språk och slagit igenom i USA där *Den amerikanska flickan* upptogs i Oprah Winfreys inflytelserika bokklubb. I dag bedrivs forskning om hennes författarskap på flera litteraturvetenskapliga institutioner i både Finland och Sverige.

Utgivningen av en ny roman av Monika Fagerholm innebär således en efterlängtd och stor händelse på litteraturfältet; också delvis emedan det oftast dröjer några år mellan varje släpp. Och förväntningarna på den nya boken i fråga blir, naturligt nog, högt ställda.

Följaktligen kan vi fråga oss: motsvarar Fagerholms nya roman *Döda trakten/Kvinnor i revolt* (2025) de högt ställda förväntningarna?

Jadå, och med råge, blir svaret. Vi möter artonåriga Alice sommaren 1976, sommaren efter tvåan i gymnasiet som ska bli den ”sista sommaren” i byn på landet. Det är också ”sommaren med Honecker”, där Honecker i det här fallet inte är DDR:s ledare Erich utan en med Alice jämnårig flicka som nyligen flyttat (eller snarare skickats) till byn efter att, som det ryktas, ”blivit relegerad från en privat internatskola i grannlandet”, och som fått Honecker som smeknamn. ”Honecker och Alice, Alice och

Honecker”, de blir snabbt oskiljaktiga den här sommaren, en sommar av frihet där inga måsten finns utan allt handlar om att leva i nuet:

För en tid i livet är det såhär: finns inga rötter, inget förflutet, ingen framtid ens, annat än som en konstruktion, en idé eller hägring långt borta vid horisonten där solen inte går ner men upp upp i ännu en klar och vacker sommarmorgon.

Visst talar de om framtiden också, men inte om eventuella barn och familj och möjliga partners, utan om det som är intressant på riktigt; om ”vad de ska göra, tänka, var de ska befinna sig. Vad de ska kämpa för (’det som är viktigt’, men vad är det?)”.

Men snart är sommaren förbi, och Alice och Honecker skiljs åt. Alice bestämmer sig på stört för att flytta hem till sin pappa och hans nya familj i radhuset (kallat ”Dockhuset”) i Helsingfors. Där bor pappa Max, fotograf, hans framgångsrika och tjusiga fru Siri som gör karriär inom FN och återkommande reser till New York, samt Alice halvbröder; den jämnåriga och duktiga Michael och den yngre, vildare och avgadade Prinsen.

I huvudstaden är möjligheterna oändliga. Alice läser in sista gymnasieåret på kvällsläroverket, hon lär känna den legendariska teaterkvinnan Veronica Seger och frekventerar de vilda och mytomspunna fester hon håller i sin jättelika stads våning och som gästas av alla författare, konstnärer och kultur-människor som räknas eller som vill synas och därmed räknas, hon träffar nya, spännande vänner som Evelyn, aspirerande poet och dansare, hon engagerar sig i kulturaktivism. Samtidigt händer det saker där ute också, i stora världen. Det är kallt krig, tyska RAF och Ulrike Meinhof hittats död i sin fängelsecell, det är kamp mot orättvisor och ojämlikhet.

Hon, Alice, visste inte mycket om stadsgerillan. Men den låg som en underton i tiden, och berörde en, särskilt om man var ung. Kampen för ett nytt samhälle, mot råkapitalismen, mot imperialismen, mot Vietnamkriget som äntligen var slut men som påminde om andra krig som fortfarande pågick, den stora som blodigt slog ned den mindre, den äldre generationen mot den yngre –

Men framför allt börjar Alice skriva, på riktigt, för det är författare hon ska bli:

Skriver. Faller ur tiden. Skriver.

[...] ”En skrivande och läsande människa” – falskheten koketteriet – när hon skriver struntar hon i vem hon är. Det är inte mycket hon vet om att skriva än men ett vet hon: att skriva är att skriva, som en resa, lämna jaget. Eller färdas med, inte från, ständigt öppen för förändring. Glömma jaget, ge sig hän, det som inte är skrivet finns inte.

Det är skrivandet som tar en någonstans.

[...] Vänd till ny tom sida, börja, ge dig av.

Hon skriver på kvällarna, till sent på nätterna ibland, och ibland går hon upp tidigt på morgonen, redan vid fyra-femtiden och bara sätter sig vid skrivbordet, tänder lampan, fortsätter.

Skrivandet. Det riktiga, det som är hennes. Och ibland är det så att det tar henne någonstans.

Ja, det är en roman om tillblivelse, om att närma sig vuxenhet, om att bli konstnär, författare. En berättelse om konst och liv, om litteraturens kraft, om drömmar och möjligheter, om relationer och kärlek, om motstånd, kamp och revolt. Som vanligt är Fagerholms prosa både vindlande och knivskarp på en och samma gång; hon laborerar, vrider och vänder på sägningar och platityder, upprepar och parafraserar, leker med popkulturella, högkulturella och vardagliga referenser och mytologier på ett sätt som skulle få Roland Barthes att le i sin grav. Det är kort sagt en storartad roman som rättmätigt hyllats till skyarna i både Finland och Sverige, och för den tilldelades Monika Fagerholm som första författare någonsin Finlands båda mest prestigefyllda litteraturpriser, Finlandiapriset och Runebergspriset. Till all lycka beskrivs *Döda trakten/Kvinnor i revolt* också som den första i ”en tredelad romansvit”.

Vi håller oss kvar på 1970-talet (faktiskt år 1976 rentav) men flyttar fokus till Mia Francks nya roman *Sista paret ut*. Om tidsandan och samhället för Alice framstod som visserligen småborgerligt format och präglad av orättvisor och ojämlikhet, men ändå som en tid av frihet och möjligt revolterande, ter sig samma tid och samhälle som genomsyrat patriarkalt, betydligt snävare och med mycket mindre handlingsutrymme för den gifta trebarnsmamman Liz.

Sent en höstkväll 1976 sitter Liz – som väl är den Lissu som vi lärde känna som krigsbarn i Francks tidigare roman *Bombträdgården* (2018) – och Henrik vid sitt köksbord i Kyrkslätt. De är gifta sedan många år men numera oförmögna

att kommunicera, att nå varandra på riktigt. Samlivet fungerar inte, kärleken är vissnad. Liz vill skiljas, hon har träffat en annan, är förälskad, himlastormande.

Men att bryta upp är inte det lättaste, inte om man är kvinna. De har tre små barn, och att Liz skulle få vårdnaden av dem i någon form är uteslutet, Henrik vägrar att ens diskutera saken. Våldet hänger i luften, och där vid köksbordet utgjuter Henrik den yttersta hotelsen.

Mia Franck gestaltar skickligt kvinnans begränsade rörelseutrymme och möjligheter i det förment jämställdhetssträvande samhällsklimatet. Den smärtsamma och utdragna vårdnadstvisten mynnar ut i en rättegång där släktingar, grannar, kollegor och vänner nästan samtliga vittnar till Henriks fördel. Visserligen är Liz en förvärvsarbetande kvinna, vars lön som chefredaktör för en tidskrift tangerar makens lektorslön, och förvisso skulle till och med den konservativt lagda Henrik vara beredd att se mellan fingrarna om hustruns utomäktenskapliga förbindelse varit ett äventyr av mera tillfällig art; själv han ju förresten också sina affärer vid sidan om.

Men det progressiva samhällsklimatet och den nyvunna kvinnliga frigörelsen visar sig vara något av en chimär när det kommer till kritan. Kärnfamiljsidealet sitter ohotat kvar på sin piedestal, kvinnans roll i familjen

är fortsatt den självupppoffrande moderns, och att splittra en familj (oavsett skäl) är en dödssynd. Det här blir tydligt då till och med Liz mamma och pappa ställer sig på Henriks sida och vittnar till hans fördel. Att Henrik varit våldsam mot Liz är inte så farligt i jämförelse med att Liz har begått hor och vill skiljas.

Alla säger sig värna om barnens bästa, men ingen förmår se bakom fasaden. Våld och missbruk angår ingen annan: ”Alla tittar oftast bort då också, fast de vet. Men när någon vill upplösa äktenskapet, då blir det viktigt att moralisera över de tvistande parternas förmåga att vara mor och far.”

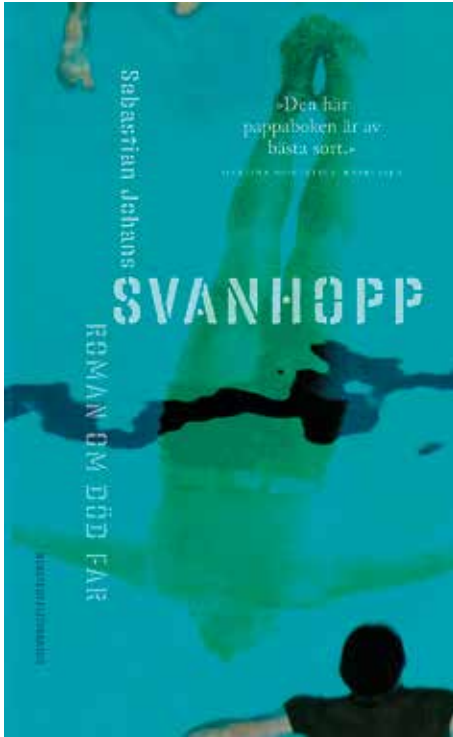
Franck skriver fram ett annat slags 1970-tal, en välkommen och trovärdig motbild i förhållande till de gängse skildringarna av det frigjorda decenniet. Samtidigt är det en tidlös och berörande berättelse om att som kvinna gång på gång tvingas stånga sig blodig mot omgivningens konservativa ideal i försöken att frigöra sig från samhällets patriarkala bojar. Slutligen kokar allt ned till en retorisk fråga, formulerad av Liz själv: ”Vem har mest rätt att älska? Den som hittat kärlek eller den som har blivit lovad kärlek i en ceremoni.” Och, kunde man också fråga sig: Hur progressivt var sjuttioalet egentligen, hur fri var kvinnan?

Annorlunda fadersporträtt och åländsk uppväxtskildring

Från 1970-talets Helsingfors och Kyrkslätt rör vi oss vidare till 1990-talets Mariehamn på Åland. Sebastian Johans *Svanhopp. Roman om död far* är ett annorlunda fadersporträtt: ”Han var inte den där borgerliga farsan som tjtade om tennis och inte såg sonen som en människa i egen rätt”, slås omgående fast. Fadern är intelligent och slagkraftig, men får inte vardagen att gå ihop. Lägenheten han flyttar till efter skilsmässan från sonens mor lyckas han aldrig inreda på ett sätt som kunde få den att påminna om ett normalt hem. Han pendlar mellan hopp och förtvivlan, ljusa stunder och mörka, missbruket eskalerar, galenskaperna galopperar, den stora kroppshyddan växer sig allt större. Han tycker synd om sig själv, känner sig missförstådd av omvärlden, har ångest över att misslyckas i sin fadersroll.

Men något frossande i misären handlar det inte om; Johans roman befinner sig långt från de litterära fadersmord som det kryllat av i den nordiska utgivningen under senare år. I stället är *Svanhopp* en mycket ömsint och finstämd skildring av en pappa vars stora hjärta nästan svämmas över av kärlek: ”Det första jag tänker när jag får höra att du inte längre finns är att ingen någonsin kommer att älska mig på samma sätt som du”, minns sonen, berättarjaget.

Skickligt, utan att skriva läsaren på näsan, gestaltar Sebastian Johans just detta, att det finns olika sätt att älska, att vara förälder. Att tränga sig in på sonens tonårsfester och visa ungdomarna hur man blandar vin, vatten och hjortronlikör för att hålla fyllan på lagom nivå, är kanske inte helt vederhäftigt.

Men det är bara pappans sätt att visa omtanke, hans säregna sätt att vara närvarande och pedagogisk och samtidigt just se sonen en människa i egen rätt: ”klart att man vill supa om man är ung”.

Lika mycket som ett porträtt av en okonventionell far är *Svanhopp* också en vacker uppväxtskildring. I korta scener och med träffsäker ton skriver Johans fram bilder från en barndom och tonårstid i småstaden Mariehamn i det lilla öriket under 1980- och -90-tal; till synes vardagliga skeenden som i retrospektiv visar sig mättade med mening och betydelse. Det är verkansfullt och bjuder läsaren till identifikation då snapshots från den egna uppväxten dyker upp i huvudet och får konturer genom blyxtbelysningen från det litterärt skildrade – även om man

råkar vara uppväxt någon helt annanstans.

Reminiscenserna växlas fruktbart med scener från nutid, där det vuxna berättarjaget behandlar fadersrelationen med sin terapeut. Det är något som skaver och irriterar mellan den beskäftiga svenska terapeuten och den mer oömma berättaren, präglad av den inte alltid så tillrättalagda uppväxten i det åländska öriket mitt i havet. Gestaltandet av de emellanåt drastiska scenerna från barndomen genererar också en viss lakonisk komik, som då berättaren för terapeuten tillstår att det visserligen inte var helt ”optimalt” att fadern drogade honom en gång.

Det är kort sagt en osentimental och vacker skildring av en far-och-son-relation, präglad av ömsesidig respekt och kärlek, de dysfunktionella förutsättningarna till trots. Fadern må vara delvis misslyckad i samhällets och i sina egna ögon; i sonens blick lyser ändå briljansen igenom pappans alla tillkortakommanden. Han är en intelligent, karismatisk och poetisk levnadskonstnär med en jättelik kroppshydda och ett ännu större hjärta, som i trots mot alla tyngdlagar besitter en häpnadsväckande förmåga att kunna utföra det perfekta svanhoppet.

Svanhopp nominerades till *Svenska Yles* litteraturpris, och kandiderar i år för Nordiska rådets litteraturpris.*

Den österbottniska litteraturboomen fortsätter

I fjolårets finlandssvenska boköversikt här i *Nordisk Tidskrift* diskuterade undertecknade den pågående litterära boomen från Österbotten. Under de senaste åren har en hel drös nya österbottniska författare gjort uppmärksammade och hyllade debuter, och tillsammans med mera rutinerade och prisade kollegor från slättlandet uppe i väster intar de numera en dominerande position på den finlandssvenska litteraturmarknaden. Förskjutningen i maktbalansen på det litterära fältet i Svenskfinland, mellan det urbana huvudstadsområdet och det regionala Österbotten, innebär att man kan fråga sig vad som egentligen utgör fältets centrum respektive periferi i dag.

Ser man till den skönlitterära utgivningen år 2025 går det snabbt att konstatera att diskussionen och frågeställningen i allra högsta grad är fortsatt aktuell. Av de skönlitterära titlarna för vuxna (borträknat översättningar, nyutgåvor och verk av sverigesvenska författare) på de två största förlagen, Helsingforsbaserade Schildts & Söderströms och Förlaget, är 11 av 20 skrivna av österbottniska författare. Vidare ger de Österbottenbaserade förlagen Ellips och Scriptum främst (men inte bara) ut verk av författare med österbottnisk koppling. Bilden av författarnas härkomst i Svenskfinland breddas visserligen av Hangöbaserade förlagen Litorales och Librarias (det senare grundades så sent som 2023) livaktiga utgivning, men att den österbottniska litterära myllan tycks synnerligen bördig står utom allt tvivel.

Ann-Luise Bertell hör till dagens mer rutinerade österbottniska författare; sedan debuten 1997 med diktsamlingen *Rus av gul* har hon publicerat ett antal böcker i olika genrer. Under senare tid har hon alltmer övergått till romanskriandet, där emigrantromanen *Vänd om min längtan* (2016) genererade *Svenska Yles* litteraturpris och *Heiman* (2020) nominerades till både Finlandiapriset och Runebergspriset. *Glöm bort din saknad* (2022) är liksom de två tidigare nämnda romanerna inspirerad av Bertells egen släkthistoria. Det är däremot inte hennes senaste roman, *Skuggas* (2025), som i stället hämtar inspiration från historier som berättats för henne då hon varit ute och talat om sina böcker hemma i Österbotten. I *Skuggas* får vi följa Rut, som till en början lever och verkar i arbetsam men stillsam harmoni på sin släktgård tillsammans med maken Verner och deras tre barn. Snart tornar dock krigen upp som mörka moln. De klarar sig under Vinterkriget, men under Fortsättningskriget kallas Verner till slut in, och snart åker också äldsta sonen Finn, blott 17 år, till fronten som frivillig. Liksom så många andra kvinnor blir Rut ensam kvar med allt som måste göras, ansvarig för allt arbete med jordbruket och djuren och hushållet, förutom att ta hand om de yngre barnen. Småningom placeras sovjetiska krigsfångar ut på gårdarna som hjälp, och till Rut kommer Anton från Ukraina som hjälpkarl.

Trots språkförbistringar, ålderskillnad (Rut är över 40 år, Anton är runt 25) och grundläggande fiendskap uppstår snart en djup tillgivenhet mellan Rut och Anton, en vänskap som snabbt förvandlas till en stormande och upprivande passion. Otillbörliga relationer mellan husfolken och krigsfångarna är naturligtvis strängt förbjudna och betraktade som högförräderi med stränga straff som följd. Och det tisslas och skvallras i gårdarna; vad ska grannarna tänka om deras hemliga förhållande avslöjas – och hur ska det gå när Verner kommer hem från fronten?

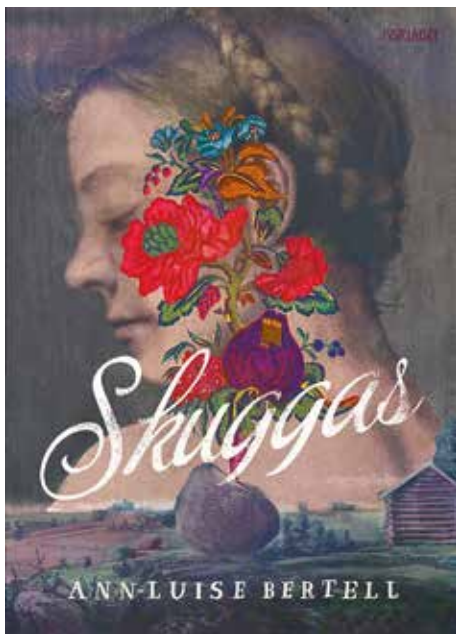
Kärlekens och passionens kraft är dock stark och ostoppbar; inte ens de mest ödesdigra utsikterna och följderna förmår hindra dess vindlande framfart. Rut upplever känslor hon aldrig kunnat föreställa sig, tillsammans med Anton känner hon sig levande på ett sätt som hon aldrig tidigare gjort, hon kan inte och vill inte att det ska ta slut. Och Anton känner precis likadant.

Trots att merparten av *Skuggas* utspelar sig på 1940-talet, under Fortsättningskriget, ter det sig svårt – för att inte säga omöjligt – att läsa den utan att relatera till dagens omvärldsläge. Oron och tankarna som präglade vardagen på hemmafronten känner nog många igen i dag, också här i vår del av världen som inte är direkt (men nog indirekt) påverkad av vad som sker i omgivningen: ”Rut tänkte på sina barn, vad var det för barndom de fick uppleva, full av oro och bekymmer. [...] Vem visste hur länge detta krig skulle pågå,

vem visste hur länge galningar får regera i världen. Kanske för evigt?” Och ursinnet, då prästen till slut stannar vid hennes hus för att framföra det hon fruktat allra mest, hos hur många går det inte igen i dag:

Hennes son, hennes äldsta, han som hon burit under sitt hjärta och i sin famn. Som borde ha tagits i famn av någon annan, andra armar borde omslutit honom, inte döden. Han borde ha fått leva, hon förbannade alla galningar som tog honom ifrån henne. Förbannade alla krigshetsare och deras anhang.

Inte för att den får sorgen att försvinna, inte för att den lindrar, men för att den får henne att hålla

sig vid liv, trots allt, för att den får henne att känna sig levande, står kärleken mellan Rut och Anton fast, obönhörlig. Och trots att det var förbjudet, otänkbart, ja omöjligt, kände Rut emellanåt att hon ville berätta, gå ner till butiken i byn och berätta för världen om henne och Anton. För det var en motberättelse, ett vittnesmål om liv och kärlek mitt i all död och förlust:

De skulle väl få slag om de hört hela hennes historia. De skulle inte klara av att höra sanningen. Det var andra sorts historier som de ville höra, som skulle berättas framöver, om Finlands krig, om männen som krigat, om alla hjältar, men också om alla de som dött. Ruts historia var en helt annan, det var en historia som skulle tigas ihjäl, som ingen skulle bry sig om eller föra fram någonsin. Lottorna skulle förbjudas, alla kvinnornas arbete, allt de gjort skulle förträngas och så småningom glömmas. Men Ruts historia fanns också.

Citatet kan också läsas som ett slags programförklaring för just denna roman, och dess *raison d'être* i förhållande till de flesta andra finländska krigsskildringar i litteraturen, där föreliggande perspektiv lyst med sin frånvaro.

Starka kulturella band till Sverige (i svenskspråkiga Österbotten konsumeras av tradition sverigesvensk tv, tidningar, musik och annan kultur i hög utsträckning) har bidragit till att österbottningar stått för en stor andel av den finlandssvenska emigrationen till Sverige från efterkrigstiden och framåt. Några av de mest framstående österbottniska författarna bor och verkar också sedan länge i Sverige. Vissa, som Lars Sund, skriver sig genom sina romaner konstant ”hejm” till Österbotten, medan andra varvar mellan sverigesvenska och österbottniska miljöer. Robert Åsbacka, som i sin hyllade och prisade romantrilogi *Kistmakarna* (2021), *Glömda rum* (2022) och *Takläggarna* (2023) senast skildrade ett postindustriellt Sverige i förvandling genom kantsötta individer i välfärdens utkanter, återvänder i sin nya roman *De oförlösta* (2025) till sin uppväxtort Nykarleby i Österbotten. Medan Hjalmar Söderbergs klassiker *Doktor Glas* (1905) och *Den allvarsamma leken* (1912) genom åren fått flera uppmärksammade parafra- och svarsromaner i Sverige, är det nu Söderbergs österbottniska generationskamrat Mikael Lybecks tur att förlänas en sådan. Åsbackas *De oförlösta* tar vid där Lybecks *Tomas Indal* (1911) slutar: en vinternatt hittas två män, läkaren Indal och hans vän Romarbacken på isen, till synes livlösa. Indal överlever, medan Romarbacken är död, skjuten med tre revolverskott.

Oklarhet om vad som riktigt hänt råder: i småstaden Nykarleby talas det om händelsen som ”olyckan på isen”, men samtidigt viskas och tisslas det. Sköt Tomas Indal kanhända sin vän i berätt mod? Hemkommen efter mångårigt flackande mellan storstäder på kontinenten hade läkaren Indal, alltmer försu- pen och illusionslös, redan hunnit ställa till det för sig själv och sin omgivning.

Gentemot ortsbefolkningen förhöll han sig sarkastiskt och smått nedlåtande, och riktade han blicken inåt nådde cynismen emellanåt nivåer som gränsade till självhat. Indal var oförlöst, en man utan mål och mening.

Men där Lybecks roman i mångt kretsar kring titelpersonen och hans inre betraktelser, låter Åsbacka i stället bipersonerna träda fram i ljuset; sin vana trogen skildrar han ömsint de som blivit litet vid sidan av med värme och sympati. Trots att de alla är mer eller mindre fjättrade vid tidens (vi befinner oss alltså i början av 1900-talet) och småstadens bojor, där starka konventioner och normer styr kärleksliv och det sociala umgänget och där man helst bliver vid sin läst såväl yrkes- som klassmässigt, sjuder de av hopp, livslust och drömmar. Lybecks småstad ter sig klaustrofobisk och syrefattig, och i Åsbackas version är Nykarleby visserligen också litet. Det är svårt att fly undan skvallret, ryktena, de misstänksamma blickarna. Men där bor också ett annat ljus, ett slags förtröstan om möjlig gemenskap och mellanmänsklig värme, en ton som varsamt berättar om möjlig kärlek, lycka och vänskap och som ljuder ända in i rummet där Tomas Indal ligger i sin sjukbädd och vältrar sig i skuld och skam:

Röster hördes nerifrån älven. Kanske någon av pojkarna som brukade stå på stranden och fiska. De ropade då någon båt for förbi. Skojade, skrattade. Han brukade lyssna till de där skratten, det fanns något i dem som han själv aldrig, eller åtminstone mycket sällan, kommit nära. Kanske den äkta glädjen. Eller om det hade med gemenskap att göra.

Det är just med den sympatiska blicken och i omsorgen om detaljen, i förmodan att frammana stark närvaro och förnimmelse med till synes enkla penndrag, som Åsbacka briljerar i sin nya roman: ”De fortsatte över bron där deras steg blandades med ljudet av rofyllda årtag som ekade i stenvälv, knirkandet och sedan vattnet som droppade från årorna då roddaren för en stund lät dem vila i luften.”

Känner man för det kan man gott läsa *Tomas Indal* (som digitaliserad finns fritt tillgänglig på nätet) innan man ger sig i kast med Åsbackas roman; det ger onekligen ett visst mervärde att upptäcka hur de båda romanerna – skrivna med ett drygt sekels mellanrum – resonerar med varandra. Det är dock alls inte nödvändigt; *De oförlösta* står sig ypperligt också i egen rätt, och belönades välförtjänt med *Svenska Yles* litteraturpris.

Quyn Tran, uppvuxen i Jakobstad i Österbotten men numera bosatt i Malmö, byter i sin nya roman också miljö, men omvänt i förhållande till Åsbacka. Medan Trans debutroman *Skugga och svalka* (2021) utspelar sig i tidigare hemstaden Jakobstad, förflyttar vi oss i nya romanen *När andra njuiter* (2025) till universitetsstaden Lund i Skåne. Där får vi följa sextonåriga Lana, som går på gymnasiet, och hennes mamma Maggie, som jobbar på en japansk salong.

Relationen mellan mor och tonårsdotter fungerar till synes relativt smärtfritt, tycker Maggie. Lana är smart och duktig i skolan, har ett välfungerande socialt liv med vänner och (åtminstone tidigare) pojkvänner. Maggie behöver inte oroa sig för dottern, verkar det som. Dessutom har hon, Maggie, fullt upp med sitt eget. Hon är ensamstående sedan länge, Lanas pappa är inte med i bilden och hon har fostrat och skött Lana själv, som förvärvsarbetande ensamstående förälder. Hon drömmer om att de ska kunna flytta till en större lägenhet, men hur ska de ha råd? Lönen från salongen räcker inte långt. Maggie träffar inga män, hon dejtar inte, har inte gjort på länge, den tiden är förbi tycks det. Men ibland, i själva verket ganska ofta, drömmer hon sig tillbaka till sin ungdoms Vietnam och till sin första älskare, till regnperioden och sockerrörsbladen. Hur världen stod öppen, utforskad och löftesrik, hur allt var möjligt. Hon minns hur hon träffade Phát, mannen som bodde i det avlägsna landet Sverige och som senare skulle bli Lanas far, och vilka löften han kom med. Hur det inte riktigt blev som det var tänkt, som hon drömt om. När Gorô från Japan kommer för att under några veckors tid inspektera salongen hon jobbar på, i syfte att avgöra om den eventuellt kan komma i fråga för ett visst statligt stöd, väcks något – som länge slumrat djupt därinne – till liv hos Maggie.

Samtidigt kämpar Lana på med sitt och för att finna sin plats i tillvaron. Hon har det inte lika lätt som Maggie tycks tro, befinner sig i ett svårmanövrerat övergångsstadium mellan barn och ung vuxen. Hur ska man lyckas orientera sig i tillvaron präglad av måsten och krav å ena sidan, drömmar, spänningssökande och längtan å den andra? Relationer, till vänner, killar och modern, är svårast att hantera. Framför allt om man inte får det stöd man känner att man skulle behöva få från mamman, som är den vuxna och trygga som borde stå henne allra närmast. För mor och dotter talar inte med varandra, inte på djupet, inte om de viktiga sakerna, de som betyder något. Maggie anar kanske att något inte är som det ska, men förmår inte, orkar inte konfrontera det, utan väljer att sopa föraningarna under mattan och tolka varningssignalerna som något smått komiskt:

Hon tittar upp mot lägenheten, solen gnistrar till i fönsterglasat och där innanför kan hon faktiskt se Lana, sin dotter, gå fram och tillbaka i sitt rum med telefonen mot örat. Vem talar hon med? Säkert Beatrice. Maggie viker ned med blicken och går de sista stegen mot huset. Men så hörs ett gnissel där uppiifrån: det smala sidofönstret öppnas och man kan skymta halva Lanas ansikte, och sedan hennes arm som sträcker sig ut i luften. Hon håller någonting i handen – är det telefonen? – och hugger med det mot fågeln på andra sidan rutan ... Oj ... Maggie hade inte lagt märke till den förrän nu, den lilla fågeln på fönsterblecket som tar ett skutt ut och sedan flaxar kors och tvärs intill husfasaden, nästan retfullt, innan den svävar bort mot trottoaren och sätter sig på en av lyktstolparna.

Högg Lana verkligen mot fågeln med sin telefon? För ett ögonblick tänker Maggie att hon borde berätta det för henne när hon kommer upp, att hon såg det hända. Det såg ju så lustigt ut. Och nu flyger fågeln tillbaka mot fönstret ... Men nej, varför skulle hon säga någonting? Hon vill bara ta det lugnt när hon är hemma. Och när hon inte är hemma vill hon arbeta.

Quynh Trans debutroman *Skugga och svalka* fick ett närmast sensationellt mottagande: den tilldelades såväl Runebergpriset som *Svenska Yles* litteraturpris, och i Sverige tilldelades den *Borås Tidnings* debutantpris och nominerades till Katapultpriset. Att återkomma med det andra verket efter en sådan succédebut, med högst uppskrivade förväntningar från läsare och kritiker, är omvitnat svårt. *När andra njuter* vittnar emellertid om en imponerande litterär utveckling. Där debutromanen visade prov på en förmåga att skapa stämmningsmättade och förtätade scener med en imponerande detaljprecision – men också tyngdes av en viss stiltje i berättandet – visar Tran upp ett helt annat narrativt driv i *När andra njuter*, samtidigt som det stämmningsmättade och förtätade gestaltandet inte gått förlorat. I kombination med en trovärdig karaktärgestaltning där romanpersonerna tecknas med psykologiskt djup resulterar det i en mångbottnad och synnerligen läsvärd roman, som förtjänstfullt kandiderar för Nordiska rådets litteraturpris i år.

* I transparensens namn bör här nämnas att undertecknad verkar som ordförande i Ålands litteraturnämnd, en instans som föreslår Ålands kandidater till Nordiska rådets litteraturpriser, och har författat den motiveringstext till nomineringen som ovanstående text om *Svanhopp* bygger på.

RÓSA MARÍA HJÖRVAR

ATT STANNA UPP EN STUND

Isländsk litteratur året 2025

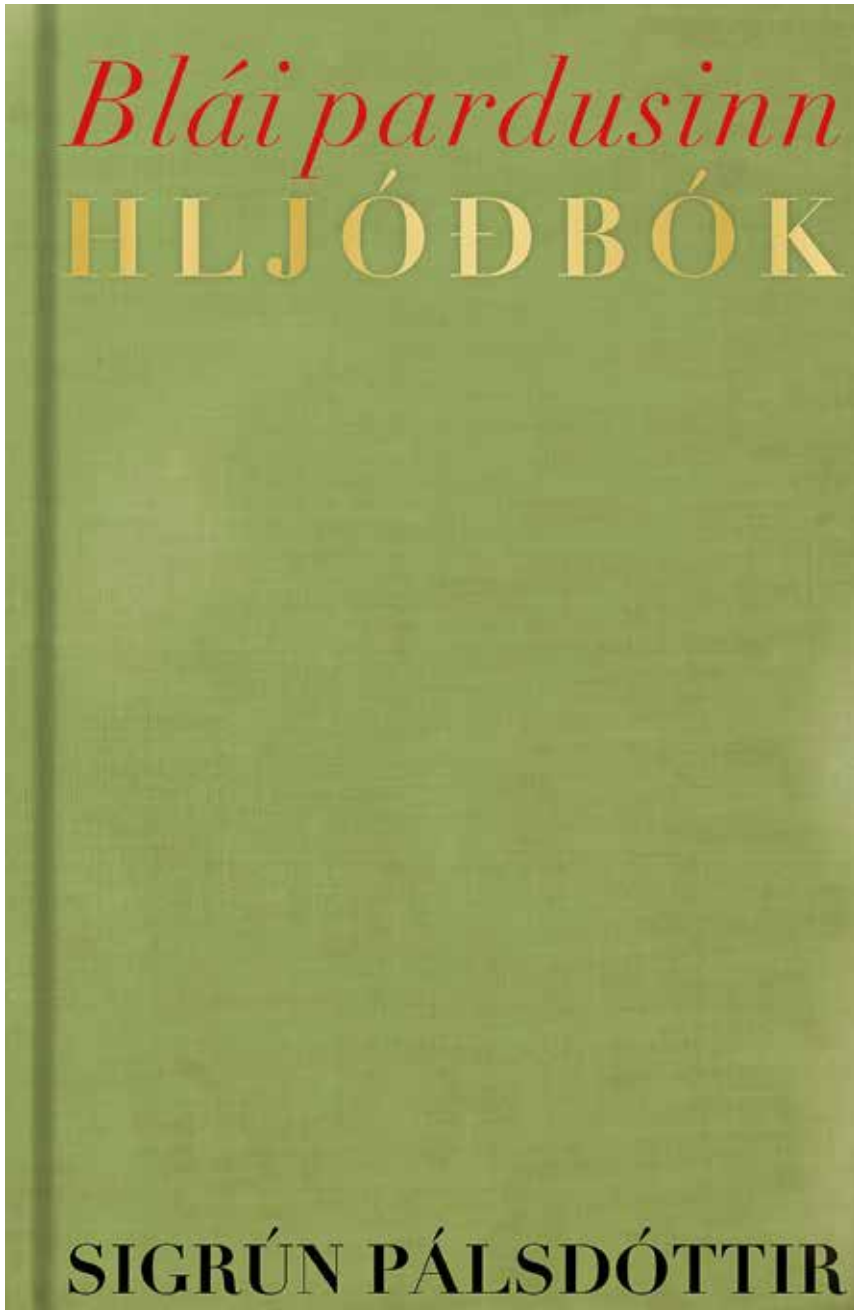
2025 var året då AI gav ut sin första bok. Året då den tog sig upp på första plats på topplistorna. Året då maskinöversättning blev en naturlig del av förlagsarbetet. Det går fruktansvärt snabbt och snart är merparten av allt innehåll på internet skapat av robotar och ingen vet vad som då händer med författaren.

Rósa María Hjörvar är extern lektor i litteraturvetenskap vid Islands universitet, skribent och föreläsare inom isländsk litteratur.

Denna inledning är, som så mycket av det vi läser idag, en sorts orosdagbok över alla de hot som riktas mot människor av verktyg som vi själva skapat. Vår kultur och vårt samhälle karakteriseras nu av otålighet och koncentrationssvårigheter och det är därför en lisa för oss när en författare opponerar sig och kräver att vi ska sätta oss ner och lyssna på en berättelse koncentrerat och uppmärksamt.

Det är precis det författaren Sigrún Pálsdóttir gör i sin bok *Blái pardusinn – Hljóðbók* som handlar om tre läsare. Eller snarare lyssnare. I denna roman tar författaren upp ett modernt fenomen, nämligen det eviga lyssnandet på ljudböcker. De senaste åren har ljudböcker och poddar blivit en del av vardagen. Nu när allt ska gå så fort passar det utmärkt att ha litteratur i öronen samtidigt som man tränar för maraton, medan man lagar nyttig mat eller innan man ska sova. Fenomenet är en del av maximeringstrenden, som går ut på att ständigt bli en bättre version av sig själv, och därför passar på att dra igenom Dostojevskij medan man gör situps.

Detta maniska beteende blir underbart humoristiskt i Sigrúns behandling, när människor om och om igen somnar eller tappar koncentrationen när romanintrigen blandas ihop med det egna livet. Vi får följa tre individer som läser samma bok medan de försöker handskas med livet och tillvaron. Samtidigt försöker vi själva som läsare hänga med i berättelsens vindlingar, både tråden i själva ljudboken de alla tar del av och den tråd som slingrar sig in i och ut ur ljudboken. Det är en underbart originell berättelse, skriven med stor skicklighet och insikt. Resultatet blir ett krav på en koncentration som är högst ovanlig i vårt moderna samhälle, för det är helt enkelt inte möjligt att förstå den här boken utan att läsa den ord för ord. Sigrún har väckt stor uppmärksamhet de senaste åren för sina originella och roliga texter som ställer krav på läsaren och skildrar vår samtid på ett okonventionellt sätt.

Uppgörelserna med samtiden dyker upp lite överallt och i *Bók vikunnar* av Snæbjörn Arngrímsson lär vi känna en ung man som tar sina första stappande steg på den litterära banan. Han måste få tag på en undflyende kvinna alltmedan han kurar ensam i ett vindsrum i Reykjavík och tänker på filosofi. Läsaren blir successivt medveten om att trots den gammaldags stilen utspelar sig handlingen i samtiden. Huvudpersonen är bara inte särskilt positivt inställd till teknik och annat modernt, och därför förekommer inte mycket sådant i berättelsen. Dessutom har hans språk något föråldrat över sig och här finns också många litterära anspelningar. I grunden ligger en gammal trop från äldre nordisk litteratur; en ung man som går omkring på stadens gator, ett eko av alltifrån Knut Hamsun till Þórbergur Þórðarson. Boken ger uttryck för en hård kritik av det moderna samhället och de så kallade sociala medierna, som påstås leva av ondska, där vrede och avsky utgör de styrande krafterna. Det är roligt att se hur lite som krävs för att riva loss oss från teknikens snabbhet och ytlighet.

Bergsveinn Birgisson's bok *Hlaðan – þankar til framtíðar* för tankarna till den amerikanska författaren Thoreaus bok *Walden*. Berättarjaget har slagit sig ner på västra Island, på andens nacke om man kan likna öns form vid detta djur, vilket författaren gör, och syftar därmed på Strandir, som ligger långt bortom allfarvägen. Boken är skriven i form av ett brev till Bergsveinns dotter och skrivs medan författaren renoverar en gammal lada på sina förfäders marker. I det avseendet påminner texten även om Robert M. Pirsigs bok om att sköta en motorcykel, där praktiskt tänkande kring skruvar och arbetsmetoder vävs ihop med filosofiska funderingar. Här har buddhismens zen bytts ut mot djup oro för techjättarnas maktmissbruk och hur långt man kan gå med att beröva människan sammanhang och logik. Medan berättaren grubblar på skillnaderna mellan känsla och logik, går han igenom utvecklingen av europeisk ideologi, med särskild betoning på den tyska poeten Schillers estetik. Även om texten är högrävande är den samtidigt innerlig och blir ofta jordnära tack vare arbetet med ladan. Genom detta försöker författaren ge läsaren perspektiv på och motvärn mot samtidens snabba förändringar.

Dagur Hjartarson är möjligen ute i samma ärende, att försöka få oss att stanna upp en stund, när han i boken *Frumbyrjur* släpar ut oss på landet där det främsta tidsfördrivet är samma grammofonskiva som spelas oupphörligen. Vi träffar ett äkta par som väntar barn och får följa dem genom förväntan och förlossning. Dagur är en av dessa författare som tycks stå i direktkontakt med skapelsens kärna och därmed kan få enkla formuleringar att skimra av liv och klokskap vilket i sin tur fördjupar läsarens upplevelse av sin egen situation.

Det är en anspråkslös berättelse, men i författarens händer blir alla de små bäckarna till en brusande älv som drar med sig läsaren i virvlarna. Det är inte utan att man förlorar sig i den här texten.

Det är inte bara de små berättelserna som kräver koncentration och medgörlighet av läsaren. Sigríður Hagalín Björnsdóttir gav ut boken *Vegur allrar veraldar* som är en fristående uppföljare till hennes *Hamingja þessa heims* (2022), en historisk roman om 1400-talets Island. Här befinner vi oss i en episk tradition med hjältesagor och krigande. Men Sigríður gör här ett försök att fylla i luckorna och skriva fram berättelser om vanligt folk under detta händelserika århundrade.

Sigríður har själv pratat om det

svåra i att skriva om den här tiden utan att fastna i aristokratins maktdemonstrationer. Men hon löser det genom att skapa egna romankaraktärer som tillhör samhällsgrupper som sällan tar sig in till historieböckernas boksidor. Tre romanfigurer skildras och här ges läsaren åter tillfälle att släcka ner mobiler och plattor och sjunka ner i denna historiska värld, för man måste verkligen ta sig samman för att greppa hela den här berättelsen. Delar av den utspelar sig i vår samtid där en rätt tråkig forskare hittar tidigare okänt historiskt källmaterial. Här befinner vi oss bland historiker i Köpenhamn och Sigríðurs skildringar av dem dryper emellanåt av sarkasm. Två av romanfigurerna lever på 1400-talet och författaren väver ihop deras röster med citat ur befintliga källor och den berömda sagan om Ólöf den rika och mordet på hennes make. Sigríður är i botten historiker och det är uppenbart att hon trivs med att fylla i de luckor som finns i Islands historia om denna tid. Berättarglädjen står i förgrunden, men också en äkta nyfikenhet om vanligt folks villkor i de dramatiska händelser som då ägde rum. De här två böckerna om Ólöf den rika markerar något nytt i Sigríðurs litterära bana. Hittills har hon skildrat samtiden på olika sätt i ett författarskap som fått stor uppmärksamhet, och hennes *Eldarnir – ástin og aðrar hamfarir* (2020) blev film häromåret. Den boken var en modern spänningsroman av helt annan natur än detta verk.

Också Einar Kárason ger ut en historisk roman även om den ligger närmare vår tid. *Sjá dagar koma* handlar om en fattig pojke vid västfjordarna som hamnar ombord på ett amerikanskt fartyg och sedan blir en förmögen man i USA. Han arbetar outröttligt, hittar silver i en stor guldåder, blir delägare i gruvan, tjänar mycket pengar, ekiperar sig flott och börjar handla med aktier. Här duggar det tätt med lustiga incidenter, roliga tillfälligheter och ödets ironi. Boken är i viss utsträckning byggd på källor som författaren har funnit om denne man, men han känner också till honom via släktband. Berättelsen ramas in av Einars förord och efterord där han förklarar hur boken kom till och hur det sedan gick för huvudpersonen. Det är förunderligt att i dessa dagar läsa en liten bok om en man som upplever den amerikanska drömmen; den färgas av en tro på individens förmåga, manlighet och industrialiseringens kraft. Det är alltså en skildring av en svunnen tid, en nostalgisk bubbla där maktmissbruk, våld och naturskövling ännu inte finns på agendan. Einar är en beundrad och flerfaldigt prisbelönad författare vars starka röst hörs genom verket med stor berättarglädje.

Även Einar Már Guðmundsson gav ut en bok under året, *Allt frá hatti oní skó*, en märklig text. Kanske handlar boken om romanen som fenomen, kanske är den författarens alteregos självbiografi. Hur som helst är detta underhållande läsning och det läsaren kanske först och främst associerar till är en memoarbok skriven av en författare som på 80-talet levde i Skandinavien, huvudsakligen i Köpenhamn. Boken är godis för bibliofiler, här finns oändligt många berättelser om och citat av författare och akademiker från den tiden. Søren Ulrik Thomsen, Peter Madsen och Vito Andersen sätter sin prägel på berättelsen som bland annat utspelar sig på Sofiegaarden under de år då berättaren är på väg att bli författare. Till sin konstruktion påminner verket om Laxness självbiografiska böcker och dennes persona har också en framträdande roll. Läsaren får känslan av att hen får berättelsen relaterad för sig där och då; allt skildras i högt tempo och berättarjaget kastar sig från det ena till det andra så att läsaren ibland måste hålla andan. Men samtidigt smyger det sig på en obehagskänsla, att man på något sätt blir lurad och att det är nödvändigt att verkligen försöka skilja på vad som är sanning och vad som är lögn. På så sätt leker verket med romanens kraft och understryker att vilken -ism som helst kan rycka med sig läsaren, om den är underhållande skriven.

Huldukonan av Fríða Ísberg är en avsevärt annorlunda läsoplevelse, även om också den är mycket underhållande. Fríða har blivit ett internationellt känt namn efter att hon gav ut boken *Märket* som blev mycket populär. Därmed är hon nu en del av den grupp beundrade isländska författare som har läsare runt om i världen, bland annat i de övriga nordiska länderna. I den nya boken arbetar Fríða med släktsagans format och vi får följa tre generationer i

samma släkt bosatta på en avsides plats på Island. Liksom Dagur Hjartarson är Friða välsignad med den alldeles särskilda förmågan att ge sina texter liv och klarhet med djup och närvaro och med en unik lätthet så att de verkar vara skrivna helt utan ansträngning. Ett genomgående tema i boken är människans förhållande till naturens krafter och den konflikt som skapas mellan längtan och tradition, men på ett rätt ovanligt sätt. I det avseendet påminner boken om andra, nyutkomna nordiska verk som målar upp framtids-scenarier med klimatförändringar som förtecken utan att själva klimatfrågan nämns i texten. Här arbetas det istället med motiv från den tid då människan levde i ett annat förhållande till naturen

än vi gör idag. Boken bjuder på överraskningar och det är omöjligt att referera den mer detaljerat utan att avslöja för mycket, men man kan i alla fall konstatera att Friða rör sig på obruten mark och demonstrerar stort mod i sitt ämnesval.

Klimatfrågan är helt dominerande i den bok Nina Ólafsdóttir gav ut under året med titeln *Pú sem ert á jörðu*. Här får vi följa Arnaq som bor på en isolerad plats på Grönland och där upplever katastrofuppvärmningen och dess konsekvenser från marginalen. Eller i alla fall någon sorts katastrof; på grund av berättarens position i marginalen står det inte riktigt klart vad som egentligen har hänt. Författaren arbetar djärvt med att inte ha människan som fokusobjekt och detta beslut färgar hela verket. Boken är författarens debut och texten är enastående välskriven och stark. De bilder som skapas under läsningen etsar sig fast i läsaren. Trots alla katastrofer är det svårt att ta farväl av denna berättarvärld när sista sidan är läst. Det här är förmodligen en av årets bästa böcker och det ska bli mycket spännande att följa den här författaren framöver.

Andri Snær Magnason är känd för sin oförtrutna kamp mot klimatförändringarna, både som konstnär och aktivist. Under 2025 gav han ut romanen *Jötunsteinn* som handlar om ett enda ögonblick då en stor sten svävar från

subjekt till objekt. Medan stenen flyger i riktning mot offret funderar berättaren på en mängd olika saker och förklarar de omständigheter som har lett till att han bestämt sig för att kasta stenen. Det är en fyndig ram som ger utrymme för filosofiska funderingar om skuld och oskuld, begrepp som förekommit flitigt i debatten de senaste åren. Också intressant, med tanke på det som tidigare nämnts om samtidens höga tempo, är att författaren väljer att på det här viset förlänga ett kort ögonblick och tvinga läsaren att stanna upp i en berättelse som i den verkliga världen hade blixtrat till som en kort rubrik innan vi bläddrade vidare. Här fångar vi detta ögonblick under berättarens hårda styrning

där han portionerar ut information om konflikter mellan arkitekter och entreprenörer och utvecklingen av projekteringar på en liten plätt av jordklotet. Det här är ett roligt experiment som i en tilltvingad stillhet utmanar gränserna för vad spänning kan vara.

Huvudpersonen i Ólafur Jóhann Ólafssons bok är också han tvingad till stillhet. *Kvöldsónetta* är en berättelse om en äldre man som på grund av sin hustrus sjukdom måste ta itu med en mängd ouppklarade ting i sitt liv. Ólafur Jóhann har en stor produktion bakom sig, är översatt till många språk och har rönt stor uppskattning. 2024 kom filmen *Snerting* i Baltasar Kormákurs regi, byggd på en roman av Ólafur Jóhann med samma titel. Där behandlar författaren ett liknande tema: en man som i alla år har tigit om upplevelser tidigare i livet, och musiken som ett band till mannens verkliga känsloliv. I den nya boken befinner vi oss i högkulturell klassisk musikmiljö, men trots sin framgångsrika karriär sitter huvudpersonen fast i ett trassel av olösta familjeangelägenheter i Reykjavík. Ólafur Jóhann är säker på hand vad gäller stil och presentation och har lätt att måla upp nyansrika bilder av tysta män och tysta omständigheter. Boken blev oerhört populär och låg överst på bokhandlarnas bestsellerlistor under året, och det är rätt uppenbart att denne författare på senare tid har knutit starka band till de isländska läsarna.

Arnaldur Indriðason har varit den isländska kriminalromanens konung ända sedan han i slutet av förra århundradet steg fram i sällskap med kommissarie Erlendur. På den tiden var det i det närmaste otänkbart och orealistiskt att skriva en isländsk kriminalroman, bland annat med tanke på hur litet och oskuldsfullt landet var – vem skulle få för sig att mörda någon i det här lilla samhället? Men också på grund av kriminalromanens position i den litterära hierarkin, och detta läsande folks förakt för den här sortens kiosklitteratur. Det här har förändrats totalt. Den nordiska kriminalromanen har blivit en respekterad genre, och från att läsarna hade svårt att ta in skildringen av ett enstaka mord i Reykjavíks centrum, finns det nu knappt ett enda gathörn där ingen har mördats, jagats av polis eller stått och smitt planer. Samtidigt har Arnaldur bestämt sig för att pensionera sin nya kommissarie Konráð som tog över stafettpippen efter Erlendur. 2025 gav han ut *Tál* som är den sjunde och sista boken om Konráð, och här får vi erfara hur den gamle mannen har fått svårt med att acceptera samtidens dumheter. Hemfilmad porr, honungsfällor och lockbeten bekymrar vår man som ofta tvivlar på sin förmåga att lösa problemen. Under tiden får läsarna njuta av Arnaldurs författarröst som kan framkalla pricksäkra personskildringar som emellanåt tycks eka genom den isländska kulturens alla århundraden. Särskilt minnesvärd är den hemlösa kvinnan Jóhanna som hade kunnat dyka upp i vilket litterärt verk under vilken epok som helst sedan Island bebyggdes, sinnebild för en sorts arketypiskt proletariat. Men det finns också någonting mjukt och varmt i boken och en djupare förståelse för människans öde än vad vi är vana vid hos moderna deckarförfattare där intrigen verkar vara viktigare än allt annat.

Intrig hittar vi bland mycket annat i Eva Björg Ægisdóttirs nya bok *Allar litlu lygarnar*. Eva Björg dök först upp i synfältet med boken *Marrið í stiganum* (2018), som gjorde segertåg såväl på Island som utomlands. Hon erhöll ett kriminalromanpris som instiftats av två isländska deckarförfattare, Yrsa Sigurðardóttir och Ragnar Jónasson, förutom att hon fick det brittiska priset Gold Dagger för sin debutroman. I den här boken följer vi det äkta paret Hjalti och Katla. Han är psykolog och hon arbetar som översättare av kärleksromaner. I början av boken turas de om att berätta sin historia under en svår tid i äktenskapet, mitt i boken kommer så en vändning och en ny person introduceras. Här pratar vi verkligen intrig, i stil med en thriller från 90-talet. Eva Björg är en skicklig intrigkonstruktör och lyckas hålla greppet om läsarens uppmärksamhet, men hon hakar också i noir-traditionen genom att presentera en äldre kriminalkommissarie som är både ensamstående och lagd åt inre grubblerier – precis som det ska vara.

Spänning är också ett stort inslag i Skúli Sigurðssons bok *Ragnarök undir jökli*, om en religiös sekt som har slagit sig ner på södra Island och hänger sig

åt asatro. Diverse problem uppstår, konsekvenser av hur romanfigurerna både fattar avgörande beslut och väljer att isolera sig från resten av samhället och följa sin tro i allt. Men här finns också oförutsedda vändningar. Boken är rätt lång, så de som gillar Skúlis deckare får här något rejält att bita i.

En kortare berättelse som ändå har väckt mer uppmärksamhet är kriminalromanen *Franski spítalinn*, som är en självständig fortsättning på *Reykjavík* (2022) av Katrín Jakobsdóttir och Ragnar Jónasson. Här är det inte minst namnen på omslaget som drar uppmärksamheten till sig, eftersom Ragnar nu är en av Islands mest framgångsrika deckarförfattare och Katrín är landets före detta statsminister. I denna nya bok får vi följa Sunna som vi lärde känna i den förra, men nu har hon börjat arbeta som journalist och försöker hantera vardagen i egenskap av både yrkesarbetande och förlovad kvinna. Hon är tillsammans med en teologistudent som är i full gång med att planera deras liv tillsammans som prästfamilj ute på landet. Sunnas räddning blir ett brott som råkar hamna på hennes bord och då börjar saker och ting hända. Boken har fått ett rätt svalt mottagande och har drag av den genre som brukar kallas *pulp fiction* och som visst kan vara underhållande; det är mycket ”kiss kiss bang bang” och texten påminner till stilen emellanåt nästan om tecknade serier. Berättelsen utspelar sig på 80-talet och här ges det återigen prov på en sorts nostalgi med ett otal hänvisningar till fenomen från den tiden: alla dricker cola och har papiljotter i håret, och följaktligen blir den här snabbkokta historien på sitt sätt en resa tillbaka till ett förflutet som i minnet framstår som en tid då allt var enklare.

Pegar hún hló av Katrín Júlíusdóttir är en berättelse från den isländska samtiden där vi får följa en ung kvinnlig kommissarie som försöker hantera både en komplex brottsutredning och kärleken. En känd, kvinnlig medieprofil hittas mördad i Reykjavík och den traditionsenliga jakten på förövaren börjar. Ett av de teman som står fram i alla dessa spännings- och kriminalromaner är kompetenta kvinnor som inte låter sig begränsas, och det är uppenbart i årets bokutgivning att den djärva *femme fatale*, som drivit mången i graven, ännu är vid full vigör.

De är i själva verket oräkneliga, de kriminal- och spänningsromaner som kommit ut under året. Erfarna författare fortsätter ge ut böcker i samma anda som sina tidigare verk – eller ger sig iväg utanför ramarna. Yrsa Sigurðardóttir gav ut en kort, fristående spänningsroman med titeln *Syndafallið*, där tre personer utan koppling till varandra får sina öden sammanvävda på ett oväntat sätt och läsaren får försöka lista ut vad det egentligen är som pågår. Ragnar Jónasson gav ut spökhistorien *Emelía* och tar därmed paus från sina andra populära romanfigurer. Samtidigt ger Stefán Máni ut den sista berättelsen om kriminalkommissarien Hörður Grímsson, *Hin helga kvöl*. Hörður är den där klassiska cowboyen som kan allt utom att prata med sin fru och här har han

verkligen hamnat i klistret. De oupphörliga framgångarna i brottsbekämpningen ger honom inget andrum och hustrun är ständigt lika irriterad och chefen ständigt lika redo att ta ifrån honom tjänstevapnet. Detta är Hörður i ett nötskal så som trogna läsare känner honom och han kommer säkert att bli saknad av många; själva brottet spelar inte så stor roll, men håller kvar läsaren vid ämnet. En av romankaraktärerna, Indriði, en ung man i blomman av sitt liv, är en verkligt fint skildrad person som läsaren kan välja att tycka om eller älska att hata. Dessutom serveras här en portion vidrigheter från undre världen, något som Stefán Máni är berömd för.

Det är som alltid stor spännvidd i utgivningen. Aðalsteinn Emil Aðalsteinsson gav ut det vackra litterära verket *Kómata* om nuet och evigheten. Sveinn Einarsson, som har varit en förgrundsfigur i isländskt kulturliv i många decennier, gav ut en ny memoarbok, *Í belg og biðu*, och Sólveig Thoroddsen kom ut med en samling isländska folksagor med framträdande kvinnliga karaktärer som hon gör egna versioner av, boken har titeln *Mér er um og ó*.

Någon som inte får glömmas är Kristín Ómarsdóttir som under 2025 gav ut tredje delen i den prisbelönta serien om sina förmödrar, den nya heter *Móðurást: Sólmanuður*. Kristín är en av landets främsta författare och ibland är det nästan kusligt hur hon lyckas väva samman tema, händelseförlopp, rytm och poesi. Här duger inget annat än att bara ge efter för texten och låta sig försvinna in i en annan tid tillsammans med författaren.

En psykiskt påfrestande situation skildras i en självbiografisk text som Sigrún Alba Sigurðardóttir gav ut med titeln *Begar mamma mín dó* ("När min mamma dog") och som handlar om just det: Sigrúns mammas död, och de andra dödsfall som gör sig påmind i sorgen. Sigrún Alba är akademiker och författare förutom att hon har arbetat mycket med fotografiet som medium. Hon närmar sig moderns död och sorgen utifrån fysiska och känslomässiga såväl som vetenskapliga perspektiv. Hon hanterar minnenas och traumats konflikt med denna vackra text som samtidigt är både privat och allmän.

Det finns alltså tillräckligt med annat att syssla med för läsarna av isländsk litteratur än att sitta hemma och oro sig för AI; vare sig de vill gaska upp sig med unga författare på jakt efter sig själva, lösa kluriga kriminalgåtor eller fördjupa sina insikter om det mänskliga predikamentet finns det mycket att välja på och goda skäl att stanna upp en stund.

*Översättning från isländska:
Ylva Hellerud*

HANS H. SKEI

DET TYNNES I EN STOR FORFATTERGENERASJON Litteraturen i Norge i 2025

Mange av de største avisoppslagene om norsk litteratur i 2025 var hyllest- og minneartikler ved sentrale forfatters dødsfall. Det begynte med Dag Solstads død 14. mars 2025, etterfulgt av at Ingvar Ambjørnsen gikk bort 19. juli, Tor Åge Bringsværd 4. august, Liv Køltzow 12. oktober og Roy Jacobsen 18. oktober. Den eldste av dem var født i 1939; den yngste i 1956, og hører i og for seg til ulike generasjoner. Men tapet blir ikke mindre av den grunn.

NTs norske redaktør hører som litteraturforsker og -kritiker til samme generasjon som forfatterne Solstad og Køltzow.

Det viktigste i litteraturen i Norge er selvfølgelig de levende dikterne og bøkene de ga ut. Det er likevel rimelig å dvele litt ved de som gikk bort i 2025, blant annet fordi de alle hadde betydelige forfatterskap og var toneangivende i mange tiår. Så er det jo også slik at de siste bøkene fra et par av forfatterne ble utgitt etter deres død. I alle fall novellesamlingen *Sorgen i St. Peter Ordning* av Ingvar Ambjørnsen ble av mange kritikere beskrevet som et mesterverk i novellesjangeren, mens Dag Solstads etterlot seg tekster som forlaget har valgt å kalle «roman» og bærer den selvforklarende tittelen *Endelig! Lykken. Og mitt forsøk på å utholde smerten ved tidens herjinger*. Det er en bok som hverken legger til eller trekker noe fra det som må sies å være et av de betydeligste norske forfatterskap fra 1960 frem til i dag. Ellers er selvfølgelig mange fra den store etterkrigs generasjonen både i live og aktive, selv om det nok går flere år mellom utgivelsene enn i yngre år. Det må utvilsomt sies å være et sunnhetstegn at ingen forfattere fra denne generasjonen var nominert til noen litterære priser, men det er vanskelig å fri seg fra tanken om at det skal bli vanskelig å leve opp til produktiviteten og standarden til Dag Solstad og hans samtidige.

Litterære priser i 2025

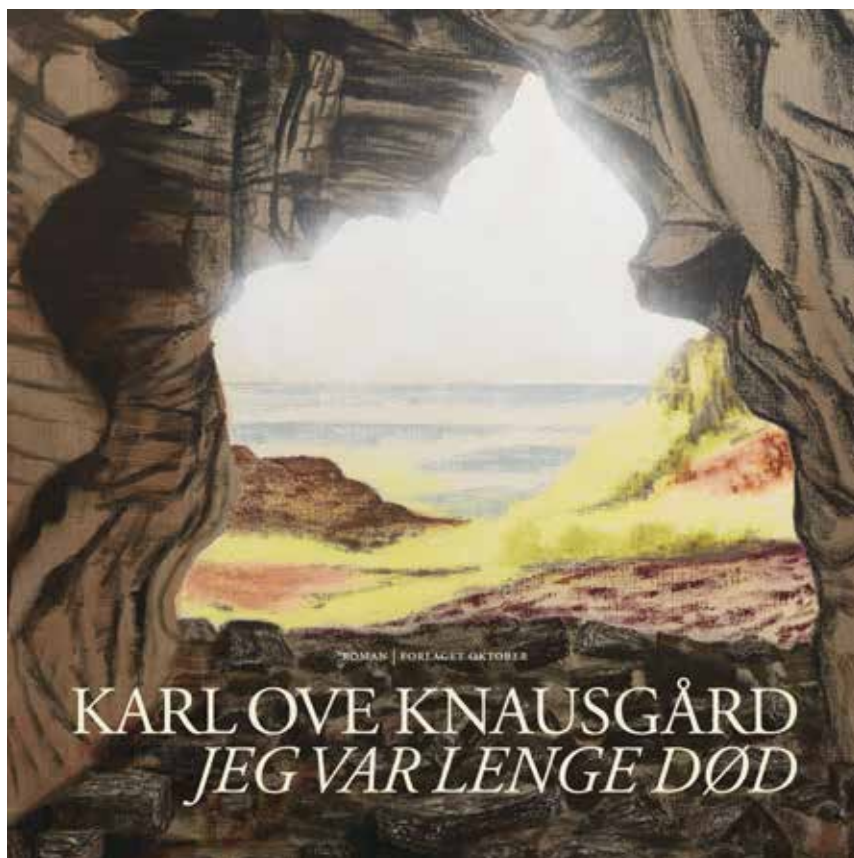
Til den prestisjefylte Brageprisen ble det nominert fire titler i skjønnlitteratur for voksne. For meg var flere av nominasjonene overraskende, og vinneren ganske uventet. I min forståelse kom det mange bedre romaner enn de fire

som ble nominert: Merethe Lindstrøms *Om tingenes natur*, Leander Djønnnes *Alt et*, Marte M. Solems *Gustav* og Sigbjørn Skåldens *Planterhaug*. Vinneren av Brageprisen i denne kategorien ble den vonde og lett plagsomme nedturs-historien i *Alt et*. En anmelder fant at «horror møter poesi» i denne romanen, og visst er romanen medrivende og skakende i skildringen av menneske- og dyreliv helt på bunnen. Livet som søsknene Våle og Rind må utholde hos besteforeldrene kan best forstås og utholdes om vi tenker oss en mytisk verden, der skillet mellom drøm og virkelighet er blitt borte.

Om de tre andre nominerte skal bare nevnes at *Om tingenes natur* av Merethe Lindstrøm – tidligere vinner av Nordisk Råds litteraturpris og særlig kjent som novelleforfatter – er ganske tam og stillestående der jeg-personen vasker og vasker, hus og leiligheter, «fordi jeg mangler penger». Men rytmen i vaskingen skulle nok helst vært byttet ut med skrivingens rytme. Likevel – «det må vaskes, og noen må gjøre det.» Skåldens roman, *Planterhaug*, ble gitt ut både på norsk og på samisk – men har i hovedsak bare solgt i utgaven på norsk. En litt eksotisk og velskrevet roman som burde kunne konkurrere som representant for Det samiske området om Nordisk Råds pris, er nå nominert som en av de norske kandidatene til prisen for 2026.

Kritikerprisen stemmes fram av medlemmene i litteraturseksjonen i Norsk Kritikerlag og gikk til Karl Ove Knausgård for *Jeg var lenge død* – i konkurranse med Susanne Christensen *Svalene sover på månen* og Jon Fosses *Vaim*. Hvilken som helst av disse bøkene kunne vært nominert til Brageprisen, og til og med vunnet! Knausgård både imponerer og irriterer i denne siste (?) romanen i romanserien som begynte med *Morgenstjernen* (2020) og som vel nå avsluttes med det som er bok nummer seks i serien. *Jeg var lenge død* har Joar Løyning som dominerende hovedperson og jeg-forteller. Han er professor i astrofysikk og lever et ekstremt regulert og kjedelig liv. Men så opplever han et fenomen som får livet til å endre seg fullstendig og grensene mellom det virkelige og uvirkelige viskes ut. Det gjør på sett og vis også grensene mellom liv og død. Død og undergang og de store mysterier er sentrale temaer i romanen, også fordi Joar kontrasteres mot broren som lever et helt annet liv og har tjent seg rik som begravellesagent. Romanen er ikke akkurat medrivende lesning, men den tar forfatterskapet videre i et forsøk på å ringe inn det som vi slettes ikke forstår.

Knausgård har en gang sagt at i forhold til Jon Fosse er han selv nærmest å betrakte som underholdningsforfatter. Det er selvsagt satt på spissen og en klar overdrivelse, men Fosse ser ut til alltid å være et helt annet sted enn alle andre norske forfattere, Knausgård inkludert. I *Vaim* befinner vi oss i det oppdiktete stedet Vaim som Jatgeir reiser fra og inn til Bjørgvin. Han har ei snekke som han har døpt Eline etter en ungdomskjæreste, og på merkelig vis møter han Eline som blir med han hjem og forlater mannen sin, Frank. Men så skjer både

det ene underlige og det andre forunderlige, i en verden av båter og sjøfart, kjærlighet og død. Midt i det hele en dame som får det som hun vil, også når hun må dikte og skape om det meste. Den korte romanen er ment å være den første i en trilogi der alt er lagt til Vaim, som kan være hvor som helst, selv om det ikke ligger langt fra Bjørgvin/Bergen.

Den siste viktige prisen som kan sette leserne på sporet av det ulike juryer har funnet ut var årets beste bøker, er Bokhandlerprisen. Ingen av bøkene jeg har omtalt ovenfor er funnet verdige til å bli nominert her! Nominasjonene omfatter også barnebøker og sakprosa, og årets mest omtalte og mestselgende bok, Åsne Seierstads *Ufred* som vant prisen, slik den også vant Brageprisen i klassen for sakprosa. Blant skjønnlitterære forfattere som var nominert kan nevnes Helga Flatlands *Så gjør vi så*, Johan B. Mjønnes' *Spuria*, Per Pettersons *Du er hjemme nå*, Agnes Ravatns *Doggerland* og Nikolai Torgersens *Gater jeg har levd*. I dette utvalget finner vi utvilsomt flere av årets beste romaner, og mange av dem vil få nærmere omtale i det følgende.

En håndfull gode romaner, og vel så det

Romanen var som i alle år den dominerende sjangeren i norsk litteratur i 2025. Det er ikke overraskende, for en mer føyelig og tøyelig sjanger er vanskelig å tenke seg. En kjent teoretiker hevdet en gang at det er mulig å «romanisere» - det vil si gi et materiale romanens form – samme hvordan det i utgangspunktet så ut. Når så vidt mange romaner nå grenser opp mot biografien, selv-biografien eller memoar-sjangeren, kan det tyde på at teorien stemmer. Jeg tror derimot ikke på en kritikers påstand om at når forfattere ganske ofte velger å gi det som kanskje egentlig er materiale for en sakprosbok romanens form, skyldes det innkjøps-ordningen som er langt romsligere for skjønnlitteratur enn sakprosa. Det skal både fantasi, kreativitet og skrivetalent til for å lage en roman, og heldigvis har vi godt med talent både i den eldre og den yngre garde av romanforfattere.

En av de virkelig fremgangsrrike romanforfattere også i internasjonal sammenheng er Per Petterson. Bøker som *Ut og stjele hester* (2003) og *Jeg forbanner tidens elv* (2008) er høydepunkter i vår moderne romandiktning og brakte forfatteren mange priser. Årets bok, *Du er hjemme nå*, er løst strukturert og beveger seg fram og tilbake i tid. Likevel kan den som kjenner forfatterskapet oppleve mange episoder som gjensyn med elementer fra store deler av Pettersons univers. Jeg-fortelleren Kasper er nå i 70-årene, men både barndom og voksenlivets samlivsproblemer får rikelig plass i en beretning som kanskje bekrefter at det er grunn til å forbanne tidens elv, sette seg til motverge når alderen begynner å tyngre, nekte å gi slipp på livets goder. Det er neppe tilfeldig at hovedpersonen får leseren til å lure på om det tross alt er noe av et selvportrett vi her får.

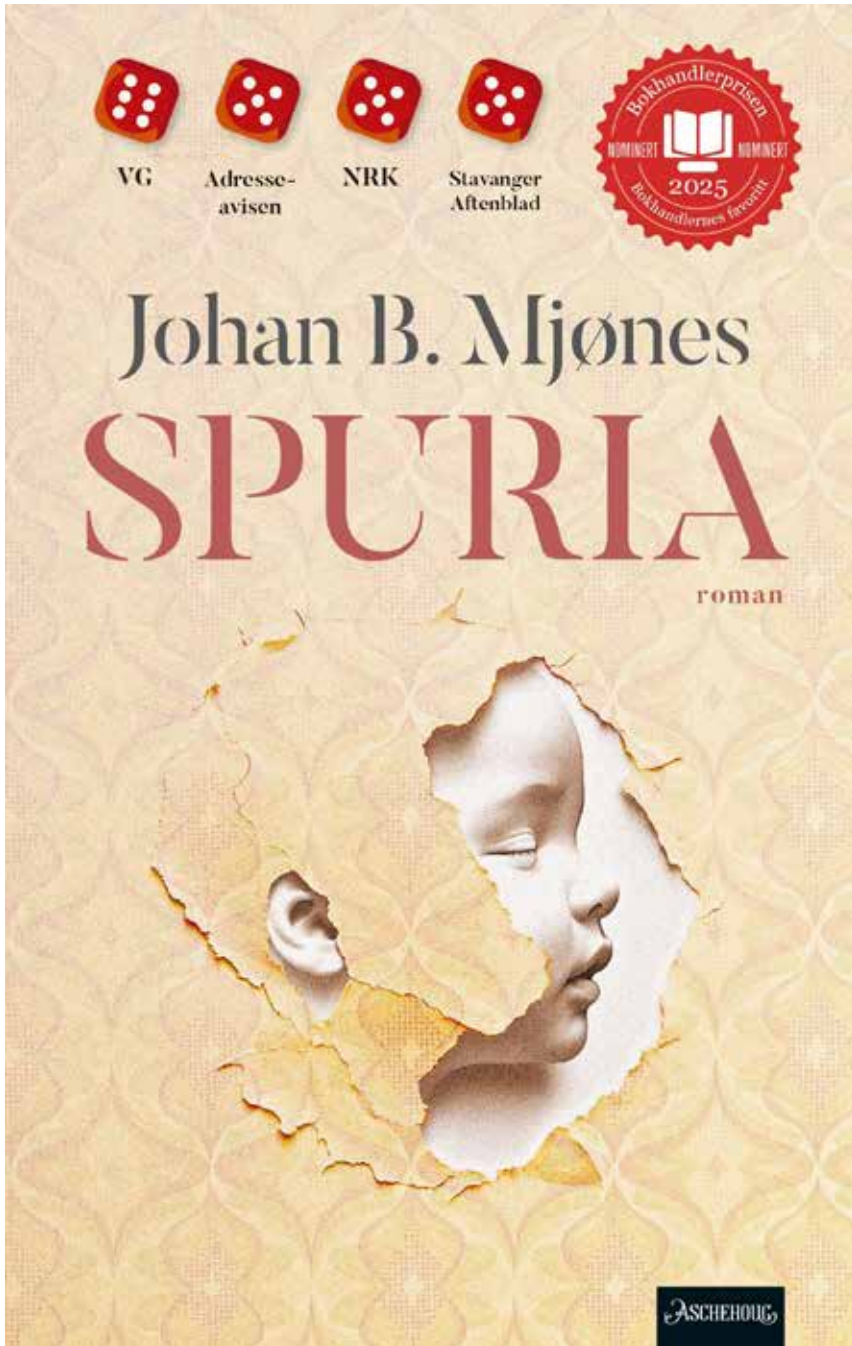
Agnes Ravatn har i *Doggerland* skrevet en utmerket og lettlest underholdningsroman som på listig vis driver en finslepen harselas med mye av det som er fremme i tiden. Handlingen gjelder på overflaten en 70-årsdag for forlags-sjef Myrna Høst i forlaget med samme navn. Bursdagen blir et strategimøte og et arveoppgjør, der satirisk utlevering av så godt som alle involverte er noe av romanens styrke. Den er kanskje blott til lyst, men med stikk i mange retninger og en fryd å lese.

Nikolai Torgersen debuterte med romanen *Gater jeg har levd*, og tittelen peker direkte og uten omveier på det som skjer i romanen: Det handler om å gå, vandre, slentre, kripe gatelangs, uten et hjem å gå til. Det handler om å ruse seg, sitte på stampuben, stjele for å få penger til dop, forsøke å overleve. Det sterkt selvbiografiske i romanen gjør at den virker enda sterkere – Nikolai Torgersen har levd det livet han skriver om – og en verre oppvekst er det umulig å forestille seg. Så har han gjort om alt det vonde og ødeleggende til billedkunst som har vakt oppsikt, for så altså å debutere med en rystende roman.

Helga Flatland har gitt ut en rekke romaner som alle har blitt tatt godt imot. Det har også *Så gjør vi så* som er en stillfarende og ganske enkelt konstruert roman om samlivsforhold både i ekteskapet og i felles anliggender som korpsmusikk. Det er de små nyanser i nære forhold som er bokens egentlige styrke, der alt det man tenker og tror om de nærmeste både i familie og blant venner, blir satt på prøve. Men spennende eller oppsiktsvekkende blir ikke noe av det hverdagsmateriale denne romanen er laget av.

Johan B. Mjønes har gjennom en rekke bøker i flere sjangrer etablert seg som en lovende forfatter som man kunne forvente ville ta skritt framover fra bok til bok. Forrige roman, *Heim*, kom i 2018, før han virkelig viser sitt store talent og skriver en medrivende og gripende roman om et alvorlig tema: Om barn født utenfor ekteskap og gitt bort til ukjente adoptivforeldre. Mjønes viser til at barnesengene på fødselsavdelingene ble merket med en S om mor var ugift: S for «Spuria»; dvs. falsk eller uekte. Romanen har da også *Spuria* som tittel, men ut fra mange hensyn – også de romanen selv legger vekt på – burde den kanskje ha hett «Det fjerde barnet»? Utgangspunktet for alt som skjer i romanen, både i fjern fortid og nå, er at Kristin på 87 år skal begrave mannen hun har vært gift med gjennom et langt liv. Hun har holdt på en hemmelighet hele livet, og først nå når ektemannen er borte, tør hun fortelle barn og barnebarn at hun har et barn til. Født da hun var 16, og satt bort. Et av barnebarna som hun har stor tiltro til, må hjelpe henne med å søke etter dette barnet. Slik kommer historien på nåtidsplanet til å handle om jakten etter det bortadopterte barn for mer enn 70 år siden. Men kanskje av enda større betydning og helt avgjørende for fortellingens troverdighet, er de delene av teksten som handler om oppveksten som fører «naturbarnet» Tobias sammen med Kristin og lar henne oppleve en helt annen verden enn den hun kjenner fra et strengt hjem. Det ender med at de to unge som vi må anta visste hva det blir barn av, lå med hverandre og Kristin ble gravid. Det gjøres mye i romanen for å få dette til å se uunngåelig ut, og det må nesten være slik om vi skal tro på historien. Brått, og nesten rått, gjør far til Tobias på den ene siden og Kristins foreldre opp regningen: Tobias mønstrer på en båt, faren får en ny hest, og forberedelsene til Kristin skal føde begynner. De to tidsplanene skifter ustanselig, mens det etter hvert blir jakten på Kristins barn som skaper spenning, medfølelse og noen hjertesukk hos leseren når alt faller på plass.

Romanen er fast plassert i et landskap og en natur og en tenkemåte som forfatteren kjenner godt. Noen ganger kan den bli for festet til lokale navn på bygder og byer og innsjøer og kontorer, og kanskje er den stø og insisterende realismen i meste laget. Men Mjønes har uansett skrevet en svært god roman og innfridd alle løftene han før hadde gitt.

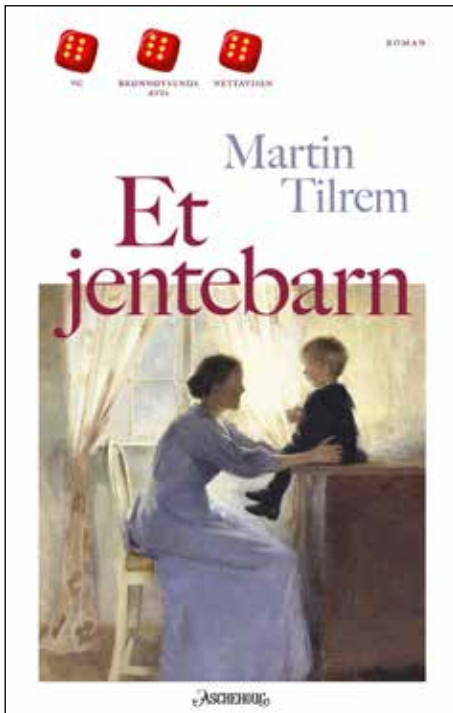
Brit Bildøen ga i 2023 ut romanen *Gult farevarsel* om konflikter som oppstår når en rovdysarsafari planlegges, mens ulvemotstander har sine klare motforestillinger. Det gikk skikkelig galt i den romanen, og i oppfølgeren, *Moderat sikt*, går det virkelig ille – lenge. Vi møter tre søsken og foreldrene deres, der Karl er ute på sin første safari, men våkner sterkt skadd, våt og kald, uten å vite hvor han er eller om hjelp vil komme. Så følger vi de andre personene i alternerende avsnitt, og romanen er kanskje på sitt beste som spenningsroman. Men den spriker i mange retninger, og alt henger ikke like godt sammen.

En oppfølger til forrige boka har vi også med Carl Frode Tillers *Arbeidarhjerte 2* som viderefører skildringen av Tronds problematiske liv når han har nådd middelalderen. Han står i fare for å miste alt, og lenge går alt på tverke. Han prøver å se seg tilbake til andre tider da arbeidsliv og solidaritet og fellesskap var avgjørende, mens det meste rundt ham synes å ha gått i oppløsning minst like mye som hans eget liv. Spørsmålet er om det går noen veier tilbake til verdiene som var der før, og til slutt i romanen kjenner Trond «kor glad eg var i dette landet, desse folka og dette livet.» *Arbeidarhjerte 1 og 2* byr på skarpe analyser av en tid og et samfunn, men aller mest av et ikke så uvanlig norsk liv.

Enda noen romaner, i korttekst

Torgrim Eggen har med den omfangsrike romanen *Blodet* skrevet en av de sterkeste bøkene i sitt lange forfatterskap. *Blodet* er en fortelling om to av onklene til forfatteren. Som svært unge menn vervet de seg til Waffen-SS og reiste til Østfronten. Den ene deltar blant annet som skarpskytter ved Leningrad i 1941, mens den yngste blir sendt til de finske skogene som «Sturmmann» og oppnår å få tildelt Jernkorset før han fyller 18. Men dette er knapt begynnelsen i en strålende fortelling der blodsmaken er påtakelig, og det hele tiden er klart for leseren hvor ødeleggende både for egne og andres liv slike erfaringer kommer til å vise seg å være.

La meg kort nevne at Ketil Bjørnstad skriver lett og enkelt i det som også er en enkel roman med tittelen *Elvestad* som også er navnet på hovedpersonen. Romanen er både lettlest og sorgmunter, og det er bra så mye alvorstungt og nedstemt vi ellers møter i årets litteratur. Uten altfor stort alvor, men ettertenksom og spørrende og undersøkende er Levi Henriksen i romanen *Lysset de døde ser*. Etter mer enn tjue år siden braksuksessen med *Snø vil falle over snø som har falt* (2004) er årets bok en direkte oppfølger. Skarpsindig og med fine persontegninger, med vakre skildringer av et samliv og tapet ved partnerens død, utnytter Henriksen sin poetiske og musikalske begavelse til å gi leseren en god opplevelse.

Til slutt i omtalen av romaner skal nevnes et par spennende debutanter. Anne-Lise Frøland (f. 1993) fikk Vesaas' debutantpris for romanen *Tynne rivner av is*, mens Martin Tilrem (f. 2000) debuterte med en kort og presis historisk roman, *Et jentebarn*, som likevel kommer til å handle om det korte livet som soldat for Aslak Broch. En livaktig skildring av slaget ved Skotterud er et høydepunkt, selv om romanen tematisk har andre interesser enn slagscener og krig.

Noen novellesamlinger

Som nevnt i innledningen avsluttet Ingvar Ambjørnsen forfatterskapet ved å utgi en novellesamling – *Sorgen i St. Peter Ording*. Boken kom ut etter hans død, og

kretser i alle sju novellene om forgjengelighet og død. Likevel er det i alle erindringene som kommer til uttrykk en trygg og lett melankolsk stemning, selv om vissheten om at livet er slutt preger hele samlingen.

Oddmund Hagen har i *Forklaring* skrevet én enkelt novelle på vel 70 sider. Det er en tekst som ensidig og insisterende kretser rundt tankene til jeg-fortelleren som er tilbake på øya der han vokste opp og der hyttefolket har overtatt. Langt på vei er det gjengjeldelse og hevn det handler om, men kanskje også om selvbedrag og livsløgnar som på finurlig vis blir avslørt. Leseverdige noveller finnes også i samlingene til Ellen Støkken Dahl (*Dyrisk*); Erlend Kaasa (*Noveller (44)*) og Odd W. Surén (*Tre. Novellenettverk av fortellinger og tanker*). Men årets mest interessante og merkelige noveller er å finne i Thomas Espedals *Mens det ennå er for sent*. Skjønt noveller er vel feil betegnelse, for samlingen er en blanding av alle slags korte tekster uten titler, før en liste over (mulige) titler er å finne til slutt i boken. Tekstene utvikler seg på et plan fra mørke til lys, fra en del groteske scener til beskrivelser av aktiviteter det er verdt å holde fast ved – for eksempel å lese gode bøker og sette seg inn i tenkeres tanker. Kjærlighet blir også skildret på vakkert vis. Alt i alt har vi en rik samling som det tar både tid og omtanke å finne ut av.

To dramatekster

Bortsett fra Jon Fosses dramatekster som nesten alltid kommer i bokform, er det forholdsvist sjelden at dramaer skrevet for scenen blir gitt ut som bok. Det kan man forstå om man prøver å lese for eksempel Monika Isakstuens *Han andre*. Det består utelukkende av dialog mellom personene «Hun andre», «Jeg», «Du» og «Han andre». Det er med andre ord utvilsomt et scenestykke og hadde urpremiere på Nationaltheatret i desember 2025. Et annet drama i bokform er Pedro Carmona-Alvarez sitt stykke *Rust sover aldri*, skrevet på bestilling for Den Nationale Scene i Bergen. Stykket er i nær slekt med romanen *Chiquitita* som forfatteren ga ut i 2023.

Lyrikkens stillferdige liv

Det tar mer tid og mer ettertanke å sette seg inn i en diktsamling enn de fleste romaner og novellesamlinger. Først etter en stund ser man sammenhenger, motivkretser, tematiske interesser som ikke var synlige ved første gangs lesning. Problemet for den som skal orientere seg i et helt års litteratur er også at det er mange og svært ulike diktbøker. Ikke overraskende er mange av de mest vellykkede skrevet på nynorsk, i en sterk tradisjon som enten føres videre eller som man skriver opp mot. Slike diktbøker er for eksempel Knut Ødegårds *Mitt kvite hår i vinden* der selve tittelen peker på alderdom og hva det innebærer å bli gammel (dikteren har akkurat fylt 80). En annen eldre nynorsk dikter, om enn noe yngre, er Kjartan Hatløy som stadig fornyer seg som lyriker. Samlingen *Mot kaos. 100 dikt om Egypt* viser intim kjennskap til gammel-egyptiske verden, og dette skrives opp mot forfatterens hjemsted i Sogn på Vestlandet. Diktene her er både lærde og poetiske, og krever at leseren gir seg god tid for å se hvordan alt fortidig ikke er borte, men viktig for det nåtidige.

Tett opp mot den nynorske dikttradisjonen ligger Helge Torvunds diktsamling *Der hegre stig. Glimt av Garborg*. Alle diktene er bygget opp rundt sitater fra Garborgs dikting. Med omtrent 100 års mellomrom kommer de to

dikterne fra samme område – Jæren – og det er i Garborgs strålende diktsamling *Haugtussa* at vi finner sitatet som gir tittel til Torvunds bok. Vi kan kalle diktene for et «mestermøte», men spørsmålet en til slutt kan stille, er om de to ikke er best hver for seg. Da er det lettere å gi uforbeholden ros til Hilde Myklebust og hennes samling *Kvit stig morgon skir* der det alt i tittelen gis klar beskjed om hva slags poetisk prosjekt dette er. Samlingen er ellers skrevet i stort og dypt alvor der den følger flere strevsomme liv i fortiden i det landskap dikterstemmen nå omskaper.

Kvit stig
morgon skir

Kvitt veks lyset
frå mor sin munn

Legg seg over sjøen
i ei bøn

Kort notat om krimlitteraturen

Norsk krimlitteratur klarer seg bra. Antallet utgivelser er omtrent som gjennomsnittet har vært de siste tjue årene; dvs. mellom 30 og 40 utgivelser i året. Av disse velger en jury ut det den mener er de fem beste, og de konkurrerer så om Riverton-prisen som går til årets beste krimlitterære arbeid. Vinneren kjemper så i neste omgang med vinnerne i nabolandene om den skandinaviske prisen, kjent som «Glassnøkkelen». Vinneren av Riverton-prisen for 2024, Eva Fretheim, vant også denne prisen for romanen *Fuglekongen*. Hun er nykommer på den norske krimscenen, og da er det imponerende at hun også ble nominert i 2025 for *Papirdukkene*. Den nominasjonen er lett å forstå, selv om hun ikke vant prisen nå. Det er derimot ikke like enkelt å se hvorfor et par av de andre bøkene ble nominert, og begrunnelsene er om mulig enda mer tvilsomme. Men vinneren er det lett å si seg enig i – prisen gikk (for tredje gang) til Jo Nesbø. Denne gang var det for en bok utenfor Harry Hole-serien – nemlig *Minnesota*. Juryen peker blant annet på «true crime-dynamikken», og gleder seg over den hardkokte stilen og den plagede, skadeskutte etterforskeren som (i likhet med Hole?) har «hertet utenpå skjorta». Uansett – velfortjent pris til Nesbø – og snart kommer en ny bok i Hole-serien!

THERESE ERIKSSON

LÄSARENS MEDSKAPANDE

Svensk litteratur året 2025

”Av konstarterna är litteraturen den enda vars verkan är fullständigt indirekt. Alla de andra riktar sig utan ombud till våra sinnen, endast litteraturen behöver översättas. Utan vår egen medverkan upplever vi ingenting alls”, skriver Kristoffer Leandoer i sin bok ”Det är läsaren som skriver boken”. Leandoers oförtrutna borrhande i skönlitteraturens väsen, och mer specifikt hans betoning av läsarens medskapande del i läsningen, kommer särskilt för en när ett litteraturår ska till att sammanfattas: varför välja ut den ena, men inte det andra? Allt kommer an på hur böckerna blivit lästa, vilka böckerna har blivit i just ens egen läsning. Sammanfattningen över det svenskspråkiga litteraturåret 2025 utgörs av nedslag - och av den som skriver, mina, möten med böckerna.

Therese Eriksson är litteraturkritiker och författare.

Kristoffer Leandoer skriver om hur all litteratur per definition utspelar sig i en annan värld än vår, även den litteratur som har högt ställda realistiska ambitioner. Han exemplifierar förtjänstfullt med en författare som vi känner som någon som gör anspråk på realism, nämligen Hjalmar Söderberg: ”Hur än Hjalmar Söderberg ansträngt sig att återge ett autentiskt Stockholm där kyrkklockorna klingar, kyparna bugar på rätt ställen och Döbelns grav ligger där den ska på Johannes kyrkogård har den staden aldrig funnits annat än i hans böcker.”

På samma sätt har det Stockholm som Malin Lindroth skildrar i sin Söderberg-parafra *En annan doktor Glas*, i sin tur aldrig funnits någon annanstans än i just hennes roman. Så läggs nya städer, nya versioner av Stockholm – igenkännbara men aldrig helt som i vår verklighet – till varandra i en lång rad av självständiga litterära verkligheter.

Hur många omdiktningar tål *Doktor Glas* egentligen? Det är en fråga som jag ställde mellan raderna redan i förra årets litteraturöversikt, men som genom Malin Lindroths roman fått svaret att ytterligare en definitivt förtjänar sin plats. *En annan doktor Glas* ställer Söderbergs första hustru, Märta, i centrum men berättas ur en annan kvinnas perspektiv; ett berättarjag som efter ett möte med Märta på Långbro mentalsjukhus, utvecklar en särskilt besatthet

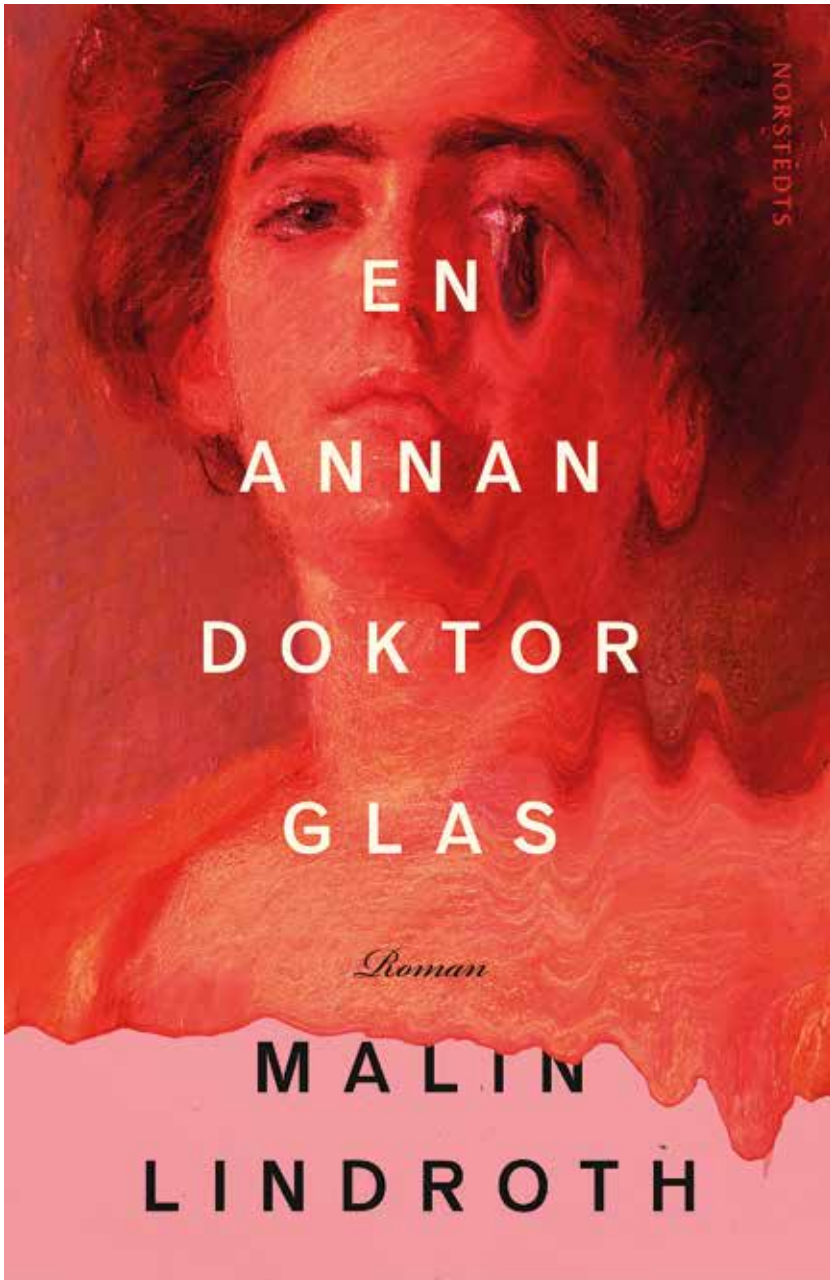
kring Söderberg, hans roman och hans liv. Under förespegling att hon skriver ett porträtt för *Månadsjournalen* bjuds hon in i den Söderbergska hemmet, där hon snart blir en självklar gäst vid middagsbordet. I denna vilja att nästla sig in är Märta tämligen perifer, men allt eftersom tiden går övergår önskan att frotera sig med eliten i en vilja att tillintetgöra.

På ytan förvandlas hennes sjukliga besatthet av Hjalmar Söderberg till en vilja att ta heder och ära av honom, men på ett djupare plan är hennes projekt en illustration av kvinnors maktlöshet. Hennes egen, Märta och allas. Det Malin Lindroth gör med *En annan Doktor Glas*, är verkligen att skriva just en annan Doktor Glas än Söderbergs. Hur opålitlig och instabil hennes diktjag än är, vänder hon på perspektiven så att det i hennes skoningslösa vittnesmål blir de undanskuffade kvinnorna som får ställa frågan om hur långt man får gå för att rädda sig själv och andra.

Hanna Johanssons andra roman *Body double* är av helt annat snitt, men liksom Lindroths är detta en bok med omsorgsfullt skildrade romaner och med en tematik som handlar om att nästla sig in. I denna tydligt filmiskt inspirerade thriller blir två förväxlade bruna kappor på ett fashionabelt varuhus, startskottet på en krypande historia om två kvinnor, Laura och Naomi, som inte bara blir ett par utan också alltmer identiska. Parallellt med deras berättelse om likadana läppstift och en klaustrofobisk instängdhet, löper ett annat spår om en kvinna vars arbete är att transkribera inspelningar om människors liv åt en spökskrivare. Vem är hon och hur förhåller sig hennes tillvaro till Lauras och Naomis? Svaren är förmodligen, med Kristoffer Leandors påminnelse om att boken förändras med varje ny läsning i åtanke, lika många som det finns läsare. Men klart är att med slug berättarteknik och ett konstant osäkrande av bokens egen verklighet, håller Johansson läsaren vaken – och på helspänn – långt in på natten.

* * *

Besatthet kan sägas vara ett tema också i Elin Michaeledotters *Blommorna*, en debutroman som förlänat henne en rad prisnomineringar och Svenska Akademiens nyinstiftade debutantpris. Edit arbetar i en blomsterbutik intill kyrkogården och möter i stort sett inga andra människor än sin granne Mirina och de sörjande kunder som kommer till affären. Tills Sylvia, en äldre kvinna med grånat hår och outgrundligt ansikte, gör dramatisk entré. Sedan dyker hon upp igen. De känner inte varandra, men hon har fått upp ögonen för Edit. Hon vill att Edit deltar i hennes nya konstnärliga projekt, en antologi om vanliga människors vanliga erfarenheter, genom att skriva ner den stream of consciousness-aktiga ordflod som uppstår i Sylvias hjärna och kommer ut genom hennes mun. Hon är en kulturman i en kvinnas kropp. Edit blir störtförelskad. Läsaren lär känna Edit genom hennes blick på den gåtfulla Sylvia; ett rätt spännande

grepp, för egentligen är Edit själv minst lika mystisk, men hon (och författaren) får oss att glömma det eftersom siktet hela tiden är inställt på Sylvia. *Blommorna* är en roman som precis skildrar den sortens förälskelse som människor kliver in i med berätt mod trots att de vet att utgången bara kan bli katastrofal. Det ligger i korten redan från början.

Samma spådom skulle kunna göras om Bea Uusmas monomaniska vilja att söka nya svar om André-expeditionens tragiska öde. Tolv år efter att hennes bok *Expeditionen: Min kärlekshistoria* kom ut och belönades med Augustpriset, kommer uppföljaren *Vitön*. – och hon kniper Auguststatyetten i fackboksklassen igen! I prismotiveringen är

det helt uttalat att det delvis är just författarens besatthet som ger dessa böcker nerv, att det polarhistoriska dramat aldrig lämnar henne och hur hon är beredd att göra vadsomhelst för nya, tröstlösa försök att få kliva iland på Vitön. Augustjuryn fångar fint storheten med "Vitön." som bok och med Bea Uusmas projekt i sin helhet, när de konstaterar att boken "visar det vackra i att ge allt, inte för att lyckas – utan för att man inte kan låta bli". Eller, som Uusma själv uttrycker det i bokens upptakt, när hon vid sin femte misslyckade ilandstigning ändå hoppar ur för att få tio sekunder på Vitön: "Jag fick med mig en sten, det var allt. Två års besparingar. Dyr sten."

Fredrik Sjöberg är lite motvilligt besatt, när han ger sig i kast med en nationalikon bland målare: Bruno Liljefors. Biografin, som bär just titeln *Bruno Liljefors* (anmäld i *NT* 1/26), tillkommer av närmast en slump (och på uppmaning av en skarp förläggare), men blir i Sjöbergs samtidigt lekfulla och nördigt intresserade händer en av årets största läsoplevelser. Bitvis skriver Sjöberg sin biografi som en spänningsroman, bitvis låter han sidorna färgas av sin omiskännligt torra humor, hela tiden är det hans breda bildning och noggrannhet med detaljerna som guidar läsaren genom Liljefors liv i denna rika biografi - dessutom generöst bildsatt med verk ur Bruno Liljefors konstnärskap.

2025 tycks ha varit ett starkt år för den svenska sakprosan. Vid sidan av Uusmas och Sjöbergs pjäser, kan särskilt Patrik Svenssons *Den barmhärtige mördaren. En berättelse om de sista statarna* och Göra Greiders ömsinta bok om förlusten av en älskad hund, *Stinas bästa vän. En hundägares glädje, sorg och förundran*, nämnas – båda nominerade till Augustpriset. Också i den mer politiskt färgade sakprosan kom några mycket omtalade böcker, däribland Karin Petterssons *Förbannelsen* om den förändrade politiska kursen under 1990-talet och dess efterverkningar, Johannes Klenells *Bananrepubliken* om riskkapitalbolagens grepp om skola och välfärd samt Erika Bjerströms uppmärksammade *Demokratin dör i hettan* – en bok som visar hur hoten mot klimatet, demokratin och den fria journalistiken är tätt sammanvävda. Bjerström åskådliggör med klimatjournalistens nyktra blick hur de stora frågorna hänger ihop, men hon är också omsorgsfull med detaljerna, när hon pekar på hur specifika arter i flora och fauna i olika delar av världen riskerar att försvinna för gott.

Ekokritiken har varit en konstant gren i den svenska poesin på senare år, och fortsätter så att vara. Jonas Modigs diktsamling *Passage för simsvaga fiskar* är ett exempel ur genren från 2025, med formuleringar som

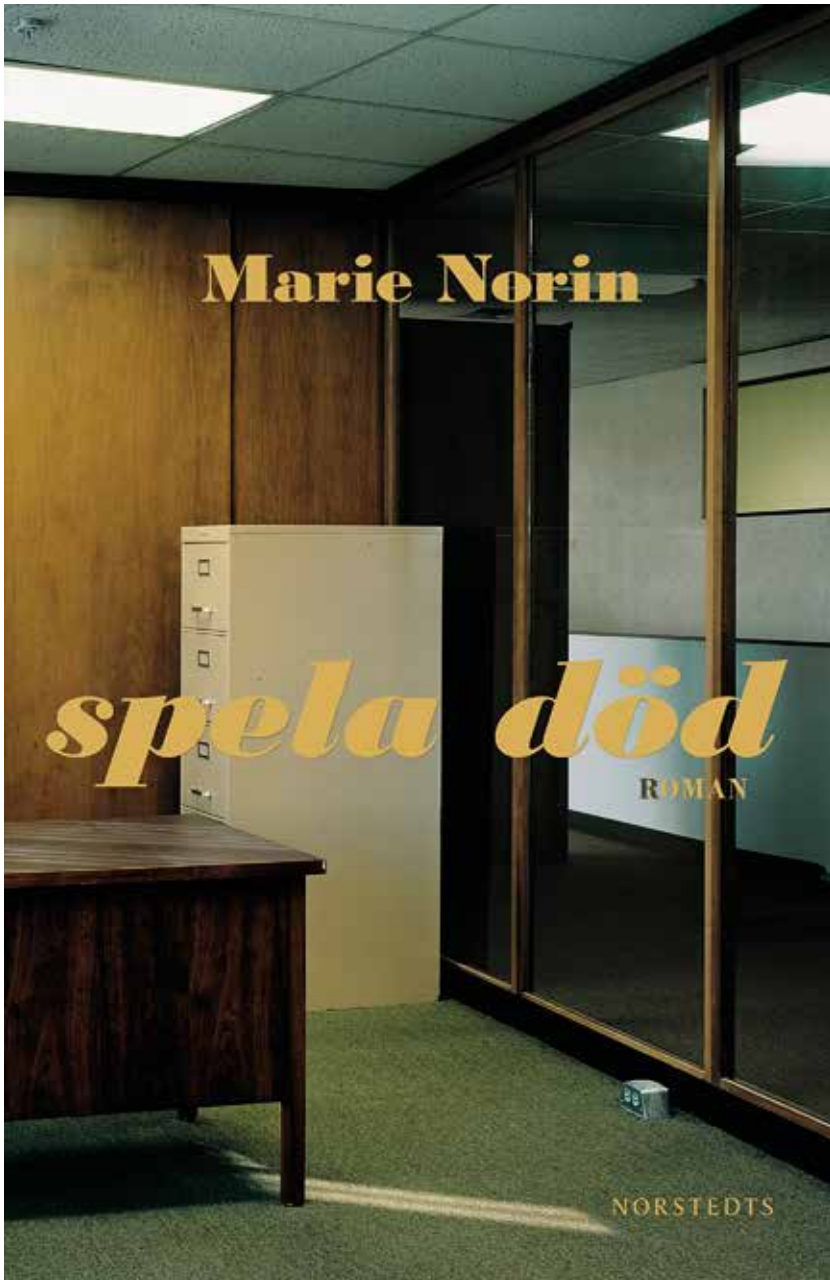
”allt dömt att försvinna in i de växande pucklarna av förgiftade sopberg / som svindlats samman i kontrakt utan ansvar och ens elementära insikter”. I sammanhanget av naturnära diktning bör även finlandssvenska Eva-Stina Byggmästars *Hundarna sover i mitt hjärta men jag är vaken* omnämnas, liksom Erik Lindman Matas märkliga *Mullvadens kärlek till buffeln*. Lindman Matas fjärde diktsamling är typografiskt snårig och formmässigt högst experimentell, men även här finns en laddad, och i hög grad politisk, berättelse om jorden vi ärvde och all omsorg om – och förstörelse av – den som människan växelvis ägnar sig åt.

Andra diktsamlingar som utmärkte sig under året är Anna Hallbergs *An*, Jonatan Brodts *100 dikter* och Leila Innana Sultans *Straffkolonien*. Både Mara Lee och Eva Ström diktar om språk, sorg och nära familjeband i sina böcker, *Min tunga moder* respektive *Den underjordiska floden*. Som brukligt, och för att knyta an till resonemanget ovan, är Eva Ströms poesi också rik på träd i alla dess former, som en påminnelse om hur vi lever ”under bok, under lind, under lönn.”

* * *

Liksom Bea Uusma lyckades Lina Wolff knipa Auguststatyetten för andra gången, med sin roman *Liken vi begravde*. På sin omisskännliga prosa skriver Wolff den här gången om ett dubbelmord på den skånska glesbygden, och om två föräldralösa systrar som växer upp bland såväl pedofiler som sadister på denna plats som präglas av det ouppklarade brottet. Om brott skriver också Christoffer Carlsson, som under 2025 utkom med den fjärde delen i *Hallandssviten*, *En liten droppe blod*. Här excellerar Carlsson, som skriver deckare i samma anda och kvalitet som exempelvis Kerstin Ekman, med en historia om ett gåtfullt självmord som vid närmare efterforskningar har rötter ända tillbaka till 1950-talet.

Om självmord skriver också Kristian Fredén, men på ett helt annorlunda vis. Hans *En inre angelägenhet* är en djupt personlig bok som utgår från den omskakande erfarenheten att hitta ett självmordsbrev från sin mamma hemma på dörrmattan. Med andra romanen i sin tänkta autofiktiva trilogi, *Spela död* med undertiteln (*äcklet*), skriver Marie Norin om döden i mer symbolisk mening. Här möter läsaren ett diktjag som går (eller inte går) till sin psykolog på utsatt tid, ett jag som minns människor och händelser i ett försök att förstå vad som egentligen konstituerar det där jaget som man ska försöka ta plats med i världen. Vad är ens ett ”jag” efter ett övergrepp, till exempel? Att spela död, bildligt, kan fungera som en överlevnadsstrategi. Det är nog ingen lögn att påstå att Marie Norin är något av en författarnas författare, men hon skriver trots sina inåtvända krumbukter samtidigt också en lättläst prosa. Och med sitt projekt är det tydligt att hon vill dissekera förutsättningarna för skrivandet i allmänhet och för det autofiktiva projektet i synnerhet.

Det introspektiva anslaget återfinns också i Rebecka Bülows debutroman *Genom väggarna*, en roman som blandar genrerna arbetsplatskildring och den som jag, i brist på bättre benämning, brukar kalla för ”ung alienerad kvinna i storstan”. Den utspelar sig till allra största del på ett hotell, där bokens alla huvudpersoner arbetar i receptionen. Hela romanen är ett litet, slutet universum där allt som händer gör det längs ett par hundra meter utmed Sveavägen i Stockholm. Sveavägen är en särskild gata, med sina tunga institutioner, sina sorgliga minnesmärken och samtidigt en påtaglig anonymitet. Den atmosfären, den platsen, är perfekt för en roman som Rebecka Bülows, som förlitar sig så mycket på just stämning. Och på en annan gata, en betydligt mindre, i Stockholm har Therese Bohman förlagt sin senaste bok *Kammakargatan. En julberättelse*, vilken är en skildring av en ung kvinnas första tid i Stockholm, en tid i livet där både vänskaper och förälskelser laddas med en särskild kraft.

För att inte tala om längtan efter ett intellektuellt och konstnärligt liv! Den tematiken återfinns också i Monika Fagerholms *Döda trakten / Kvinnor i revolt*, första delen i en tänkt trilogi, där en ung kvinna på 1970-talet lämnar landsbygden för Helsingfors, och till viss del även i Isabella Nilssons kortprosabok *Tomhet och ömhet*, där diktjagets relationer med olika intellektuella älskare beskrivs på rättfram prosa: ”Jag ligger bara med litteraturkritiker, litteraturredaktörer och litteraturvetare. Inte av princip, men i princip.”

Kärlek och död – eviga teman i prosan, så också under 2025. ”All poesi handlar om att det är kul att vara kär och tråkigt att vara död”, sa min legendariske docent i litteraturvetenskap för en herrans massa år sedan. Den utsagan kan gott sägas gälla för skönlitteraturen i största allmänhet.

NT-SERIE: NORDISKE FILMSKAPARE

1. DANMARK

HENRIK WIVEL

BILLE AUGUST NØGLESCENENS MESTER

Internationalt berømmede Bille August er den mest prisvindende danske filminstruktør nogensinde. Ikke den mest radikale og nyskabende. Men i sine bedste film artikulerer Bille August sine litterært inspirerede fortællinger i et klassisk æstetisk filmsprog, præget af en fintmærkende sensibilitet for den nære følelsesmæssige relation mellem mennesker. I sine mest ambitiøse film satser instruktøren alt på den nøglescene, der kan fungere som bevægende prisme for hele filmens handling. Det kan have sin omkostninger i forhold til en traditionel plotstyret dramaturgi, men etablerer til gengæld en mærkbar emotionel fortrolighed til den enkelte beskuer, som delte instruktøren en dyb sandhed om menneskelighed med vedkommende. Det gør Bille August til en stærkt personlig instruktør med en særlig signatur.

Denne artikel indleder *Nordisk Tidsskrifts* serie om *Nordiske filmskapse*, skrevet af tidsskriftets danske redaktør.

Da Bille August i 1978 havde lavet sin spillefilmsdebut *Honningmåne* færdig, viste han, og hvad der skulle blive hans faste klipper igennem karrieren Janus Billeskov Jansen, filmen for veteranen Christian Hartkopp i Det Danske Filminstitut før premieren. Da filmen havde spillet færdig sad Christian Hartkopp og græd. Det er det Bille August kan. Bevæge selv et hærdet publikum i dybden, så de aldrig glemmer det. *Honningmåne* blev instruktørens danske gennembrud og filmen og dens skuespillere fik flere priser. I 1987, små 10 år senere, kom det internationale gennembrud, da Bille August storfilm over første bind af forfatteren Martin Andersens Nexøs romanklassiker *Pelle Erobreren* havde premiere med Max von Sydow i den altdominerende hovedrolle som Lassefar og Pelle Hvenegaard i rollen som hans søn Pelle. Bille August og von Sydow blev prist i Danmark, og filmen gik sin sejrsgang ude i verden, hvor *Pelle Erobreren* modtog både en Golden Globe og en Oscar i USA og Den gyldne Palme i Cannes. Dermed startede Bille Augusts internationale karriere som filminstruktør.

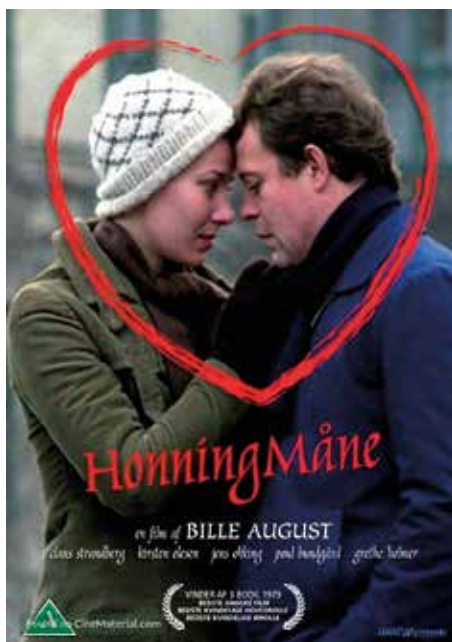

Bille August. Foto: Det Danske Filminstitut/ Leif Tuxen.

Det er karakteristisk, at såvel *Honningmåne* som *Pelle Erobreren* ikke er egentlig helstøbte film. De svinger i kvaliteten, men begge rummer den nøglescene, som Bille August altid er på jagt efter og har som den egentlige ambition med sine film; lykkes den scene, så er der en chance for at hele filmen lykkes. I *Honningmåne* er det slutscenen, hvor hovedpersonen Jens møder op uanmeldt juleaften og ringer på hos sin tidligere hustru Kirsten og giver hende en juledekoration, han lige har vundet på et herberg for hjemløse. Med denne gestus forsoner han de to, inden han mønstrer et skib og rejser ud i verden. I *Pelle Erobreren* er det scenen, hvor Lassefar giver Pelle en lommekniv på hans fødselsdag i stalden på den bornholmske gård, hvor de to svenske emigranter slider for føden. Begge scener er stort set uden ord. De skilter ikke med deres følelser, men lader dem ligge i det usagte. Bille August er med egne ord ”allergisk over for det teatraliske udtryk”. Derfor er hans force, at han kan skildre følelser i billeder med den tilbageholdte og kalibrerede følsomhed, som kendetegner hans filmsprog og stikker dybt i de fleste mennesker. Her opstår fortroligheden mellem instruktør og beskuer i en form for magisk realisme, hvor de i fællesskab kan forestille sig det endog umulige. I film efter film er Bille August på jagt efter netop den scene. Det er hans satsning. I de film, hvor han finder frem til nøglescenen og som instruktør er i stand til at fremkalde den filmisk i pagt med skuespillerne lykkes det. I andre film lykkes det ikke og de bliver hængende i det uegale.

Men med sin angivelige professionalisme, sin disciplin som instruktøren der styrer filmsettets ensemble, og ikke mindst med sin begavelse som personinstruktør kan Bille August redde selv mindre interessante film så meget hjem, at de er rimeligt seværdige. Det skyldes instruktørens længsel efter orden og renhed i udtrykket. Der er adskillige vidnesbyrd om den ro og det personlige nærvær, han forsøger at forlene de enkelte optagelser med. Han skriver sine manuskripter i hånden, og – i hvert fald i begyndelsen af karrieren – tegnede han selv sine *story boards*. Det ufravigelige program for dagens optagelser kommer indefra og han har styr på, hvilke skuespillere og hvilke scener, som skal tages. Flere skuespillere har igennem tiden været forbløffede over, hvor få *takes* – optagelser – det kræver. Aldrig mere end to-tre stykker. Bille August holder sig til sin plan og hans betydelige kreative temperament kommer ikke ud i form af kaos, men med en behersket lidenskab, der forplanter sig til ensemblet.

Det kendetegner de helt store instruktører, også dem Bille August selv fremhæver som forbilleder - Akira Kurosawa, Andrej Tarkovskij, Francis Ford Coppola og Ingmar Bergman – at de er kompromisløse i tilrettelæggelsen af deres kunstneriske oeuvre. Det

er Bille August ikke. Han har lavet reklamefilm, været gæsteinstruktør på et par episoder af George Lucas tv-serie *The Young Indiana Jones* i 1990erne og instruktør på prangende paneuropæiske, amerikanske og kinesiske film med et cast af internationale stjerneskespillere; film, som kræver kompromisser og er vanskelige at håndtere. Som instruktør er Bille August - som mange kunstnere - dybest set introvert, men han har tvunget sig til at være åben og imødekommende, stillet sig selv til rådighed, og deltaget i internationalt juryarbejde i Cannes, San Sebastian, Beijing, Montreal, Jaffa, Cairo, blandt meget andet.

12 væsentlige film

Bille August har instrueret 27 film og TV-serier på 47 år. Det er mere end en film hvert andet år. Og flere er på vej fra den tilsyneladende utrættelige instruktør, der endog bliver mere produktiv med alderen. Af de 27 film vil jeg pege på 12, som væsentlige:

Fra hans formative år filmene *Honningmåne* (1978) og *Maj* (1982), der viste Bille August som en talentfuld manuskriptforfatter og instruktør af tætte relationsdramaer med en udpræget medmenneskelighed og ømhed i detaljen. Hans samarbejde med forfatteren Bjarne Reuter førte til de vellykkede ungdomsfilm *Busters Verden* (1984) og *Tro, håb og kærlighed* (1984), sidstnævnte med en fuldkommen hudløs indlevet abortscene og forvildet kærlighed mellem to unge mennesker. Filmen vakte i lighed med Lasse Hallströms *Mit liv som hund* international opmærksomhed som pubertetsdrama. *Pelle Erobreren* var Bille Augusts springbræt til den store scene, som definitivt blev hans i 1991-92 med *Den gode vilje*. Ingmar Bergman håndplukkede Bille August til at instruere sine egne furiøst velskrevne slægtserindringer af samme navn, og Augusts forløste opgaven lydefrit. *Den gode vilje* er mesterværket i Bille August produktion. Filmen betød at han som en af meget få instruktører for anden gang modtog Den gyldne Palme i Cannes, mens Pernilla August i rollen som Bergmans mor ligeledes modtog Den gyldne Palme for bedste kvindelige hovedrolle i 1992. Bille August har siden holdt et fremragende niveau med filmatiseringen af Selma Lagerlöfs *Jerusalem I-II* (1996), der forløste det episke udvandrerdrama med bevægende styrke. Dernæst filmene over *Boken om E* af Ulla Isakson med titlen *En sang for Martin* (2001) og det beslægtede kammerspil *Stille hjerte* (2014), og endelig filmatiseringen af nobelpristageren Henrik Pontoppidans monumentale udviklingsroman *Lykke-Per* (2019). Filmene *Busters Verden*, *Den gode vilje*, *Jerusalem* og *Lykke-Per* er med parallelle optagelser uddybende og nuanceret som TV-serier.

Karakteristisk for de nævnte film er, at de alle er skandinaviske film, hvilke har forledt dele af filmkritikken til at afskrive Bille Augusts internationale produktioner. Det holder ikke helt. Augusts filmatisering af Victor

Hugos klassiker *Les Misérables* (1998) med Liam Neeson som Jean Valjean, Geoffrey Rush som politikommissæren Javert og Claire Danes som plejedatteren Cosette er skarpt tolket. I Bille Augusts tolkning bliver *Les Misérables* et essentielt og tilspidset drama om nåde frem for ret. Om den instinktive retfærdighed over for den juridiske. De to altdominerende hovedroller med en straffet mand og en straffende mand danner tilsammen et dobbeltmenneske, hvor den ene finalt må vige for den anden i sin utilstrækkelighed og give plads for nåden. Senest har August skabt en personlig, neddrolet og isnende original TV-serie på otte timer over Alexander Dumas' klassiker *Greven af Monte Cristo* (2024) med Sam Claflin og Ana Girardot i rollerne som Edmund Dantes og Mercedes. TV-serien med et budget på en kvart milliard kroner viser, at Bille August stadig frygtløst tør satse personligt og transformere den spektakulære og stærkt underholdende roman til et intimt eksistentielt drama om hævn og hævnens pris; glimtvis reflekteret i den nåde, som kan ligge i

kærligheden, hvis den får lov til at komme til syne. I TV-serien kontrasteres, helt fra den første scene, den kristent funderede tilgivelse med Edmund Dantes' personlige fortolkning af sig selv som en mytologisk skæbnefigur. Med skæbnebegrebet som instrument tillader Dantes sig som *übermensch* skånselsløst af hævne den uret, han har været udsat for. Uanset omkostningerne. Filmens rene billedskønhed modsvares af dens dybest set hæslige grusomhed. Både *Les Misérables* og *Greven af Monte Cristo* er spektakulære produktioner med en voldsom, begivenhedsrig og flerstrengt episk fremdrift; men August evner at fastholde den moralske konflikt i begge film, så den står frem som en søjle i en malstrøm.

Bille August har ved flere lejligheder sagt, at han ville ønske, at han var kristen, men at han savner troen på den Gud, der – måske – kunne have gjort tilværelsen lettere for ham. Men de stadig genkomne og bærende temaer i hans film er tilgivelsen, nåden og forløsningen. Dertil en kredsen om den intuitive følelse, selve berøringen, der kan ligge i kærligheden, som den blufærdigt kan komme til syne mellem mennesker; ofte unge mennesker. En pubertetserfaring han aldrig rigtig er kommet ud over. Hans film forsøger altid at finde tilbage til den. En fars uforbeholdne kærlighed

til sit barn, to unge menneskers intime bekræftelse af hinandens følelser. Eller modsat to ældre mennesker, som forsøger at kalde hinanden tilbage til den følsomme identitet, de engang havde og fandt hinanden ved. Disse vedblivende og genkomne temaer som Bille August enten fremskriver i de manuskripter, som bærer hans håndskrift eller finder som kerne i de litterære værker og manuskripter han tilbydes af andre og omsætter i film. Det betyder, at jeg vil kalde ham for nordisk films store humanist.

De svenske forbindelser

I 1957 mistede Bille August sin mor som niårig, og han og hans to søstre var overladt til faren, som med sønnens udsagn havde ”psykopatiske tendenser”. Faren ernærede sig som annoncesælger, men supplerede sin indtægt som hypnotisør. Med andre ord: Faren kunne få magt over mennesker, men kunne jo også bringe dem ud af trancen med et fingerknips og sætte dem fri igen. Over for sønnen er der noget som tyder på, at han aldrig blev sat helt

fri. Men det har også betydet, at han igennem sin karriere har lært sig, både hvordan og hvad det vil sige at forføre mennesker og se lige ind i dem. Bille August havde talent for at tegne og male, men faren ville at han skulle tjene sine egne penge og satte ham i lære som håndsværksmaler. I 1967 flygtede Bille August som ung ubefæstet menneske til Stockholm. Attraktionen var fotografen Christer Strömholm, som havde en fotoskole og en filmdokumentarlinje i forbindelse med skolen. Strömholm forbarmede sig over den unge dansker, der ville lære at bruge et kamera og lod ham komme ind på skolen, selv om han ikke havde pengene til det. Det har Bille August aldrig glemt, og han fremhæver mødet med Christer Strömholm som skelsættende. Bille August lærte igennem Christer Strömholms fotografier og hans undervisning, hvor eleverne bl.a. blev introduceret til Richard Avadon, hvad det vil sige at kunne kikke ind i menneskers sjæl med kameraet og afbilde den. Ansigt til ansigt. Se det indre i det ydre og forene sjæl og form med et fotografisk blik. Med Strömholm som mentor udviklede August en følsomhed over for det udsatte og sårbare menneske. Og en solidaritet med det.

Efter årene i Stockholm tog Bille August sin formelle uddannelse som filmfotograf på Den Danske Filmskole i København. Herefter arbejdede han både i Sverige og Danmark som filmfotograf og knyttede vigtige og livslange professionelle kontakter. Det er aldrig hørt op. Efter August selv trådte i karakter som instruktør, har han fortsat det parallelle arbejde med projekter i Sverige og Danmark. Som uddannet filmfotograf har Bille August en kompetence, som betyder at filmfotografer gerne vil arbejde sammen med ham. Instruktøren og fotograferne har så at sige samme visuelle tilgang til film, hvor billedet er bærende og kameraernes vinkler på scenen afgørende. Det gælder bl.a. Dirk Brüel i Danmark og Jörgen Persson i Sverige, som begge har været en del af Bille Augusts entourage i mange år, også på de internationale produktioner. Det samme gælder Janus Billeskov Jansen i klipperummet, scenografen Anna Asp og komponisten Stefan Nilsson. Med sine udvidede psykologiske evner og sært underspillede karisma har Bille August ofte et fortræffeligt samarbejde med skuespillerne, ikke mindst de svenske og danske, som han deler sprog med. Han råber aldrig op, men kommunikerer med dem på en anden frekvens, præget af intimitet og nærvær. På den måde ser han ind i dem og fremkalder deres karakter sammen med dem.

Ingmar Bergmans betydning

En helt særlig betydning har Ingmar Bergman haft. Den væsentlig ældre og verdensberømte Bergman blev en mentor for den yngre Bille August, da han brød igennem internationalt. Bergman håndplukkede August til at instruere *Den gode vilje* og satte ham fuldstændig fri til at gøre det. Bergman havde kun én betingelse. Og det var, at Pernilla Östergren, som hendes efternavn lød på det tidspunkt, skulle spille rollen som Bergmans mor Anna. Faren Henrik blev spillet af Samuel Frøler. Bille August tilegnede sig Bergmans familiehistorie og gjorde den til sin – på mere end en måde. Hele filmen kredser om den stejle og uforsonlige faderskikkelse, hans trods og vilje, som vil det gode, men ikke magter det. Henrik Bergman kommer til at gøre det modsatte af det, han vil og får mulighed for. Henrik forelsker og gifter sig med Anna svøbt ind i Bille Augusts følende kamera, der til en begyndelse kalder ømheden og den inderste sjæl frem i de tos ansigter. Men de to kommer fra forskellige verdener og klasser og finder aldrig ind i en harmoni. Som antagonist står de overfor hinanden i et ubrydeligt ægteskab, hvor de elsker hinanden; i og på trods. Endskønt præst er Henrik uden evnen til tilgivelse, og Anna bliver i deres ægteskab lige så hård. De er underlagt arvesynden. Alligevel bliver de sammen i en gensidig afhængighed. I filmens slutscene sidder de på hver sin bænk i en park som ”to ensomheder”, som det hedder. Det er ikke nok med den gode vilje. Og dog. De vil stadig hinanden, selv om de ikke magter at forsones. Bergmans vitale og vilde slægtsfortælling bliver i Bille Augusts fortolkning til en tilintetgørende melankolsk film. Bille August vil altid frem til forsoningen og tilgivelsen i sine film. Frem til den gode vilje. Og kan han med Bergmans manus ikke komme det, må han realisere i virkeligheden, hvad fiktionen ikke kan rumme. Under optagelserne forelsker Pernilla Östergren og Bille August sig i hinanden. De holder forholdet hemmeligt og uden ord over for Bergman, der selv nærer stærke følelser for Pernilla. Det er i litteraturen om Bille August blevet tolket som var August den græske mytologis Ødipus, den u lydige søn, der indleder et forhold til Bergmans mor! Fiktion og virkelighed blandes. Da Bille August for første gang skal vise *Den gode vilje* for Ingmar Bergman ved en screening på Det svenske Filminstitut i Stockholm, er han af indlysende grunde sindssygt nervøs. Bergman vil se *Den gode vilje* alene. Bille August venter uden for i hvad der føles som evigheder: ”Men så kom han endelig ud og omfavned mig. Jeg tror, han holdt hårdt om mig i et helt minut. Han var virkelig berørt og sagde: ”Du skal vide, at jeg er misundelig på dig, fordi du har formået at skabe et kærlighedsforhold mellem to unge mennesker. Det er jeg ikke lykkedes med på film. Og jeg er jaloux på dig, fordi du tog kvinden fra mig, som jeg elsker så højt”.

Parløbet mellem Ingmar Bergman og Bille August fortsatte med *En sang for Martin* (2001). Det var Bergman, som bragte August på sporet af Ulla Isaksons bog om sin ægtemands demens og død, og det er Bergman, som leverer filmens længste replik, langt i munden på Sven Wollter, der spiller den - skal det vise sig - demensramte komponist Martin over for hustruen, violinisten Barbara, spillet af Viveka Seldahl. Replikken er taget direkte ud af Bergmans selvbiografiske bog *Laterna Magica* og handler om Mozarts sidste opera *Tryllefløjten*. Her stilles spørgsmålet: Kan kærligheden overvinde et menneskes forvandling, når det forsvinder ind i mørket og døden? Og svaret er ja. Kærligheden lever endnu, helt til det sidste, den findes og er virkelig og virkende i verden. Selv når tilværelsen er allermest hård, skaber kærligheden en form for transcendens. Der er ingen sentimentalitet i Augusts fortolkning, men en ubønhørlighed, selv om han er solidarisk med sine hovedkarakterer og på dette tidspunkt i sin karriere evner at skildre ældre menneskers kærlighed sandt. Temaet tager Bille August op igen 14 år senere i *Stille hjerte*, der både morsomt og følelsesladet skildrer et ægtepars sidste weekend i huset med børnene, inden ægtemanden hjælper sin dødssyge hustru over i døden. Ægteparret, spillet af Ghita Nørby og Morten Grunwald, hjælper kærligt hinanden til en form for frisættelse og forløsning af en uoverkommelig pine. *Stille hjerte* er ikke et indlæg i diskussionen om aktiv dødshjælp, men et filmisk drama, der ligesom *En sang for Martin*, vidner om Augusts evner som en personinstruktør, der kan gøre historien sandt menneskelig og vedkommende med en humanistisk kerne, som række hinsides det ubønhørlige og brutale.

Det personlige fletværk

I *En sang for Martin*, siger Martin til sin datter, der selv har kunstneriske ambitioner: ”Du kan ikke skille dig selv fra dit skabende jeg. Du er en og samme person, forsøg at leve efter det og lev med alt hvad remmer og tøjler kan holde. Først da har du mulighed for at blive, hvad var det, du kaldte det, forløst...”.

Replikken kunne være Bille August egen trosbekendelse. Han er et med sin metier i sine bedste film. Og han bliver ved, uanset hvad. Han har med glimt i øjet sagt, at han kommer til at dø på et filmset. August nævner i den forbindelse den portugisiske instruktør Manoel de Oliveira, der helt frem til han døde i en alder af 106 år i 2015 lavede en film om året. Sammenlignelig er også Clint Eastwood, der bliver ved at lave film i en høj alder. Også Bille August har skruet op for frekvensen det seneste tiår og i øvrigt sat børn i verden, som han kan sige samme trosbekendelse til: skuespillerne Asta og Alba og Amaryllis og manuskriptforfatterne Anders og Adam, alle med efternavnet August.

Men det er mere på færde. I min bog om instruktøren, *Spejlet* fra 2008, betegnedeg jeg ham som en "auteur". Begrebet stammer fra fransk filmkunst og betegner den instruktør, hvis personlige håndskrift og signatur er tydelig i vedkommendes film. Der er filmskabere i Augusts umiddelbare nærhed, som tydeligvis er auteurer, Ingmar Bergman, eksempelvis. Bille August er ikke "auteur" på den tydelige måde, hvor personligheden bemægtiger sig hele filmen. Men ser man Augusts film samlet – også de mindre vellykkede – er det tydeligt, at de trækker på personlige oplevelser og erfaringer og rummer genkomne scener og situationer, der har en påfaldende lighed med hinanden, som var det dybest den samme film, instruktøren lavede om og om igen. Hos Bille August danner hans samlede filmproduktion et fletværk, med rod i hans personlige udgangspunkt og levede liv. Bille August forholder sig ambivalent til auteur-begrebet. En filmproduktion er jo en kollektiv proces, hvor et helt ensemble er afhængig af hinanden, af samspillet, og hvor endog producenter kan tage føregreb på en film og ikke mindst dens slutning, som helst ikke skal ødelægge den gode stemning. Det har også ramt August. Men ser man hans film indledende credits står der ikke: "Instrueret af Bille August", nej der står: "En film af Bille August". Han kender sit værd. Og han ved, at de bedste af hans film har rødder i hans personlighed – med replikken fra *En sang for Martin*: "Du kan ikke skille dig selv fra dit skabende jeg".

Et genkommet tema i Bille Augusts film er flugten fra det lukkede rum, i filmsproget "enclosed space". Det lukkede rum kan have mange former i August film, som rækker fra det ydre til det indre. Et menneske, kan også være fange af sin egen psyke, være i et "indre fængsel". Men oftest er det lukkede rum en lokalitet af undertrykkelse og formynderi, primært knyttet til en patriarkalsk farskikkelse. Instruktørens indtil nu sidste virkelig væsentlige og vellykkede danske filmproduktion *Lykke-Per* beskriver en sådan flugt og frigørelse fra far-huset, hvor den fortabte søn forsøger at finde frem til en form for fred og harmoni med sit jeg. *Lykke-Per*, der følger de bærende fortællelinjer i Henrik Pontoppidans roman, er et modent værk med referencer til instruktørens øvrige film og til smertepunkter i hans egen personlighed.

Et livs rejse igennem film

I Bille Augusts internationale gennembrud *Pelle Erobreren* efterlader instruktøren den unge Pelle i græsset mellem klitterne ved havet. På vej ud i verden. I *Lykke-Per* finder instruktøren ham igen det samme sted og fører ham videre ud i livet. Nu under navnet Per. *Pelle Erobreren* og *Lykke-Per* er skabt med over 30 års mellemrum af en instruktør, der er blevet ældre og nu selv rummer de erfaringer, der tillader ham at bygge videre på historien og føre den igennem med konsekvens. Over et spand af tid fører August en dialog mellem

de to film, der på den ene side er hinandens modbilleder og på den anden side hinandens spejlbilleder. Hvad skete der med Pelle, da han drog ud i verden? Det viser instruktøren, da han tager Per i hånden og sender ham fra den fjerne provins til København. *Lykke-Per* havde ligget længe i Bille Augusts sind og ventet, og blev forløst med et manuskript skrevet af far og søn, Bille og Anders August. Det er næppe tilfældigt. For skildrede *Pelle Erobreren* drømmen om en far – kærlig og generøs – skildrer *Lykke-Per* mareridtet om en patriarkalsk far, forbitret i sin paradoksal nådesløse kristendom. Hvor Lasse-far i *Pelle Erobreren* bevægede en hel verdens hjerter, da han forærede Pelle den lille kniv som pant på en duelig fremtid, forærer Pastor Sidenius Per et ur, der tæller tiden ned til dommens dag. Kniven og uret. Lykken og forbandelsen. Modtaget med henholdsvis åben og knyttet hånd. Den åbne hånd var Pelles, den knyttede hånd er Pers, da han drager fra klitterne og marehalmen mod den store by - og dermed en potentiel frigørelse. Filmen følger ”Lykke-Per” på rejsen, der også bliver en klasserejse. Fra det fattige landsogn til det velstående borgerskab i København. Fra den strenge lutheranske kristendom til den frisindede jødedom. Fra Sidenius-slægten til slægten Salomon med den renfærdige datter Jakobe, som Per ønsker at erobre på sin færd mod tinderne. De to mennesker spilles nærmest ubegribeligt godt og følelsesfuldt af Espen Smed og Katrine Greis-Rosenthal.

Ved at fornægte sin tro og sit ophav er Per overladt til sig selv. Han vil ikke være i sit apostelnavn, Peter Andreas. Han fortrænger sin baggrund, både socialt og eksistentielt, og er dermed prisgivet sin personlige skabervilje. Fællesskabet eksisterer heller ikke i hans verden, kun egoismen og selvrealisationen. *Lykke-Per* er en ikonoklastisk film. Kristus-billedet smadres både konkret og overført. Per er i konstant kamp med lidelsesikonet på korset og bag ham, faren. Farens ur brænder i Per hænder, indtil det øjeblik, hvor han fæstner det til korset på farens grav hvor den lidende før hang. ”Er det nok nu?”, spørger Per fortvivlet. Selv bliver Per fra da af et med den torterede og martrede mand, der ikke bare bliver forladt, men selv svigter sine nærmeste. Han går ikke hjerte veje og søger ikke hjertets dannelse. Hans veje er i stedet teknologiske og utopiske og savner den elementære dannelse, der hører til at være menneske, blandt mennesker. Selv om Bille August humaniserer Henrik Pontoppidans hovedperson og gør ham mindre vanvittig i udfoldelsen af sine visioner, gør Augusts ham også mere hård. Han selvskhed er skræmmende fremstillet. Hans evne til intet at føle ved faderens død er ubærlig og *må* finalt krakelere. Det er filmens ømmeste og mest smertefulde scene, da det omsider sker; det er her Bille Augusts træder frem og så at sige tilegner sig romanen og forsyner den med sin egen signatur. Et sidste kærtegn.

Per er et menneske, der vil ud af det sjælelige fængsel, han er indespærret i. Han søger friheden, men glemmer nødvendigheden undervejs og forpligtelsen på Næsten. Jakobe bliver hans modbillede, da hun erstatter Pers trang til selvrealisation med en uselvvisk rolle som "samfundsmor" i København omkring år 1900. Jakobe giver asyl til de børn, som ikke har et hjem. Forvildede små eksistenser. Per kan siges at være en af dem. Hvad han ikke vinder i hverken kærlighed eller karriere, får han ved Jakobes forståelse – og finale tilgivelse, den centrale scene. Med den – tilgivelsen – kan Bille August igen efter mere end 30 år efterlade, nu ikke Pelle, men Per mellem marehalmen, vinden og klitterne ved havet, nu hvor han ikke længere stormer mod fremtiden, men må se sig selv og døden i øjnene. Det er bevægende at følge.

Instruktøren har i medierne pointeret, at denne film er personlig, en slags selvbiografisk ekko af hans egen eksistens med en far, der mindede om den tyranniske Pastor Sidenius og med en Bille, der mindede om den selviske Per, som har ofret meget på sin vej, ikke mindst mennesker. Det ses i blikket på de personer, Per i denne film forlader, ikke mindst kvinderne. Kameraet dvæler ved dem, når Per svigter og følger sin egen vej, næret af drømme om storhed og forløsning. *Lykke-Per* er selvbevidst fuld af citater og scener, der kendes fra flere Bille Augusts øvrige film, ikke alene gennembruddet med *Pelle Erobreren*, men også *Den gode vilje* med den selviske og kompromisløse Henrik Bergmans uforsonlige kamp mod Gud og Næsten.

Lykke-Per er en moden mands film. Den er præget af erfaringerne fra et langt liv og dertil en indsigt i menneskets psyke, der kommer hos den, der undervejs har måtte træffe svære valg. Filmen følger et alter ego, der for 30 år siden hed Pelle, og som nu hedder Per. De har begge fået en gave i hånden, som har defineret deres rejse, og de har begge haft en arv, der har været igangsættende for deres ambition. Hvor *Pelle Erobreren* skildrede en ung mand, der var på vej ud i den vide verden, skildrer *Lykke-Per* en mand, som, mærket af livet, er fremme ved en grænse, hvor selvrealisation ikke længere er mulig. Foran den fortabte søn er bare havet og vinden. *Lykke-Per* er filmkunst som en slags testamente.

Faktaboks

Bille August (f. 1948), dansk filminstruktør. Uddannet fotograf på Christer Strömholms Fotoskola i Stockholm og filmfotograf på Den Danske Filmskole i København. Har instrueret en lang række danske, svenske og internationale spillefilm- og TV-produktioner.

Bille August har været frontløber i en gylden generation i dansk film med navne som Thomas Vinterberg, Susanne Bier, Lone Scherfig og Lars von Trier.

Bille Augusts film har modtaget et væld priser: danske Bodil- og Robert priser og svenske Guldbagge priser, samt en lang række internationale priser på diverse filmfestivaler.

For *Pelle Erobreren* (1987) modtog han en Golden Globe og en Oscar i USA, samt Den gyldne Palme i Cannes. For *Den gode Vilje* (1991-92) modtog han Den gyldne Palme i Cannes.

Blandt hans øvrige mest betydende film og tv-serier er *Honningmåne* (1978) *Busters Verden* (1984) *Tro, håb og kærlighed* (1984), *Jerusalem* (1996), *Les Misérables* (1998), *En sang for Martin* (2001), *Stille hjerte* (2014), *Lykke-Per* (2019) og *Greven af Monte Cristo* (2024)

Litteratur

Anne-Wolden Ræthinge. *Bille August fortæller om sit liv og sine film*, 1993

Niels Frid-Nielsen. *Bille August – et portræt af manden og hans film*, 2004

Morten Piil. *Danske Filminstruktører*, 2005

Henrik Wivel. *Spejlet – Bille Augusts film*, 2008

Jacob Wendt Jensen. *Bille Erobreren – en fortælling om film, følelser og familie*, 2025

NIKLAS EKLUND

DET ATLANTISKA NORDEN OCH SÄKERHETEN

Det var säkert många som drog en lättnadens suck när Finland och Sverige efter många om och men gick in som fullvärdiga medlemmar av NATO. Under 2020-talet skulle det gamla säkerhetsdilemmat med ett delat Norden äntligen få sin geopolitiska lösning. Den gamla rågången mellan NATO-allierade och neutrala länder i Norden var borta. Östersjön ringades in med undantag av den ryska enklaven Kaliningrad och området längst in i Finska viken. Den nya geopolitiska plattformen gav en direkt gräns mellan alliansen och Ryssland i norr. Länken till säkerhetsfrågorna i Arktis med deras globala säkerhetspolitiska logik stärktes också och ställde delvis nya krav på de nordiska ländernas omvärldsanpassning.

Niklas Eklund är professor i statsvetenskap vid Umeå universitet.

Inledning

Ännu när Finland och Sverige anslöt sig till NATO, 2023 respektive 2024, rådde nordisk konsensus om att det säkerhetspolitiska bandet mellan USA, Norden och Europa var starkt. Denna atlantism skulle kunna väga upp de geopolitiska hoten från Ryssland och Kina. Rysslands anfallskrig mot Ukraina utgjorde sedan februari 2022 en drivkraft i omgestaltningen av nordisk säkerhetspolitik. Rysslands aggressivitet visade sig också uthållig, inte bara i Ukraina utan även lågintensivt och långsiktigt inriktad mot Europas och Nordens demokratier. Som om det uppenbara hotet från Ryssland inte var illa nog så skickade USA sedan chockvågor genom geopolitiken under 2025. Det direkta hotet om att annektera Grönland övergick visserligen i ett latent sådant, men fler förändringar dök upp. Den nya utrikespolitiska linje som USA fastställde under året syftade dessutom till att främja nationalkonservativa krafter i Europa. Den nordatlantiska alliansens bärande idéer och organisering hamnade plötsligt i självsvängning.

Vid 2020-talets mitt råder geopolitisk oordning och de nordiska länderna kan inte längre falla tillbaka på idén om en obrytbar nordatlantisk allians. Den tillit och legitimitet som atlantismen, NATO:s bärande ideologi, föreskriver mellan USA och dess allierade urvattnas. Var hamnar den nordiska säkerhetsgemenskapen i allt detta? Kan andra idéer som till exempel nordismen motverka risken för ett växande geopolitiskt tomrum i norra Europa?

Den framställning som här följer bygger med några få tillägg och korrigeringar på ett föredrag på samma tema som hölls för Letterstedtska föreningen i Stockholm den 4 december 2025.

Den svårfångade nordismen

Först gäller det att reda ut förhållandet mellan de bärande uttrycken. *Merriam Webster*, *Oxford Languages* och andra på internet lättillgängliga källor definierar nordism främst som en ideologisk motkraft till europeism, det vill säga som en ideologi som strävar efter att prioritera samarbete inom Norden högre än samarbete inom Europa och EU. Både nordism och europeism definieras dock som ideologiska motkrafter till just atlantism, som betecknar en transatlantisk länk mellan USA och Europa. Europeismen och nordismen ter sig idémässigt svagare än atlantismen när det kommer till frågor om säkerhetsgemenskap och militärt samarbete. Även om olika varianter av såväl nordism som europeism har djupa historiska rötter, så intar atlantismen en särställning i geopolitiken när det gäller frågor om hur stabilitet och militärt grundad säkerhet ska kunna upprätthållas. Rent lexikaliskt antas atlantismen alltsedan tillskapandet av NATO 1949 ha konkurrerat ut såväl nordism som europeism på samhällssäkerhetens område.

Det finns dock goda skäl att förhålla sig kritisk till sådana entydiga definitioner. Den politiska utveckling och de historiska sammanhang som definierar geopolitiken gör att idéer kan komma och gå, förändras eller återuppstå över tid. När USA under Donald Trumps ledarskap slår undan fötterna på atlantismen under 2020-talet så sker det i en ny säkerhetspolitisk kontext. Europeismen och nordismen får då möjlighet att återuppstå som alternativa idémässiga grunder för var, hur och hos vem säkerhetsgarantier kan sökas. Problemet är naturligtvis att även dessa alternativa idégoods är beroende av sammanhang och att inte heller de är vare sig enhetliga eller oföränderliga.

Fördjupar man sig lite i Nordiska rådets egna publikationer finner man gott om exempel på hur nordismen utvecklats, anpassats och instrumentiserats beroende på geopolitiskt sammanhang. Det finns till exempel en vackert illustrerad antologi med titeln *Frihetens källa - Nordens betydelse för Europa* som publicerades 1992 under redaktörskap av Svenolof Karlsson. Antologin är en bred sammanställning som tydligt visar hur de nordiska länderna under århundraden utgjort en del av Europa i politisk, kulturell och ekonomisk mening. Även krig och härnadståg genom historien betraktas närmast som ett sätt att kommunicera. Klaus von Beyme konstaterar i ett separat kapitel under rubriken ”Den nordiska samhällsmodellens betydelse” att någon särskild eller enhetlig nordisk samhällsmodell egentligen aldrig existerat. Vissa sociala och politiska experiment har gjorts i Norden men dessa har fångats upp av andra

europiska länder, anpassats och blivit en del av vardagspolitiken. De nordiska länderna har fått ”ideologiska etiketter” klistrade på sig av andra (s. 209), men är i själva verket mer lika än olika andra demokratier i Europa.

Sammanhanget har betydelse och årtalet för publicering spelar roll. I *Frihetens källa* instrumentaliseras nordismen i syfte att underordnas europeismen. Den geopolitiska situationen 1992 framstår som väsensskild från den som uppstår 30 år senare, under 2020-talet. Inte minst bristen på säkerhetspolitiska inlägg och analyser visar på detta. Nordismen är i likhet med andra ideologier beroende av i vilket geopolitiskt sammanhang den diskuteras. I det här fallet instrumentaliseras nordismen för att passa in i de då ännu framväxande överstatliga strukturerna i Europa. Kontexten är ett fredligt Europa där ekonomiskt och kulturellt samarbete över nationsgränserna står överst på den politiska agendan.

Redaktörerna Bengt Sundelius och Claes Wiklund beskriver i boken *Norden sett inifrån* (2017) hur försöken att omsätta nordism i praktisk politik under senare tid kan betraktas som fyra spårbyten styrda av omvärldsförändring snarare än av gemensamma nordiska visioner. ”Varumärket Norden”, som de skriver, ”är en smula diffust och mångtydigt” (s. 331). 1950-talets idé om ett nordiskt försvarsförbund stupade på olika vägval i de nordiska huvudstäderna i förhållande till den då förhärskande bipolära internationella maktordningen. 1970-talets idé om att skapa en nordisk inre marknad (Nordek) begränsades till gränsöverskridande samverkan inom vissa sektorer. 1990-talets försök att integrera östersjöområdet och de nordiska länderna med EU förbyttes i förhandlingar om fullvärdiga EU-medlemskap för Finland och Sverige. 2010-talet bidrog med konkreta steg framåt i försvarspolitiskt samarbete (NORDEFKO) och samverkan på den civila säkerhetens område (Hagaprocessen). Någon enhetlig nordism är emellertid svår att finna. Sundelius, Wiklund och deras medförfattare beskriver genom mångtaliga exempel hur nordiska spårbyten präglats av osäkerheter och därför genomgående hanterats pragmatiskt. Det geopolitiska sammanhangets avgörande betydelse framträder emellertid tydligt och pekar bitvis framåt mot vår egen tid. De skriver: ”Att sätta säkerheten främst känns angeläget i Norden” (s.312).

Med facit i hand skulle man kanske kunna fråga sig om det säkerhetspolitiska samarbetet i Norden på 2010-talet förbyttes i Finlands och Sveriges förhandlingar om medlemskap i NATO. Problemet med de nordiska spårbytena är att nordismen framstår som diffus i konturerna. Den finns där som en sammanhållande kraft mellan små grannstater i kontinentens norra utkant. Men frågan kvarstår: skulle den kunna fylla ett ideologiskt tomrum efter atlantismen?

Den omstridda atlantismen

När Donald Trump under sin andra period som USA:s president kraftfullt ifrågasätter säkerhetsgemenskapen mellan USA och Europa, så är det inte för första gången. Hans första presidentperiod präglades av liknande idéer, om än mindre hotfullt formulerade och ännu ej omsatta i ekonomisk-politisk handling, med höga tullar och styrning av världsekonomin. Atlantismen som grundval för NATO har ifrågasatts och dödförklarats flera gånger dessförinnan, mest notabelt i efterdyningarna av terrorattacken den 11 september 2001 och USA:s därpå ensidigt utropade krig mot terrorismen. Till de mer välkända inläggen bland analytiker hör Ivo Daalders artikel 2003 i tidskriften *Survival*. Den ödesmättade titeln var ”The end of atlanticism”. Daalder konstaterade då att president Bush d.y. tydligt valt att gå sin egen väg och sätta amerikansk säkerhet i främsta rummet. Presidenten hade också slutit sig gentemot Europa i den strategiska dialogen, vilket tycktes syfta till en säkerhetspolitisk separation från Europa. Det geopolitiska sammanhanget förändrades. Daalder misstänkte att anfallet på Irak skulle bli ett lackmustest för atlantismen, särskilt som USA samtidigt kunde antas vara mitt uppe i en geopolitisk omorientering manifesterad av ett ökat intresse för Stillahavsregionen och Asien.

Även om vi nu, mer än tjugo år senare, kan konstatera att Daalder ville dödförklara atlantismen prematurt, så är likheterna med dagens diskussion intressanta. Den amerikanske presidentens ord nu som då tillmäts avgörande vikt. Krigshandlingar pågår i Mellanöstern och Europa våndas kollektivt och på anmaning av USA över sitt stora militära beroende. Men vad är det då som gjorde och gör atlantismen så lätt att avfärda?

Richard Sakwa (2021) anlägger i ett bokkapitel ett mindre aktörorienterat och mer strukturellt perspektiv. Han hävdar att atlantismen genomgår tre distinkta förändringar efter NATO:s instiftande 1949. Den första fasen kallar han helt enkelt för atlantismen och daterar den till perioden 1949-1989. Under perioden konkurreras alternativa definitioner av säkerhetsgemenskap i västra Europa ut, alltså olika varianter av europeism och nordism. Den globala balansen mellan supermakterna USA och Sovjetunionen utgör grundbulten i den globala geopolitiska ordningen. Berlinmurens fall i Europa bekräftar dock Sovjetunionens gradvisa nedgång och en global geopolitisk uppluckring.

Sakwa betecknar atlantismens andra fas 1989-2014 som Nyatlantism. Sovjetunionens kollaps 1991 banar väg för en unipolär global maktordning, med USA kvar som ensam supermakt. Triumfstämning råder dock i såväl USA som Europa och atlantismen står på sin höjdpunkt. Liberal internationalism och interventionism banar väg för expansion av NATO. Löften om framtida medlemskap utfärdas till både Ukraina och Georgien alltmedan restimperiet Ryssland hålls utanför. Atlantismen bärs under denna period också framåt av föreställningen om transdemokrati, dvs. att en liberal världsordning är viktigare

än suveränitetsprincipen. NATO:s expansion jämförs därigenom med spridning av demokrati och marknadsekonomi på fredlig väg, trots att det handlar om en militärallians. Många allierade i denna fas av atlantismens utveckling agerar också militärt på Balkan, i Nordafrika, Afghanistan och Irak.

Atlantismens senaste utvecklingsfas, från 2014 och framåt kallar Sakwa för post-atlantism. Det är framför allt USA:s återgång till suveränitetsprincipen som driver atlantismens utveckling. Den geopolitiska förändringen underblåses av policyn "America First" och av merkantila ekonomiska åtgärder riktade mot världsekonomin. Sakwa observerar dock hur redan president Barack Obama i anslutning till finanskrisen 2008 satte press på Europa att ta mer ansvar för militära kostnader. Han ser också hur Europa i kölvattnet på pandemin Covid-19 genomgår en åternationalisering av säkerhets- och resurstänkande. Ryssland blir alltmer öppet i sin kritik av västländerna alltmedan en multipolär geopolitisk ordning växer fram globalt. Där USA drar sig tillbaka står nya, regionala stormakter som till exempel Kina och Indien redo att kliva fram. Richard Sakwa drar därför slutsatsen att atlantismen tappat både sitt ideologiska ursprung och sin praktisk-politiska betydelse.

De geopolitiska förskjutningar som både Daalder och Sakwa pekar på har accelererat under 2020-talet. Bland europeiska ledare, såväl nationella som överstatliga, tycks samma insikt växa. USA:s agerande är direkt förödande för atlantismen som ideologi. När NATO:s grundvalar skakas uppstår ett idémässigt tomrum som blottlägger geopolitiska brister. Vad blir kvar om den atlantiska länken bryts? Kan EU bli en trovärdig geopolitisk aktör, och vad slags ny europeism skulle i så fall krävas? Kanske är det uppkomna geopolitiska läget lättare att möta med mer beprövade regionala allianser till exempel på basis av nordism?

Ett varnande exempel

Ett geopolitiskt perspektiv på Norden handlar inte bara om hur territorier definieras av kartor, sjökort och luftfartsvägar. Det handlar också om hur föreställningar om territorier hänger ihop med samtida samhällsfunktioner, om hur samhällets institutioner vuxit fram, moderniserats, symboliserats, legitimerats och står i förhållande till politiska identiteter. Det handlar om mer eller mindre beständiga svar på frågeställningar av karaktären: Vem ska bestämma vad och hur? Vilka rättigheter och privilegier ska finnas i samhällslivet? I den meningen har geopolitiken en inre dimension när det till exempel handlar om energiproduktion, råvaruutvinning, miljöreglering och människors rörlighet över nationella gränser. För det fall att den inre geopolitiken kan avgränsas till en grupp av länder, så bildar den god grund för pragmatiskt internationellt samarbete.

Geopolitikens yttre dimension är emellertid nära förknippad med frågor av typen Vilka är våra vänner och fiender? Vem eller vad garanterar vår säkerhet och vem kan vi långsiktigt lita på? Ser vi samma typ av hot som andra och bör vi därför ingå i en säkerhetsgemenskap? Det är i denna dimension som geopolitiken hamnat i oordning i kölvattnet av Rysslands krigföring i Europa och USA:s nymornade antieuropeiska förhållningssätt. Om de yttre aspekterna av geopolitisk förändring tillåts dominera det politiska synfältet så medför det också risker. Gränserna mellan pragmatiskt, funktionellt samarbete och strävan efter makt och inflytande riskerar att suddas ut. Det är inte uteslutet att en nyväckt nordism kan fylla tomrummet efter en tynande atlantism. Men då i vilken omfattning och i vilket format?

Det finns goda skäl att hålla ett öga på hur inrikes- och allmänpolitiska förändringar präglar de nordiska länderna. Hit hör särskilt det faktum att de -ismer som varit fundamentala för demokratins utveckling såsom liberalism, socialism och konservatism håller på att urholkas. Anthony Giddens förutspår redan vid millennieskiftet i boken *Runaway World* (2000) att politiken under det kommande århundradet i stället kommer att slitas mellan kosmopolitiska och fundamentalistiska förhållningssätt, alltså mellan tolerans och intolerans som bärande visioner för samhällsutvecklingen. Man kan med närmast skräckblandad förtjusning konstatera att Giddens tidiga observation av demokratins förändrade förutsättningar står sig väl, åtminstone sett till de 25 år som förflutit sedan hans bok publicerades. Intoleransen breder ut sig i takt med olika former av patriotism och nationalism. Det nordiska samarbetet förutsätter emellertid bevarandet av demokrativärden och tolerans. När gamla allianser löses upp och konturerna av de nya ännu är otydliga kan det därför finnas skäl att stanna upp inför vad en hård nordism, framför allt i form av nordisk unionism, skulle kunna betyda.

Under det senaste året har till exempel Kalmarunionen dykt upp i både svensk och finländsk samhällsdebatt. Att sådana tankar uppstår kan antagligen ses som en bekräftelse på att andra kollektiva idéer, inte minst atlantismen, tappar sin kraft och lyster. Tänk om de nordiska ländernas enskilda ekonomiska, sociala och militära styrkor kunde förenas för att tillsammans bli starkare gentemot omvärlden! Som ett frö till nya idéer om hur en förändrad maktfördelning bland de nordiska länderna (och autonoma områdena) skulle kunna se ut kan Kalmarunionen säkert tjäna. Men, romantiserar vi då inte en i grund och botten tämligen bister och människofientlig historia?

Kalmarunionen grundades inte bara på en dynastisk legitimitetsprincip, alltså på ledning av aristokrater, utan även på kraftig centralisering av både rättslig, politisk och ekonomisk makt. Hur fungerar den ordningen som säkerhetspolitisk framtidsvision för Norden av idag? Den skulle kunna passa om

det politiska syftet vore att förena de nordiska ländernas ekonomiska och militära förmågor mot yttre fiender i en alltmer ovänlig omvärld. En sådan hård nordism förutsätter nämligen en tämligen omfattande centralisering av makt och ekonomiska resurser. Den skulle också kräva en gemensam och legitim ledare som kan fatta snabba beslut, styra och ställa från sitt säte i någon av de nordiska huvudstäderna, alternativt i Kalmar eller någon annanstans. En federalisering av de nordiska länderna, alltså en omvandling av dem till delstater i den nya unionen, skulle dessutom kunna säkerställa ett mått av maktbalans. Så långt en statsvetenskaplig tolkning av Kalmarunionen.

Om fantasin sedan får löpa fritt kan man även tänka sig att en ny Kalmarunion, också om den är inspirerad av sin ursprungliga form på 1400-talet, till och med skulle kunna lösa det aktuella problemet med Grönlands status. Det skulle bli tydligt för omvärlden och särskilt för USA, att Grönland, i framtiden liksom dåtiden, fullt ut tillhör en nordisk union som upprätthålls och försvaras med gemensamma nordiska medel och förmågor. Grönland skulle kunna bli en delstat! Gränsdragningen mot Ryssland i norr och öster skulle däremot antagligen förbli oklar. Ett stort problem skulle också vara att förhandlingar omedelbart måste inledas med Storbritannien om Shetland och Orkneyöarna, som tillhörde den ursprungliga Kalmarunionen. Likt många andra gränsregionala områden som slukats av dagens nationalstater skulle eventuellt Skånes geopolitiska status återigen bli ifrågasatt, vilket å andra sidan förmodligen skulle spela mindre roll för en centralstyrd unionsledning. Bara fantasin sätter ju gränser för hur historiska exempel kan inspirera samtiden.

Meningen är naturligtvis inte att raljera här, trots att fantasin frestar en att gå vidare. Snarare handlar det om att höja ett varningens finger i de allt oftare återkommande politiska diskussionerna om historiska förhållanden som måttstock och ideal för samtid och framtid. Om det är något vår nordiska historia lär oss, så är det att dynastiska och centralistiska maktstrukturer skriver sin historia i blod. Det är helt enkelt svårt att se hur en hård unionsnordism, baserad på centralisering av makt, skulle inspirera vidare utveckling av redan uppnådda nivåer av ekonomiskt, socialt, kulturellt och militärt utbyte i Norden. Det är också av central betydelse för alla former av nordiskt samarbete att hänsyn tas till olikheter i historieuppfattning. Vissa medlemmar av gruppen har historiskt sett spelat ut men förlorat sina dominerande politiska och militära roller. Andra medlemmar har sin nationella befrielse från just påtvingade unionskonstruktioner som grundbult i sin nationella självbild. Pragmatismen är därför väl grundad i den moderna nordismen.

Säkerheten i Norden är i vår samtid beroende av utvecklad internationell samverkan. När NATO knakar i fogarna och atlantismen tappar sin lyskraft måste nya samarbetsformer på säkerhetens område utvecklas, särskilt i en tid då Norden utmanas av inte bara en utan flera, alltmer tondöva stormakter.

Då är det lätt att förlora sig i historiska exempel, att låta fantasifulle bilder av ett storslaget förflutet inspirera till kritik av samtidens demokratiska beslutsformer. Tolerans är dock ett bestående värde som bara kan försvaras genom legitima och väl fungerande demokratier. På motsvarande sätt krävs ett respektfullt internationellt samarbete emellan. Intolerans kan å andra sidan försvaras genom vilka institutioner och beslutsformer som helst.

En komplicerad men bjudande geografi

Frågan om huruvida de nordiska länderna, så skickliga på att så länge bedriva pragmatiskt och funktionellt samarbete över nationsgränserna, kan utgöra en tätare och för samtida utmaningar mer relevant geopolitisk avgränsning är högst aktuell. När Donald Trump 2025 utmanade Danmarks suveränitet genom att hota Grönland, så var svaret från övriga nordiska länder att entydigt ställa sig på Danmarks sida och uttrycka nordisk solidaritet. Detta kan tolkas som ett tydligt tecken på att nordismen, åtminstone när det gäller hot utifrån, ännu lever och kan bidra till gemensamma nordiska ståndpunkter i frågor om säkerhet. Men kan nordismen ersätta den tynande atlantismen som grund för gemensam säkerhet? Det torde huvudsakligen bero på om ett yttre eller inre geopolitiskt perspektiv anläggs på Norden.

En yttre geopolitisk belysning av Norden visar på ett komplicerat och svår-försvarat geografiskt område, som dessutom är beroende av olikartade globala geopolitiska sammanhang (Jfr Eklund 2020). Islands och Norges geografiska belägenhet förankrar deras säkerhetspolitiska behov stadigt i den arktiska kontexten. Danmark har i någon mening den mest komplicerade geopolitiska situationen att hantera eftersom kärnlandet är rotat i Östersjöregionen, men Kungariket Danmark via Grönland hör till Arktis. Sverige är i kraft av sin territoriella utbredning och placering i mitten av den nordiska regionen framför allt bunden av säkerheten runt Östersjön. Finlands säkerhet vilar i stor utsträckning på hanteringen av den långa direkta landgränsen mot Ryssland. Finlands och Norges landgränser mot Ryssland är särskilt notabla i geopolitiskt hänseende eftersom de faktiskt förenar Östersjöregionen med Arktis.

Dessa geopolitiska realiteter har också präglat ländernas säkerhetspolitiska vägval i modern tid och det är svårt att se hur Norden skulle kunna frigöra sig från sin grundläggande geografi. Det är emellertid inte samma sak som att hävda att Nordens geopolitiska läge på något sätt är statiskt. Tvärtom och som redan nämnts, såväl de geopolitiska positionerna hos enskilda stater som trycket på förändring utifrån är stadda i snabb förändring. Däremot är rollerna ännu oklara och geografin därtill en faktor som fortsätter påverka de nordiska ländernas beslut om var, hur och tillsammans med vem som den nationella säkerheten kan garanteras (Jfr. Eklund & Bartosciewicz 2026).

Även på ett ytligt plan skvallrar den aktuella policyförändringen i de enskilda nordiska länderna om ett snabbt yttre geopolitiskt skifte. Danmark som länge varit det av atlantismen starkast präglade nordiska landet rör sig nu i riktning mot europeism. Island, som är ett atlantiskt land per definition, fortsätter på sin demilitariserade bana. Norge, som skulle kunna kallas det näst mest atlantistiska landet, präglas starkt av sin roll i den arktiska geopolitiken, men håller ännu europeismen utanför. Finland är och har varit det extrema geopolitiska frontlandet i Norden, där först europeism och därefter atlantism blivit garanterna för att inte stå ensamt mot ett aggressivt Ryssland. Sverige följer samma mönster, där europeismen omfamnats och under senare tid kompletterats med ett mått av atlantism. För samtliga nordiska länder handlar det om pragmatiska sätt att balansera egna och andras yttre geopolitiska dilemma. Det är svårt att se hur nordismen skulle kunna konkurrera med atlantismen, eller för den delen europeismen, i just yttre geopolitisk bemärkelse.

Ironiskt nog är det dock NATO-medlemskap och atlantism som förtydligat Nordens säkerhetspolitiska behov i inre geopolitisk mening. Så länge Finland och Sverige formellt stod utanför den atlantiska säkerhetsgemenskapen så kunde funktionellt och kulturellt samarbete i Norden bedrivas lågpolitiskt på basis av suveränitetsprincipen. Som medlemmar av NATO har dock samtliga nordiska länder samtyckt till en gemensam inre geopolitik. NATO:s baskrav för att säkerställa nationell resiliens bland medlemsstaterna, de så kallade Baseline Requirements, gör Norden till ett sammanhängande geopolitiskt område. De nationella gränserna blir då säkerhetspolitiskt problematiska om de förhindrar uppbyggnaden av förmågor att säkerställa energiförsörjning, födo- och vattenresurser, kommunikations- och transportsystem och andra samhällskritiska verksamheter. Denna av atlantismen underbyggda ideologi landar inte bara i enskilda länder, hos enskilda regeringar eller ledare. Atlantismen kopplar samman nationella säkerhetsfrågor med internationella krav på att redan i fredstid bygga gemensam samhällelig styrka och motståndskraft. Man brukar i detta sammanhang utgå från NATO-fördragets Artikel 3.

Är Norden helt enkelt för litet?

Kanske är det den inre geopolitiken som är nordismens stötesten? Efter Finlands och Sveriges inträden i NATO har en ny diskussion om gemensam säkerhet i Norden uppstått. Frågan handlar om huruvida ett nord-sydligt perspektiv på infrastrukturella och försörjningsrelaterade behov och satsningar i de nordiska länderna bör kompletteras av ett öst-västligt synsätt. På samma sätt som Danmark med stöd av sina nordiska grannar blev tvunget att rusa till Grönlands försvar och tydligare markera sin strukturella närvaro, så riskerar de nordliga delarna av Norge, Sverige och Finland att spela en liknande roll i en framtida konflikt.

Strukturellt, såväl civilt som militärt och försörjningsmässigt, gapar det ännu ganska tomt i nordligaste Norden. Ett atlantiskt perspektiv på nordområdena ger ganska snabbt vid handen att stora infrastrukturella och resursmässiga satsningar, som kan säkerställa såväl försvarsförmåga som samhällelig resiliens över nationsgränserna, fortfarande lyser med sin frånvaro. Samtidigt pågår Rysslands styrkeuppbyggnad såväl i ryska norrland som i övriga delar av Arktis. Med atlantismen och det nordatlantiska perspektivet på fallrepet går dock frågan över till de nordiska länderna själva. Ska det vara en för alla och alla för en? Eller ska Norden fortsätta avvakta och hoppas på att ett militariserat Europa, kanske i form av en ny europeism, kommer att lösa knuten?

En möjlig slutsats är att atlantismen lär oss något väsentligt om Nordens förutsättningar för en egen säkerhetsgemenskap. De nordiska länderna kommer inte att stå tillsammans om de inte bygger något tillsammans. Samtidigt måste en pånyttfödd nordism expandera idémässigt, om den på ett meningsfullt sätt ska fylla luckan efter atlantismen. En inre nordisk geopolitik räcker inte till för att täcka de geopolitiska kraven från Östersjöregionen och Arktis. Östersjöregionens geopolitik kräver involvering av Baltikum, Polen och Tyskland i det nordiska. Arktis kräver inblandning av åtminstone Storbritannien, Nederländerna och Frankrike, potentiellt också Kanada. Till sist torde en geopolitiskt uppdaterad nordism behöva vara sammanflätad med någon form av likaledes återuppväckt europeism.

Källförteckning

- Daalder, Ivo (2003) The end of atlanticism. *Survival*, 45, 2, 147-166.
- Eklund, Niklas (2020) Security perspectives from Sweden, i Hooghensen Gjörv, Gunhild, Lanteigne, Marc & Sam-Aggrey, Horatio (red.) *Routledge Handbook of Arctic Security*. London: Routledge.
- Eklund, Niklas & Bartoszewicz, Monika Gabriella (2026) Nordic Understandings of Security: Commonalities and the End of Exceptionalism? i Nord, Douglas (red.) *Contemporary Nordic Public Policies. Degrees of Exceptionalism and Inner Diversity*. Springer: Cham.
- Giddens, Anthony (2000) *Runaway World*. New York: Routledge.
- Karlsson, Svenlof (1992, red.) *Frihetens källa. Nordens betydelse för Europa*. Stockholm: Nordiska Rådet.
- Sakwa, Richard (2021) New or Post-Atlanticism: European Security in the 21st Century, i Zakic, Katarina & Demirtas, Birgül (red.) *Europe in Changes. The old continent at a new crossroads*. Belgrade: Institute of International Politics and Economics.
- Sundelius, Bengt & Wiklund, Claes (2017, red.) *Norden sett inifrån. Det fjärde spårbytet*. Stockholm: Santérus Förlag.

MARIANNE NORDENLÖW

JOHAN TOBIAS SERGEL – mästare i marmor och bläck

Den svenske skulptören och tecknaren Johan Tobias Sergel (1740–1814) var en av de främsta konstnärerna i landet under sin tid och betydande även internationellt. Numera är han kanske inte glömd men kan behöva presenteras för vår tid och en ny publik. Det är tanken bakom att Nationalmuseum i Stockholm, som äger en stor samling av konstnärens verk, nu visar en av de största utställningarna någonsin om honom och hans samtid, *Sergel – fantasi och verklighet*.

Marianne Nordenlöw är journalist, fil.kand. i konstvetenskap och MFA i grafisk design från Konstfack.

Sergel – som i torget? Eller Sergelgatan eller -gången, platser i centrala Stockholm, som nog är vad många associerar namnet med i dag. 1700-tals-skulptören Johan Tobias Sergel börjar bli glömd i det allmänna medvetandet, men hans namn har i alla fall säkrats för eftervärlden. Förslaget att namnge den centrala platsen i det på 1960-talet nyskapade Hötorgscity efter Sergel, tillskrivs poeten och vissångaren Evert Taube.¹

Skulptörens ateljé och bostad, Sergelhuset eller Bildhuggarbostället, låg nämligen här i kvarteret Beridarebanan, ända fram till 1953. Då revs det inför den omdiskuterade cityomvandlingen, trots intensiva protester från bland annat kulturpersonligheter. Platsen för verkstaden är markerad i stenläggningen vid mitten av Sergelgatan. Där finns också *Sergelminnet*, Göran Strååts skulptur från 1990.

Men vad skulle Sergel själv ha tyckt om de numera betongbaserade omgivningarna, så långt ifrån hans 1700-talsideal, ”antiken och naturen”? Det kan vi bara spekulera om, men hans byst, skulpterad av Sivert Lindblom 1998 efter modellens eget självporträtt², vänder ryggen mot Sergels torg.

Han kunde ha blivit världsberömd, sägs det. Om han bara hade fått stanna kvar i Rom, där han hade bott i elva år, trivdes som fisken i vattnet och hade gjort sig ett namn i tidens internationella konstliv. Den engelske ministern och

1. Daniel Prytz, ”Johan Tobias Sergel. En förkroppsligad fantasi och verklighet”, i *Sergel – fantasi och verklighet*, Daniel Prytz (huvudred.) och Eva-Lena Bergström (red.), Nationalmuseums utställningskatalog nr 700, Stockholm, 2026, s. 48.

2. sivertlindblom.se, läst 2026-04-19, <https://sivertlindblom.se/folio/offentliga-arbeten/exteriorer/sergels-torg-sergel-monumentet-stockholm-1998/>

Jens Juel, Johan Tobias Sergel (1740–1814), 1794, olja på duk, Nationalmuseum. Foto: Nationalmuseum.

konstkonnässören, Sir William Hamilton, sade: ”... att Sergel inte bara är den främste skulptören som verkar för närvarande i hela världen, utan att han även är den störste sedan Michelangelos dagar”.³

Men nu blev det inte längre världen – den då bekanta – som scen för Sergel, eftersom den svenske kungen Gustav III kallade hem honom för att arbeta för kungahuset. Skulptören kunde inte gärna tacka nej till den kungliga förpliktelsen.⁴

Nationalmuseums utställning omfattar inte enbart Sergels egna skulpturer och teckningar utan även verk av hans vänner och samtida, bland annat ur hans

egen konstsamling. Sammantaget skildras också ett stort stycke kulturhistoria, både svensk och europeisk. Huvudkurator för utställningen har varit Daniel Prytz och kurator för skulptur Linda Hinners.

Sergels liv och verk visar på flera motsatser. Som de perfekta, polerade skulpturerna, gudalikt upphöjda i vit, oföränderlig marmor – kontra de tillfälliga, hastiga skisserna, i bläck, tusch eller blyerts. Vardagliga eller karikerande, elaka eller ekivoka. Konstnären själv som person rymde motsättningar – hans livsaptit, arbetslust, humor och kärlek till liv och fest – ställt mot perioder av tungsinne, depression och fysisk sjukdom.

Son till en tysk hovbrodör

Johan Tobias Sergel var son till Christoffer och Elisabet Sergel⁵, som hade flyttat till Sverige från Tyskland då fadern, en framgångsrik brodör, fått stora beställningar från det svenska hovet och den tyskfödde kung Fredrik I. Den äldre Sergell utsågs 1745 till kunglig hovbrodör.⁶

Den unge Sergels konstnärliga talang upptäcktes tidigt och tack vare faderns yrke var han på rätt plats i tillvaron. Han började först i lära hos sin far och

3. John Marciari, ”I konsternas högborg. Sergel i Rom, 1767–1778”, i *Sergel – fantasi och verklighet*, 2026, s.

4. Prytz, 2026, s. 26.

5. Stavningen ändrades senare till Sergel, i samband med att skulptören adlades 1808.

6. Prytz, 2026, s. 16.

antogs sedan som lärling hos ett par av de kända franska konstnärer som hade kallats till Stockholm för att smycka Kungliga slottet, Adrien Masreliez och Pierre Hubert L'Archevêque. Parallellt studerade tonåringen vid Kongl. Ritarakademien, föregångaren till Konstakademien. 1758 fick Sergel följa med sin läromästare L'Archevêque på en sju månader lång resa till Paris, där han bland annat studerade vid den franska Konstakademiens ritskola.⁷

Det allra första numret i utställningskatalogen är en porträttbyst av fadern i mörk, patinerad gips, som Sergel skulpterade redan som 19-åring, 1759. Den är förbluffande moget utförd av någon så ung, mycket naturtrogen och har liknats vid porträtt från antikens Rom. Det är inte utan att den bistre, äldre mannen liknar en romersk dignitär, särskilt som han är avbildad utan den rokokoperuk som han säkert annars brukade bära.

Tillbaka i Stockholm fortsatte Sergel att assistera L'Archevêque vid slottsbygget och fick 1763 sitt eget mästarbrev – och en självständig anställning vid slottet. Nu utförde han även sina första porträttmedaljonger, bland annat en av sin mor. Sådana porträtt avbildar en persons profil i relief och var en avbildningsform Sergel skulle återknyta till senare.⁸

Tack vare hans skicklighet vet vi med stor säkerhet – även om porträtten kunde vara idealiserande – hur många av det sena 1700-talets svenska kulturpersonligheter såg ut, som diktarna Anna Maria Lenngren, Carl Michael Bellman och Johan Henric Kellgren. För att inte tala om Gustav III och andra kungligheter.

Vägen bar till Rom

Sergels begåvning fick allt mer uppmärksamhet och själv var han väldigt angelägen om att få utbilda sig vidare utomlands. Helst av allt i Rom, som stod högst på alla konstnärers önskelista vid den här tiden. 1766 beviljade riksdagen honom så det eftertraktade kungliga resestipendiet och året därpå, den 2 juni, bar det äntligen av till den eviga staden, via flera europeiska städer.⁹

Slottsdeputationen i Stockholm hade nog föreställt sig att Sergel bara skulle putsa lite på sitt hantverk för att sedan återvända till arbetet på slottet. Inte att han skulle komma att stanna i Rom i elva år, bli en central gestalt i det internationella konstlivet – och medverka till att förändra tidens konst, till det som i dag kallas nyklassicism.¹⁰

Han studerade vid den franska Konstakademien i Rom, där studenterna enligt tidens skick tecknade både efter levande modeller och gipsavgjutningar av antika skulpturer. Varje dag besökte han stadens samlingar av romerska antikviteter och tecknade av måleri av renässansens och barockens mästare,

7. Prytz, 2026, s. 16.

8. Prytz, 2026, s. 19.

9. Prytz, 2026, s. 19–21.

10. Marciari, i *Sergel – fantasi och verklighet*, 2026, s. 63.

*Johan Tobias
Sergel, Hetsigt kär-
lekspar. Penna och
brunt bläck, lavering
i brunt, på papper.
Nationalmuseum.
Foto: Cecilia Heisser/
Nationalmuseum.*

som Rafael och Michelangelo.¹¹ Att kopiera eller teckna av äldre konstverk var historiskt ett vedertaget sätt att lära.

Inte minst lärde Sergel känna många nya konstnärsvänner från Europas alla hörn. Bland dem fanns den danske målaren Nicolai Abraham Abildgaard (en vänskap som blev viktig livet ut), den schweizisk-brittiske bildkonstnären och författaren Johann Heinrich Füssli och den brittisk-franske målaren John Francis Rigaud.

Konstnärer har alltid inspirerat varandra, och det gällde i högsta grad för den mycket sociale Sergel och hans vänner. Det gällde högt och lågt – de utmanade varandra i komplicerade kompositioner av målningar och skulpturer och utbytte nya förebilder, som nordiska gudar vid sidan av de antika. De tog intryck av de konstideal och teorier som kom fram under 1700-talet, bland annat Johann Joachim Winckelmanns texter om antikens oöverträffade konst, dess ”stilla storhet”. Vännerna tog också intryck av den irländske filosofen Edmund Burkes teori om ”det sublimala”, som handlar om att i konsten skildra dramatiska, ödesmättade händelser och ögonblick – häpnadsväckande och fruktansvärda. Den gemensamma konstriktning de medverkade till kan kallas för en (för-)romantisk nyklassicism.¹²

11. Marciari, 2026, s. 63.

12. Prytz, 2026, s. 22.

Men konstnärsvännerna tecknade också karikatyrer av varandra, en teckningsform som var tradition i Rom och där Sergel överträffade de flesta. Mest elak var han kanske mot sig själv, som han avbildade med kraftig örnäsa och alltmer tilltagande korpulens.

Hösten 1768 vistades konstnären en tid i Neapel, Pompeji och Herculaneum, där arkeologiska lämningar hade börjat grävas ut vid 1700-talets mitt. Sergel och hans kolleger kunde där inspireras både till de nyuppväckta, antika stilidealerna och – mer prosaiskt – att med antiken som alibi efterlikna den erotiska konst som hade påträffats i Pompeji, från en tid med färre tabun.¹³

Faunen bäddade för berömmelse

När Sergel kom tillbaka till Rom från Neapel började han arbeta med *Faunen*, den skulptur som skulle göra honom berömd. Han var troligen inspirerad av skulpturer av sovande eller berusade fauner eller satyrer, som han bör ha sett i Herculaneum och Rom. Sergel skalade dock bort de flesta mytologiska element, som satyrers bockfötter, från sin faun. Det enda som återstår är en knappt synlig svans och figuren ser nästan ut som en vanlig ung man, som just vaknar upp, lätt berusad. Faunens ansikte skulpterade Sergel efter sin vän John Francis Rigauds. Skulpturen sågs som ovanligt livfull, något som beundrades av samtiden. En besökare rapporterade: ”Flere herrar, till och med Ambassadörer, hava rest till honom, att få se denne Faune; han ser levande ut och fattas endast rösten”.¹⁴

13. Prytz, 2026, s. 33.

14. Marciari, 2026, s. 69, 72.

Johan Tobias Sergel, *Faunen*, 1774, marmor; Nationalmuseum.
Foto: Nationalmuseum.

Johan Tobias Sergel,
Amor och Psyke,
1787, carraramarmor,
Nationalmuseum.

Under Sergels tid betraktades skulpturerna just som om de vibrerade av liv och inte var av kall marmor, skriver kurator Linda Hinners. Under den gryende romantiken upplevde man gärna skulpturer kvällstid, i skenet av facklor som gav dem än mer livfullt intryck. En resenär från Venezuela har beskrivit hur han fick vara med om det under ett besök på Stockholms slott 1787, i sällskap med bland annat Sergel och konstnären Elias Martin. ”... efter mer än fyra timmars beundran lämnade vi den (skulpturen) med saknad. Vi hade kunnat hålla oss kvar där hela natten,” skrev resenären.¹⁵

Sergel skapade åtskilliga verk under sin tid i Rom, och mest berömt av dem blev *Amor och Psyke*, utförd omkring 1770–77. Beställningen var avsedd för Ludvig XV:s mätress Madame du Barry men arbetet avbröts vid kungens död

15. Linda Hinners, ”Kroppar i förvandling. Sergels skulpturer från lera till marmor”, i *Sergel – fantasi och verklighet*, 2026, s. 98.

1774. Det återupptogs dock när Gustav III övertalades att ta över beställningen ett par år senare. Sergel avslutade skulpturen först 1787 men den kom aldrig på sin avsedda plats på slottet, utan stod kvar i hans ateljé när han avled 1814.¹⁶

Verket visar paret i det ögonblick då en arg Amor lämnar Psyke, eftersom hon har brutit sitt löfte att inte se på honom, utan tänt en oljelampa. Olja från lampan stänker på Amor som vaknar och upptäcker Psykes svek. Ett par små skisser i lera av gruppen finns bevarade, som visar hur Sergel har prövat sig fram för att hitta rätt uttryck.

Kungen kallade – tillbaka till Sverige

År 1778 avled L'Archevêque, Sergels forne läromästare och kunglig hovskulptör i Stockholm. Det blev då dags för Gustav III att kalla hem Sergel för att inta den lediga platsen – plikten kallade. Det ska ha varit med sorg i hjärtat som han lämnade sitt älskade Rom. Han tog ett helt år på sig att resa hem, via både Paris – där han passade på att bli invald, *agréé*, i den franska konstakademien – och London.¹⁷

Väl tillbaka i Stockholm fick Sergel händerna fulla. Hans första uppdrag blev en porträttbyst av kungen, och den skulle följas av många fler. Han återupptog, som tidigare nämnts, arbetet med porträttmedaljonger och avbildade många ur den svenska parnassen. Uppdragen i staden hann bli många. Bland de största var att avsluta sin företrädares ryttarstaty över Gustav II Adolf på torget med dennes namn, altartavlan och monumentet över René Descartes i Adolf Fredriks kyrka och – störst av allt – statyn över Gustav III på Skeppsbron. Det sistnämnda uppdraget fick Sergel 1790, men statyn avtäcktes först 1808, långt efter kungens död efter skotten på Operan 1792. En inspirationskälla för statyn var den romerska *Apollo di Belvedere* i Vatikanen, som kungen hade sett på sin italienska resa 1783–84, som han gjorde med Sergel som ciceron. Denne fick alltså återvända till Italien, troligen med både glädje och vemod.¹⁸

Den vänsälle Sergel lärde känna ”alla”, även i Stockholm. Till de närmaste vännerna hörde konstnärerna Elias Martin, Louis Jean Desprez och Louis Masreliez samt skalden Carl Michael Bellman.¹⁹ Sergel fortsatte att teckna karikatyrer, ofta av samma personer som han porträtterade officiellt, vilket ger en ofta roande, ibland sorglig, kontrast till hur personerna *ville* se ut – och hur de tedde sig i verkligheten. Hans skiss av en bedrövad Bellman, till exempel, med påskriften ”Bellmans morgonsup, med smörgås i hand, trött och trumpen”, ligger långt ifrån Per Krafft den äldres kända porträtt av skalden i röd väst, spelande på luta. Kraffts målning är troligen förebild till Bellman på besök i Sergels

16. Marciari, 2026, s. 75–77.

17. Prytz, 2026, s. 26.

18. Daniel Prytz, ”Gustav III:s italienska resa 1783–1784. Sergel som ciceron och konstombud”, i *Sergel – fantasi och verklighet*, 2026, s. 170.

ateljé, motivet för en av Carl Larssons fresker från 1890-talet i Nationalmuseums trapphall, som man kan passa på att se på väg upp i museet. En gatusångare från tiden, ”vackra Rosen”, fick för övrigt agera modell – men för Sergel!

Sergel hade en rad förbindelser med kvinnor, men gifte sig aldrig. Han ingick dock ett *mariage de conscience*, samvetsäktenskap, med Anna Elisabeth Hellström, kallad Anna Rella (cirka 1763–96). Paret levde tillsammans i tretton år och fick fyra barn, varav två överlevde späd ålder: Gustaf (född 1792) och Johanna Carolina Elisabeth (född 1793).¹⁹ Familjelivet har beskrivits som Sergels lyckligaste tid, och han skildrade det ömsint i en rad privata teckningar. De visar vardagliga scener som när Anna Rella tröstar en skrikande Gustaf, klappar en katt eller loppar sig. När hon hastigt avled 1796, i vad som då kallades gulsot, var det givetvis ett mycket hårt slag för Sergel, som hamnade i en djup depression. Noteras kan att parets ”oäkta” barn samma år som moderns död ”legitimerades”, genom en kunglig resolution.²⁰

Sergel hade hoppats på att sonen skulle följa i de konstnärliga fotspåren, men Gustaf verkar inte ha haft samma håg. Han blev i stället lantbrukare på den herrgård som pappan hade köpt åt honom – för med tiden och framgångarna hade Sergel blivit förmögen. Själv bodde han kvar i Stockholm men fortsatte att resa, bland annat till kurorter för att lindra sin alltmer plågsamma gikt och andra krämpor som kommit med åldern.²¹

Sergel blev professor vid Konstakademien och senare direktör där, fick titeln hovintendent och adlades 1808. Han fortsatte som hovskulptör efter Gustav III:s död och även när kungaätten hade bytts ut till Bernadotte. Han hann till och med utföra en porträttmedaljong av den nye tronföljaren, den blivande Karl XIV Johan.

Hösten 2026 visas delar av utställningen i New York. Kanske blir Sergel världskänd – även utanför Sverige?

Fotnot

Utställningen om Sergel pågår till och med den 9 augusti 2026. En mindre del av den kommer sedan att visas på Morgan Library & Museum i New York under hösten. Det blir första gången som konstnären tillägnas en monografisk utställning i USA.

Litteratur/källor

Sergel – fantasi och verklighet, Daniel Prytz (huvudred.), Eva-Lena Bergström (red.), Nationalmusei museikatalog nr 700, Stockholm, 2026.

<https://sivertlindblom.se/folio/offentliga-arbeten/exteriorer/sergels-torg-sergel-monumentet-stockholm-1998/>

19. Prytz, 2026, s. 34.

20. historiesajten.se, läst 2026-04-19.

21. Prytz, 2026, s. 45.

NT-INTERVJUN

"FORÅRET KOM ALDRIG DET ÅR"

Samtale med Vónbjørt Vang

- Nordisk Råds litteraturprisvinder 2025

Den færøske forfatter Vónbjørt Vang modtog i 2025 Nordisk Råds Litteraturpris for digtsamlingen og collagen *Svørt orkidé*, der handler om relationen mellem mor og barn. Forfatteren forsøger at udvide moderskabets sprog og trænge ind i sorgens væsen. Vónbjørt Vang vil beskrive de indre tilstande, som ikke er lineære, men hvor mange følelser bæres frem og krydser hinanden i poesien. Fra Tórshavn interviewer lektor i nordiske litteratur ved Københavns Universitet Bergur Rønne Moberg Vónbjørt Vang, der er den første færøske modtager af prisen i 39 år.

Jeg landede i godt vejr i Færøerne og ovenikøbet uforvarende midt i en litteraturfestival bl.a. med temaet geopoesi. Mit ærinde var at interviewe Vónbjørt Vang, vinder af Nordisk Råds Litteraturpris i 2025, og hun deltog naturligvis på festivalen, der går under navnet Faroe Islands International Literary Festival. Geopoesi er ikke blot et tema, men også, mere grundlæggende, en skrivestrategi, understreger Vónbjørt, som selv er inspireret af denne litteraturlæser. Hun gengiver den amerikanske geolog Harry Hess, der beskriver geopoesi som en integration af geologi, geografi og kreativ skrivning med særligt henblik på at beskrive forholdet mellem mennesket og planeten. Det er en måde at eksperimentere med landskaber på gennem både poetisk sensibilitet og videnskabelig forståelse. I hendes digtning viser denne poesi sig som et stærkt nærvær af ophav, jord og undergrund:

alt hvad vi siger er geologi
alt hvad vi ved er geologi

skriver hun i sit prisvindende digtsamling *Svørt orkidé* (2023). Hårde personlige erfaringer kobles til denne undergrund, som økocentrisk set bærer alt liv og som fungerer som en grundfortælling om beskyttelse af moderens og - i henhold til poseteoriens almenhed (jf. senere) - mødres vinterfortællinger om sorgens underverden:

"Foråret kom aldrig det år
vinteren fortsatte med at jage sine klamme kløer i alt det der ville gro"

Vónbjört Vang. Foto: Thomas Koba.

Det er altid en fortættet fornøjelse at komme til Færøerne, og sådan var det også, da jeg ramte Tórshavn denne gang. Jeg gik straks en tur ud i byen og ind på Tórshavns lokalbibliotek, Býarbókasavnið, for at læse aviser og låne bøger, og lige der blev en del af festivalen holdt. Alting er tæt på, som Gunnar Hoydal har beskrevet Færøerne, også den store verden.

Det er 39 år siden Færøerne modtog prisen sidste gang, hvor den gik til Rói Patursson for digtsamlingen *Likasum* (1986). Motivationen for tildelingen af prisen til Vónbjört Vang lyder bl.a. som følger:

”Digtsamlingen er en rå og bevægende skildring af relationen mellem en mor og et barn, der har ondt i livet og gradvist distancerer sig. Med sine hudløse digte og et stærkt visuelt udtryk, har Vónbjört Vang skabt et værk som udvider moderskabets sprog og giver nye facetter til sorgens væsen”.

Værket skriver sig ind i en aktuell bølge af moderskabslitteratur, men rækker også betydeligt videre end det i sin forståelse af moderskab. Dette tema og denne skrivemetode beskrives som en splittet søgen, der understreges af digtsamlingens collager, skabt af forfatteren selv. Værket udnytter en tværmedialitet af tekstfragmenter og billeder til at arbejde i flere lag af betydning og materialitet. Collagerne minder indimellem om tøjstykker, der flyver for vinden, og som spiller fint sammen med billeder af tunge klippestykker og forreven færøsk kystgeografi. Det kan i lidt firkantet forstand læses som, at geologi og geografi forankrer, mens de letbevægelige elementer forsøger at indfange det moderne som blæser i forandringens vinde omkring Færøerne.

Vónbjört Vang. Foto: Thomas Koba.

Hvordan forankrer værket sig i og går i dialog med den eksisterende moderskabslitteratur og de forfattere, der har banet vejen for de perspektiver, som du trækker på?

“Det er selve værket, der eksplicit træder ind i en dialog med litteratur og kunst, som beskæftiger sig med moderskabets komplekse og ofte modsætningsfyldte dimensioner. Denne dialog er ikke blot en æstetisk reference, men en nødvendig bevægelse i teksten selv”.

I *Sort orkidé* ser vi, hvordan moderen i sin sorg og afmagt desperat søger mod kunsten og litteraturen som et sted for erkendelse og lindring. Hun opsøger værker, der kan rumme det, hun selv mangler sprog for: tabet, skyldfølelsen, kærligheden og den eksistentielle ensomhed, som også kan være en del af moderskabet. I mødet med disse værker forsøger hun at finde en form for genklang, der kan gøre hendes egen erfaring mindre isoleret.

Kunsten bliver dermed ikke en flugt, men et nødvendigt mellemrum eller et sted hvor det uudsigelige kan tage form. Moderens bevægelse mod litteraturen er således et forsøg på at skabe mening i det meningsløse og på at etablere et sprog dér, hvor hendes egen erfaring ellers fremstår fragmenteret og tavs.

På den måde er det netop værket selv, der insisterer på denne dialog som en måde at undersøge og fastholde moderskabet som en kompleks, flertydig og dybt menneskelig erfaring.

Digtsamlingen har autofiktiv karakter med paralleller mellem den søn, der ender i underverdenen og den Tróndur som i takkesektionen bagest i bogen

får den største tak: sine qua non. Sårbarheden omkring dette værk og dets hudløse ærlighed har påvirket modtagelsen og appelleret til et bredt publikum på Færøerne med stort fremmøde til interviews og oplæsninger. Endnu et eksempel på det var, at undervejs i interviewet fik Vónbjørt et telefonopkald med beskeden om, at hun har modtaget den færøske Lesaravirðisløn, de færøske læseseres pris, som de færøske biblioteker uddeler hvert år.

Forhistorien

Vónbjørt Vang er fra Klaksvík, men er som kunstner groet ud af et kreativt og eksperimenterende kunstmiljø i bygden Syðrugøtu. Hun bor selv i bygden, og hele hendes værk er gennemglødet af koblinger mellem det lokalt forankrede og det verdensåbne, som også kendetegner dette kunstmiljø. Syðrugøta er en mellemstor bygd præget af fiskeri, håndværk og et tæt lokalsamfund, som er vant til samarbejde og frivillighed, og hvor et stærkt og ambitiøst musikmiljø er gået hånd i hånd med et engageret lokalsamfund. Det har sat sig sine spor i form af kulturaktiviteter tæt på dagliglivet. Det er et miljø, som har fostret andre markante navne som Eivør Pálsdóttir, bandet Clickhaze og ikke mindst musikfestivalen G-festivalurin, der hvert år i juli afholdes på bygdens indtagende sandstrand. Det er Færøernes største musikfestival, hvis forbogstav henviser til musiksammenslutningen Grót (Klippe), der blev stiftet i samme bygd i 1998. De unge kræfter, der samledes her udgjorde en bemærkelsesværdig koncentration af unge musikere og andre skabende kræfter med høje ambitioner og som har været med til at præge den færøske kunstscene frem til i dag og som vil gøre det i mange år.

Grót og hele miljøet i Syðrugøtu har bidraget afgørende til et gennembrud for moderne færøsk kultur. Et af de nye eksempler er netop Faroe Islands International Literary Festival, der kobler litteratur til globale temaer som miljø og som er tænkt som en eksperimenterende måde at søge inspiration udefra og samtidig en måde at starte en samtale indadtil. Det er forlaget Eksils leder, Kim Simonsen, der arrangerer denne årlige festival.

Men på trods af dette miljø, fortæller Vónbjørt, var de første år som forfatter ensomme bl.a. fordi forfattermiljøet på Færøerne modsat musikermiljøet dengang var præget af polariserende, hårde debatter, som var lidet frugtbare og på alle måder uattraktive for et ungt skrivende menneske, som hun udtrykker det.

Vónbjørt Vang uddyber:

”I dag står vi et andet sted. Der er større åbenhed og et mere kollaborativt og støttende miljø, som er vokset frem omkring forlaget Eksil, hvor jeg udkommer. Samtidig er der etableret en ny kunstuddannelse på Fróðskaparsetur Føroya, Ritlist, som optog sit første hold i 2019. Jeg har selv taget uddannelsen – ganske enkelt fordi jeg ikke kunne lade være. Det nye forfattermiljø har været en mærkbar berigelse og har gjort det lettere at være færøsk forfatter

i Færøerne. Desuden bliver man taget langt mere alvorligt end tidligere, og man møder også sig selv med en større alvor som udøvende kunstner. Endelig kan jeg nævne, at Eksil er et meget aktivt forlag med mange unge og yngre forfattere tilknyttet”.

Forlaget har med sit formål i sig selv bidraget til modernisering af færøsk litteratur og præsenterer sig selv nærmest som et manifest:

“Eksil er et forlag dedikeret til samtidslitteratur, poesi og eksperimenterende skrivning. Med afsæt i en forfatterdrevet etik arbejder Eksil gennem dialog, tillid og langvarige samarbejder, hvor hver enkelt stemme får mulighed for at udfolde sig i sin egenart.

Forlaget anlægger ofte en ikke-antropocentrisk tilgang til litteraturen og undersøger forbindelser mellem menneske, natur og omverden. Udgivelserne tænkes som litterære kunstobjekter, hvor papir, typografi og design indgår som en integreret del af værkets æstetiske og sanselige økologi”.

Det nye forfattermiljø har bidraget til en professionalisering af det færøske forfattermiljø.

Sort orkidé og bæreposeteori

Med flere uddannelser – cand.mag. i Litteraturvidenskab og Moderne kultur fra Københavns Universitet, bibliotekar fra Danmarks Biblioteksskole og BA i Creative Arts fra Fróðskaparsetur Føroya – har du masser af teori i hovedet. Hvordan håndterer du det som forfatter?

”Jeg har faktisk brug for aktivt at slukke for det. Teorien kan hurtigt blive til en form for støj i skriveprocessen – en indre stemme, der hele tiden vil analysere, kategorisere og fortolke, før noget overhovedet har fået lov til at opstå. Og det kan være blokerende. Ikke fordi teorien i sig selv er forkert, men fordi den ofte indebærer en distance til stoffet.

Når jeg skriver, forsøger jeg i stedet at bevæge mig i den modsatte retning: væk fra overblikket og ind i det sanselige, det konkrete og det umiddelbare. Jeg prøver at blive i en form for ikke-viden, hvor teksten endnu ikke er forklaret eller forstået, men bare er i gang med at finde sin egen form. Det kræver, at jeg midlertidigt giver afkald på trangen til at fortolke.

For mig hører analysen til senere i processen – enten i redigeringen eller i samtalen om værket. Der kan teorien være præcis og frugtbar. Men i selve skrivningen kan den risikere at lukke teksten, før den overhovedet har åbnet sig.

Man kan sige, at teori og fortolkning ofte er måder at skabe afstand på – at forstå noget udefra. Mens jeg som forfatter er optaget af det modsatte: at komme så tæt på erfaringen som muligt, også dér hvor den er uklar, modstridende eller svær at sætte ord på. Det er i den nærhed, at noget levende kan opstå”.

Men der er teori, som har haft afgørende indflydelse på din digtning. Jeg tænker på din inspiration fra Ursula K. Le Guins bæreposeteori i hendes essay “The Carrier Bag Theory of Fiction”. Le Guin vender her den klassiske

fortælling om menneskets udvikling på hovedet. I stedet for at centrere historien omkring våbnet – spyddet, sværdet, jagten og de heroiske handlinger – peger hun på beholderen som menneskets første og vigtigste teknologi: bæreposen, kurven, karret. Det er et skifte fra en dramatisk, konfliktorienteret og ofte maskulint kodet fortælling til en mere rummende form, der udspringer af indsamling, omsorg og gentagelse – erfaringer, som historisk er blevet knyttet til kvinder. Denne teori ser ud til at kunne forklare en del af selve collageformen i *Svørt orkidé*.

“Jeg tror, at det vigtige for mig ved Ursula Le Guins *“The Carrier Bag Theory of Fiction”* er ikke, at den tilbyder en model, jeg bevidst har fulgt, men snarere at den giver et sprog for noget, jeg allerede bevægede mig imod.

Le Guin forskyder opmærksomheden fra den lineære, heroiske fortælling med jagt og spyd i front til det, der samler, bærer, rummer. En fortælling som beholder frem for en fortælling som fremdrift. Det er en tanke, der ligger meget tæt på den måde, *Svørt orkidé* er blevet til på: ikke som en fortælling, der skal et bestemt sted hen, men som noget, der samler fragmenter, stemninger, sansninger, tidspunkter uden nødvendigvis at ordne dem hierarkisk.

Collageformen udspringer for mig ikke af et ønske om at eksperimentere formelt, men af en erfaring af, at virkeligheden – og måske især det indre liv – netop ikke er lineær. Den er brudt, gentagende, cirkulær, nogle gange næsten uden retning. Le Guins bærepose bliver i den forstand en meget præcis metafor: teksten som noget, der holder på det skrøbelige, det uafsluttede.

Samtidig er der også en etisk dimension i det. At skrive uden at tvinge materialet ind i en dramatisk kurve kan være en måde at lade det få lov at eksistere på sine egne præmisser. Ikke alt skal “bruges” eller “forløses”. Noget må godt forblive åbent, uafgjort, måske endda uforståeligt.

Så hvis Le Guin har haft en betydning, er det måske netop dér: som en bekræftelse af, at en anden form for fortælling er mulig – og nødvendig. Ikke som teori, jeg anvender, men som en resonans, der gør det mere legitimt at skrive fra et sted, hvor formen opstår af nødvendighed snarere end af plan. For mig er denne teori blevet til en måde at tænke og forme teksten indefra.

Jeg har således til en vis grad tænkt *Svørt orkidé* som en slags bærepose – eller måske snarere som en pose, der er blevet hældt ud på gulvet. Det vil sige en ikke-lineær, collageagtig struktur, hvor forskellige erfaringer og tider ligger side om side: sygdom, sorg, moderens angst, konkrete scener fra behandlingsrum, men også kosmiske forskydninger i tid og rum.

I begyndelsen af værket beskrives ordene som “gamle / beholdere / fyldt med / betydning”, og det er ikke tilfældigt, at det er en mor, der taler. Moderen i *Svørt orkidé* befinder sig i en eksistentiel krise, hvor hendes søn er truet, og hun bevæger sig – både konkret og mentalt – i en slags underverden. I den situation rækker hun ud mod litteraturen og kunsten som et sted, hvor hendes erfaring måske allerede findes i en anden form. Hun leder efter et sprog for det, der ellers næsten er ubærligt og uden form.

Midt i dette opstår også en ironisk, næsten desperat påkaldelse: “Kære Superman / hjælp os nu”. Den peger både på de klassiske, maskuline heltefortællinger og helt konkret på sønnens Superman-bluse. Men det afgørende er, at hjælpen ikke kommer udefra, fra en heroisk figur. Den kommer fra sønnen selv, som siger: “*alt er ok*”. Det er et vendepunkt, og derfor står de tre beroligende ord i kursiv – som noget, der må fastholdes og bæres videre.

Samtidig bevæger teksten sig hele tiden mellem det intime og det uendelige. Fra hospitalsrum og kropslige erfaringer til et udvidet, næsten kosmisk perspektiv, hvor tid og rum opløses. Her kommer det geopoetiske ind i billedet. Digterjeget får en form for geologisk eller universel autoritet – som om hun skriver fra et sted, der både er før og efter det menneskelige. På den måde bliver Le Guins tanke ikke bare en reference, men også en strukturerende kraft: Fortællingen som beholder. Et sted, der kan rumme det fragmenterede, det modsætningsfyldte og det, der ikke kan samles i én lineær historie. Og måske er det netop dér, at en anden form for mening kan opstå – ikke som løsning eller forløsning, men som noget, der bæres”.

Collagen?

“Collageformen i *Svørt orkidé* er ikke kun et æstetisk greb, men en egentlig strukturerende kraft i bogen. Den hænger tæt sammen med Le Guins tanke om fortællingen som en beholder, men også med en mere konkret, materiel praksis, hvor teksten er blevet til gennem sammensætninger, forskydninger og brud.

Jeg har arbejdet med både visuelle og sproglige collager, blandt andet ved at inddrage tekststykker fra en bog om færøsk geologi og undergrund. Disse fragmenter er blevet klippet ud, omplaceret og sat i nye sammenhænge, så de bevæger sig fra et videnskabeligt, beskrivende sprog til noget mere sanseligt og poetisk. På den måde opstår der en geopoetisk dimension i værket, hvor landskabet – lagene, forskydningerne, sprækkerne – ikke kun er noget ydre, men også spejler en indre tilstand.

Collagen gør det muligt at lade forskellige tider, stemmer og erkendelsesformer eksistere side om side uden at skulle samles i én entydig fortælling. Der er en form for tektonik i teksten – lag, der støder mod hinanden, glider, forskyder sig. Det gælder både i forhold til moderens erfaring og i forhold til det større, geologiske og kosmiske perspektiv, som også er til stede i bogen.

Collageformen er en måde at arbejde med det fragmenterede på, uden at tvinge det ind i en falsk sammenhæng. I stedet for at skabe en lineær udvikling eller en klar fortælling lader jeg materialet stå i sin brudthed. Det giver plads til det uafsluttede, det uforløste og måske også til en anden form for erkendelse, som ikke opstår gennem forklaring, men gennem sammenstilling.

Man kan sige, at hvor bæreposen hos Le Guin er det, der samler og bærer, så er collagen den måde, materialet faktisk bliver lagt ned i posen på. Den bestemmer ikke bare formen, men også måden, betydning opstår på: i mellemrum, i spændinger, i det, der ikke helt går op”.

At have barn i underverdenen

Projektet i *Svørt orkidé* er at hente sønnen op af underverdenen og op i lyset, som dog i første omgang er en psykiatrisk afdeling. I modsætning til andre mødres hverdagsbekymringer om deres teenagebørn nages moren af en helt anden angst:

Selv ved jeg ikke
om du er til
når natten er forbi

Morens udsathed beskrives også i lyset af den store tradition:

”Beatrice sendte Dante ned i underverdenen
han havde digteren Vergil som følgesvend
hvem skal jeg følges med?”

Foruden fra stor stærk litteratur henter digterjeget styrke fra verden, som også rummes i titlen. Sort orkidé er en blomst, der ikke er en blomst, men en parfume, Black orchid, med en mangfoldig duft af jord og meget mere.

Digtsamlingen ser ud til at være blevet til som en form for ventil for stærke erfaringer og derigennem måske en slags terapi?

”Ja, men allerede på et tidligt stadie var der æstetisk bearbejdning på spil. Det viste sig derfor tidligt, at skriveprocessen blev til en forløsning både personligt og æstetisk. Sidstnævnte fordi digtsamlingen i lang tid slet ikke var rettet mod udgivelse. Den blev oprindelig til som en del af bachelorprojektet i Ritlist, kreativ skrivning, på den færøske forfatterskole. Da den første version var færdig lå den i skuffen i ét år indtil venner og de nærmeste læste den igennem, og derfra blev manuskriptet færdiggjort med henblik på udgivelse”.

Hvilke kunstnere, forfattere eller kunsttraditioner føler du dig beslægtet med – enten færøske eller internationale?

”Det er svært for mig at pege på helt bestemte inspirationskilder, fordi det at skrive også udspringer af et langt liv med læsning, hvor meget har sat sig uden nødvendigvis at kunne spores direkte. Der er forfattere og kunstnere, jeg holder meget af og ser op til, men som ikke nødvendigvis ligner det, jeg selv laver. Når det er sagt, føler jeg mig beslægtet med en række kunstnere og forfattere, som på hver deres måde arbejder tæt på erfaringen, kroppen og det levede liv. For eksempel den færøske kunstmaler Ruth Smith og hendes intense blik og evne til at male sig ind i det sårbare og eksistentielle. Tove Ditlevsen for den kompromisløse klarhed og måde at skrive indefra erfaringen. Jeg holder også af Inger Christensen for hendes suveræne måde at lade natur og sprog spejle hinanden på, som om sproget ikke blot beskriver verden, men vokser ud af den. Jeg er også optaget af nyere stemmer som Maggie Nelson, hvor tænkning, krop og sprog væves sammen, og af kunstnere som Sally Mann, hvis billeder rummer både intimitet og uro, og hvor det personlige aldrig bliver entydigt.

Det er ikke sådan, at jeg skriver som dem, men måske snarere, at jeg deler en interesse for det sted, hvor sproget bliver porøst, hvor erfaringen endnu ikke er fastlagt, og hvor noget må finde sin form undervejs”.

Svørt orkidé placerer sig i en bølge af moderskabslitteratur og tematiserer både omsorg, angst og samfundsmæssige strukturer, der svigter. Hvordan ser du dit eget værk i relation til den skandinaviske moderskabslitteratur? Og hvilke samfundsmæssige diagnoser mener du, værket bidrager til?

“Svørt orkidé er skrevet ud fra et skrøbeligt og uafklaret sted. Den er blevet til af en nødvendighed, fra noget, der pressede sig på og måtte have en form, uden at jeg på forhånd vidste hvilken. Værket var som sagt heller ikke tænkt til udgivelse; de overvejelser kom først senere.

Vónbjört Vang. Foto: Thomas Koba.

For mig var det vigtigt, at teksten ikke gemmer sig bag æstetiske greb eller veludformede digte, selvom jeg også holder af at skrive sådan. I stedet skulle værket have en umiddelbarhed, en råhed og en fragmenteret form, der gav direkte adgang til erfaringen. Det afgørende har været at holde fast i det uafklarede og åbne. For mig opstår levende litteratur nedefra, fra det konkrete, det sansede, det specifikke. Fra detaljer, stemninger og billeder, fra det, der endnu ikke er forklaret. Derfor er formen i *Svørt orkidé* også fragmenteret og collageagtig. Den følger ikke en på forhånd fastlagt struktur, men vokser frem af det materiale, den er lavet af. Det er først bagefter, man kan begynde at se, hvordan værket indgår i større sammenhænge – også i relation til moderskabslitteratur eller bredere samfundsmæssige spørgsmål.

Når det er sagt, kan værket selvfølgelig læses som en del af en større bevægelse. Det peger blandt andet på et samfund, hvor meget ansvar bliver individualiseret, og hvor der ikke altid findes et sprog eller et fællesskab til at bære det mest sårbare. Jeg tror grundlæggende, at litteratur mister noget væsentligt, hvis den starter med at ville mene noget bestemt. For mig handler det om at være tro mod det, der er i materialet, og lade det tale, også dér, hvor det er uklart, modsætningsfyldt eller svært at fastholde. Det er i det specifikke og i detaljen, at noget alment kan opstå – ikke omvendt.

Når det gælder de samfundsmæssige diagnoser, så peger værket på flere lag. Dels en kritik af de strukturer, der omgiver moderskabet – et system, der ikke altid formår at rumme eller støtte, når noget går galt, og hvor ansvaret i høj grad individualiseres. Dels en mere grundlæggende diagnose af et samfund, hvor der mangler sprog for sårbarhed og afhængighed, og hvor effektivitet og kontrol ofte vægtes højere end omsorg.

Men måske er en af de vigtigste diagnoser også den eksistentielle: at vi som mennesker i høj grad står alene med det mest sårbare, og at vi mangler kollektive former for at bære det. Her forsøger værket ikke at give svar, men at skabe et rum, hvor disse erfaringer kan eksistere og måske blive delt”.

Litteraturen byder på stærke fortællinger om forsømte forår (jf. Hans Scherfigs roman med samme titel). Men her er der tale om et mistet, men netop ikke et forsømt forår. Tværtimod! Moderen går ned i mørket et sted dybt under det grønnes tilbagekomst for at hente sin barn op i lyset igen.

Bergur Rønne Moberg

FÖR EGEN RÄKNING

SUPERMAGTEN OG GRØNLAND

Trekantsdramaet Grønland-Danmark-USA har ulmet i årevis. Allerede i 1823 fastslog USA, at Grønland er amerikansk interessesfære. Men Trumps optrapning og drømme om verdens største ejendomshandel - af et land uden privat ejendomsret til jord - skaber flossede nerver fra Nuuk til København.

Journalist Marianne Krogh Andersen har boet og rejst i store dele af Grønland og skrevet om landet i mere end 30 år.

Det var det smukkeste sommervejr. I den sydgrønlandske fåreholder-idyl Igaliku stod majroer og rabarber strunke i solskinnet. Lam åd sig mætte i saftigt græs. Islandske heste og farverige træhuse fuldendte idyllen. Festklædte grønlændere i hvide anorakker og overdådige nationaldragter med brede perlebroderikraver, hotpants i sælskind, røde kamikker og bluser dekoreret med små stykker skind i stærke farver.

Rammerne var perfekte, stemningen god, da den amerikanske udenrigsminister Colin Powell og den danske udenrigsminister Per Stig Møller mødtes i den grønlandske udenrigsminister Josef Motzfeldts hjembygd for at underskrive en historisk aftale.

Det var dengang. Den 7. august 2004 underskrev de tre politikere et vigtigt dokument. Den såkaldte Igaliku-aftale bekræftede den allerede gældende forsvarsaftale mellem USA og Danmark fra 1951. En aftale, som reelt gav USA frit lejde til at gøre lige, hvad der passede supermagten i Grønland.

Trods den hyggelig stemning dengang i 2004, var der forud gået ikke så få skænderier. Grønlænderne var dybt skeptiske over USA's ønske om at opgradere Thule-radaren højt mod nord, så den kunne fungere som en del af missilskjoldet rettet mod de såkaldte slyngelstater som Irak og Iran.

Josef Motzfeldt frygtede, at Grønland kunne blive skydeskive for de slyngelstater, som missilskjoldet var tænkt som et værn imod.

Længe strittede grønlænderne imod. De forlangte cool cash for at lægge jord til den amerikanske militærbase og dens ny fremtrædende rolle i supermagternes spil. Alt dette afslog amerikanerne. De tilbød i stedet en Joint Committee, hvor grønlænderne kunne tale direkte med amerikanerne - med danskerne på slæb. Også dengang blev udenrigspolitik styret fra København. Det er en del af hjemmestyre- og selvstyreaftalen.

USA tilbød lidt småskillinger til Grønland i form af engelsklærere, studiepladser, hjælp til opbygning af nationalparker. Småpenge, svarende nogenlunde til en uges bloktilskud fra Danmark.

Med diplomatisk snilde, armvridning i kulissen faldt der ro over de grønlandske politikere. De havde ikke andet valg end at skrive under. Det vidste man i både Nuuk og København.

Grønland taler direkte med USA

Men Grønland fik alligevel udbytte af aftalen. Øen kom ind på den internationale scene og fik tættere forbindelse til den store nabo med vest. Daværende departementschef i hjemmestyret Kaj Kleist fortæller, at han nu kunne ringe direkte til den amerikanske ambassadør i København.

”De forsøgte at få eneret på olien i Grønland. Men den gik ikke. Jeg måtte snakke med James og forklare ham, at heroppe i Grønland er vi jo meget socialistiske.”

Den hjertelige stemning fra Igaliku med civiliserede kuglepenne som eneste våben står i grell modsætning til nutidens drama, hvor konstante trusler fra USA giver flossede nerver i Nuuk og København.

Prøv blot at sammenligne Colin Powells ageren med nuværende vicepræsident J.D. Vances hånlige retorik over for Danmark og Trumps evigt gentagne trusler om at tage Grønland ”one way or the other”.

Dengang som nu har USA som den vestlige verdens magthaver fat i den lange ende. Men der er trods alt en verden til forskel mellem idyllen i Igaliku, hvor dokumenter blev underskrevet under den sommerblå grønlandske himmel, og så de to udenrigsministre Lars Løkke Rasmussen, Danmark, og grønlandske Vivian Motzfeldts møde i New York. Anspændte styrtede de to politikere ud til de ventende biler efter mødet. Som efter verdens hårdeste eksamen sugede de to ex-rygere røg ned i lungerne fra den cigaret, de greb som det første.

De var begge lettede over, at det ikke blev det ”Zelensky-moment”, de frygtede. Tilsyneladende foregik mødet med J.D. Vance og Marco Rubio i en nogenlunde civiliseret tone. I den indledende small talk spurgte Vance, om de havde smagt isbjørn. Selv holdt han på alligator.

Vil eje 98 procent

Selvom Lars Løkke Rasmussen ikke uden selvtillid gik på Fox News og forklarede, at han var glad for, at konfrontationen med USA nu ville komme ind i det ”diplomatiske rum” - og parterne forhandle gennem topembedsmænd - så er krisen langt fra drevet over.

Uforudsigelige Trumps metoder er muligvis pakket lidt ind i diplomatisk vat. Men hans ønske om at eje 98 procent af det danske kongerige er intakt.

Han har ”blot” lovet ikke at tage militære midler i brug. Hvem ved, hvor længe det holder?

Hvad der ligger bag Trumps brændende ønske om at indgå verdens største ejendomshandel, forekommer stadig som et mysterium.

I øvrigt en absurditet. For der findes ikke privat ejendomsret til jord i Grønland. Som det måske eneste land i verden er al jord ejet af det offentlige. Vil man bygge hus eller etablere en virksomhed, må man søge kommunen om arealtildeling. Men man kan ikke eje jord. Det er muligvis ikke noget, Trump - eller de milliardærer, som sværmer om Grønland - aner noget om.

Trump's evige dictum - akkompagneret til helikopter-larm - ”we need it for national security”, er svær at finde logik i. For USA kan ifølge Forsvarsaftalen af 1951 stort set gøre, som man behager på verdens største ø. USA kan i princippet bygge alle de baser, man ønsker. Ganske vist efter forhandling med Grønland/Danmark. Men de må reelt smække hælene sammen og rette ind.

Øjet i det høje

Det mystiske er, at USA i dag blot har Pituffik Space Base, tidligere Thule basen, med omkring 150 soldater. Under 2. Verdenskrig opbyggede USA ikke mindre end 11 militære anlæg. De blev brugt som ”trædesten” for amerikanske fly, som forsynede allierede i Europa med militært udstyr. Amerikanske krigsskibe bevogtede Grønland. Der blev oprettet vejrstationer, som sørgede for vigtig information til de allierede.

I 1950'erne under den kolde krig rykkede tusindvis af amerikanske soldater som orker ind i det nordligste Grønland med imponerende logistiske muskler og opbyggede verdens nordligste militærbase i Thule. På sit højeste var der udstationeret 12.000 amerikanere i Thule og på andre amerikanske baser. Hver 3. person i Grønland var på det tidspunkt amerikaner.

Da Thule basen skulle opføres, fik de lokale grønlandere blot 3 uger til at smide hele deres liv og familie på hundeslæde og forføje sig til et nyt område 150 km væk. I al hast forsøgte Danmark at bygge huse til de 27 fangerfamilier. Men mange måtte klare sig, som de bedst kunne. En menneskealder senere fik fanger-familierne af Danmark en symbolsk erstatning på 15.000-25.000 kr. for at blive jaget fra hus og hjem.

Grønland midt i verden

Kæmpestore radarer på højde med 10-etagers huse tårnede sig op i fangernes tidligere jagtområde. Øjet i det høje skuer vidt omkring. De gigantiske radar-skærme siges at kunne kikke 5000 km ud i rummet og spore en genstand på størrelse med en fodbold.

Grønland kan synes fjern og isoleret. Men øen ligger som en prop imellem Washington og Moskva. Så selvom de fleste logisk vil opfatte Trumps drømme om at erobre Grønland som et galt menneskes drøm om ikke bare at gøre

USA great, men frem for alt big ved at tilkæmpe sig verdens største ø, så har præsidenten en pointe. For Grønland er strategisk vigtig for USA. Affyres fjendtlige missiler fra Rusland eller et sted i Østen, kan de spores fra Pituffik.

Signalet går videre til Colorado i USA. Denne "early warning" gør USA i stand til i løbet af få minutter at gengælde et russisk angreb.

Trump påstår, at det vrimler med russiske og kinesiske skibe omkring Grønland. Det er ikke skibe, hverken lokale grønlandere eller den danske flåde, som patruljerer grønlandske farvande, har set noget til. Da jeg for nogle år tilbage var ombord på krigsskibet Knud Rasmussen og fulgte arbejdet, spurgte jeg, om mandskabet havde observeret nogle af disse skibe. Svaret var nej.

Men som sædvanlig er der et gran af sandhed i Trumps til tider vanvittige påstande marineret i løgne. For danske politikere har siden de amerikanske trusler blev luftet haft mere end travlt med at udbygge forsvaret af Grønland efter års forsømmelse. Senest øvelser med Nato-partnere omkring Nuuk.

De nordiske lande, Frankrig og Tyskland stod solidarisk med Grønland og Danmark, da de amerikanske trusler spidsede til. Ud af gabet på tunge militærfly strømmede Nato-soldater for at deltage i øvelser med bl.a. at forsvare infrastruktur som det isolerede Buksefjordskraftværk ved Nuuk, som forsyner hovedstaden med elektricitet.

Senest er det lykkedes generalsekretær Mark Rutte at samle NATO-landene for at skærpe sikkerheden i Grønland. Målet er formentlig at afdæmpe de kolde trumpske vinde, som blæser mod Grønland og Danmark. Og først og fremmest redde Nato - en alliance som vakler og direkte er truet med at gå i opløsning.

Oprustning i ekspresfart

I 2021 indbød daværende forsvarsminister Trine Bramsen (S) til pressemøde. Under faner og trompetfanfarer fremlagde hun en såkaldt arktisk kapacitetspakke. Nu skulle der investeres 1,5 mia. kr. i bevogtning af Grønland, lød meldingen. To vidtrækkende droner, en radar og nye skibe skulle overvåge grønlandsk territorium. Efterfølgende skete der ikke ret meget. Indkøbet af dyre droner lod vente på sig. Oprustning i Grønland var der ikke meget af. Danske øjne var dengang rettet mod Ukraine og truslen fra Rusland.

Så kom Trumps trusler. Han afviste ikke militær invasion. Igen og igen nævnte han, at Grønland skulle være en del af USA.

Ved at erobre øen vil USA vokse betragteligt og blive verdens næststørste land. En passende gave til MAGA-folket i anledning af USA's 250- års jubilæum 4. juli 2026?

Der blev spekuleret. Samtidig forsøgte den amerikanske præsident at kvæle vigtige danske vindmøllevirksomheder som Ørsted ved at lukke for to næsten

færdige projekter ud for den amerikanske østkyst. Der blev truet med favoritvåbenet strafbold over for de mange Nato-lande, som støttede Danmark og Grønland ved at sende militær, da kongeriget var presset mod muren.

Regeringen med Mette Frederiksen i spidsen har åbent indrømmet, at den danske militære indsats i Grønland på ingen måde er imponerende. Folketinget bevilgede i ekspresfart nye milliarder til skibe og fly. Men at overvåge verdens største ø – med en udstrækning som fra Oslo til Sahara - synes en nærmest umulig opgave for en miniput-nation som Danmark. Langt flere muskler ejer Rusland, der i årevis har genopbygget nedlagte russiske baser i Arktis, som blev lukket efter Murens fald. Rusland er med sin gigantiske kystlinje og enorme landområder den ubestridte supermagt i Arktis.

Men i årevis har der været enighed i Arktisk Råd om lavspænding i Grønland og det øvrige Arktis. Lige indtil Ukraine-krigen og Trumps trusler.

Kryolit

Som et af få – måske det eneste – land i verden har der aldrig været krig i Grønland. Der var enkelte træfninger mellem nogle få tyske og danske soldater under 2. Verdenskrig, fordi tyskerne forsøgte at etablere vejstationer i Østgrønland.

Amerikanske kystbevogtningsskibe holdt værnemagten væk under krigen og forsynede landet med varer. Soldater gik i land i Nuuk, og børn tiggede: ”Give me tikkikummi.” Ordet gled ind i det grønlandske sprog som en ny gløse.

Amerikanske varer var kærkomne. Petroleum især. Osende spæklamper blev erstattet af det nye ”eksplosive” amerikanske brændstof. En vare, som den danske kolonimagt havde ment var for farlig for grønlænderne i trange træhuse og i øvrigt med til at nedbryde det oprindelige fangersamfund, man ønskede bevaret.

Den danske ambassadør i USA, Henrik Kauffmann, organiserede forsyning af varer til Grønland med det kostbare kryolit, essentielt til fremstilling af aluminium, som betaling. Kryolit blev sendt i livsfarlige konvojer fra Grønland til forsyning af amerikansk krigsindustri.

I det tysk besatte Danmark reagerede regeringen prompte ved at afskedige Kauffmann for landsforræderi og beslaglægge hans formue. Det kunne han dog tage ganske roligt. For han rådede over de danske guldreserver, som var sendt til USA.

På årsdagen for Tysklands invasion af Danmark underskrev Kauffmann i 1941 en forsvarsaftale med USA – på Hans Majestæt Kongens Vegne, som det hed.

Aftalen gav USA ret til at anlægge militære anlæg, havne, lufthavne og i øvrigt operere, som amerikanerne ønsker. Forsvarsaftalen gjaldt – og gælder stadig - indtil begge parter er enige om at ophæve den. Det vil sige, at USA reelt har vetoret til mod at ophæve aftalen.

Vigtigt for Danmark er, at USA ”på ny”, som det hed i 1941-aftalen, anerkender dansk suverænitæt over Grønland. Anerkendelsen af dansk højhedsret til Grønland går helt tilbage til 1916, hvor Danmark solgte De Vestindiske Øer til USA for 100 mill. kr. i guld. Også dengang forsøgte USA at købe Grønland – nu hvor de var i gang med at handle.

Vil købe igen

Efter krigen drømte danske politikere om at indgå i et Nordisk Forsvarsforbund. De frygtede, at USA ville bide sig fast i Grønland. Ikke uden grund for den amerikanske udenrigsminister James F. Byrnes forsøgte igen i 1946 at købe Grønland. Den danske udenrigsminister Gustav Rasmussen afslog blankt.

I 1951 efter dansk NATO-medlemskab indgik USA og Danmark en ny forsvarsaftale, som i store træk bekræftede 1941-aftalen.

Amerikanernes brændende interesse for Grønland går 200 år tilbage med Monroe-doktrinen, som fastslår USA's eneret til det Nordamerikanske kontinent. Altså også Grønland.

Gennem mere end 200 år har Danmark ligget i strid med USA om den store ø. Det meste af tiden har civiliserede traktater og diplomati domineret.

Men nu er striden i den grad spidset til. Der er frygt og utryghed i Grønland. Børn ligger vågne om natten. Familier overvejer at tage deres penge ud af banken i Nuuk. Nogle grønlandere prepper, fordi de frygter det værste. Andre overvejer at flytte til Danmark, fordi de er bange for at blive overtaget af USA. En håndfuld forretningsfolk ser nye muligheder, når milliardærer og Trump-udsendinge varter dem op. Medlemmer af uafhængighedspartiet Naleraq øjner mulighed for løsrivelse fra Danmark.

Men flertalsregeringen med Jens-Frederik Nielsen i spidsen og langt de fleste grønlandere siger et rungende nej til USA. Kun 7 procent ønsker at blive en del af USA. 85 procent siger nej.

Marianne Krogh Andersen

KRÖNIKA OM NORDISKT SAMARBETE

HUR KAN VI SKAPA EN NORDISK OFFENTLIGHET?

Johan Strang är krönikör i *NT* och professor vid CENS – Centrum för Norden-studier, Helsingfors universitet.

I mitten av maj ordnade public service-bolagen i Danmark, Finland Norge och Sverige en gemensam debatt om Nato och försvarspolitik som sändes i efterskott med undertexter i alla länder. Kriget i Ukraina och Finlands och Sveriges Natomedlemskap har fört med sig ett väx-

ande intresse för inte bara det nordiska samarbetet utan också för de nordiska grannländerna. En liknande diskussion ägde rum i september 2024.

Initiativet var lovvärt, men någon verklig debatt kan man knappast kalla det. Den i dansk tv så tongivande journalisten Clement Kjærsgaard kunde inte provocera och dirigera som han brukar. Istället handlade det mera om att visa enighet och göra nordborna bekanta med grannländernas perspektiv på olika frågor. Jens Stoltenberg talade om Nato och Lars Løkke Rasmussen redogjorde för förhandlingarna om Grönlands framtid, medan undervisningsministern och ministern för nordiskt samarbete Anders Adlercreutz skröt om den finska beredskapen.

Vi saknar fortfarande en gemensam nordisk offentlighet som skulle tillåta oenighet på tvärs av gränserna. Vi vet för lite om varandra för att våga blanda oss i de andra ländernas interna diskussioner.

Min mentor på Centrum för Norden-studier Henrik Stenius brukade säga att en av skillnaderna mellan de brittiska öarna och Norden är att medan de på de brittiska öarna delar samma offentlighet men saknar gemensamma värderingar, så delar vi i Norden samma värderingar men saknar en gemensam offentlighet. På de brittiska öarna läser de varandras tidningar och känner till varandras kandidater trots att England är konservativt, Skottland röstar Labour och Irland har länge varit både progressivt och katolskt. I Norden är vi alla sekulära lutheraner och kritiska socialdemokrater, men vi läser inte varandras tidningar och känner inte till varandras kandidater eller ledande politiker.

Hur kommer det sig och vad kunde man göra för att skapa en nordisk offentlighet?

Språket spelar naturligtvis en viktig roll, även om jag tror att den nordiska eller i varje fall den skandinaviska språkförståelsen skulle vara större om vi blev lite mera utsatta för varandras nyheter och kultur. En annan orsak är antagligen Englands ledande roll i den brittiska offentligheten. I Norden är vi kanske lite för jämnstarka. Sverige har varit tillräckligt stort för att irritera men aldrig dominera sina grannar, lär den svenska historikern och diplomaten Krister Wahlbäck ha sagt. Visserligen tror jag ABBA, Olof Palme och Astrid Lindgren trumfar A-HA, Jens Otto Kragh och Tove Jansson i samnordiskt kändisskap, men jag tror aldrig det varit frågan om någon regelrätt svensk kulturhegemoni i Norden.

Det svenska greppet om den nordiska offentligheten har dessutom minskat betydligt under senare år. Om man tänker positivt så har den gett plats åt en större nordisk diversitet och jämlikhet. Till och med i Finland, där Norden på många sätt är synonymt med Sverige, är antagligen Karl-Ove Knausgård och Mette Frederiksen mer kända för den breda allmänheten än någon nulevande svensk författare eller politiker. En mera pessimistisk syn på saken är att vi sakta men säkert ersatt ett svensk kulturellt övertag med en allt starkare anglo-amerikansk dominans.

Men jag tror man ska akta sig för att tro att det var bättre förr. Försöken att skapa en nordisk offentlighet har varit många, men de har oftast resulterat i någon form av kompromiss som byggt på kulturutbyte snarare än gemensamma strukturer.

Den danska historikern Sissel Berrum Fossat har i ett flertal publikationer beskrivit det nordiska samarbetet på tv-området. Redan i tv-mediets barndom på 1950-talet experimenterade man med gemensamma program. En orsak var att tv var så dyrt att producera att det var nödvändigt med både samproduktioner och programutbyte bara för att fylla tablån.

Men samarbetet hade också tydliga nordistiska undertoner. Under en period som Claes Wiklund och Bengt Sundelius kallat för den första nordiska guldåldern skapade man inte bara Nordiska rådet utan också den gemensamma arbetsmarknaden, passunionen och socialkonventionen. Ambitionerna var höga också för tv-samarbetet: vissa såg framför sig ett slags SAS för media-området. Då man till skillnad från radion också hade bilder att stöda sig på hoppades man också att språkförbistringen skulle försvinna. Det visade sig dock vara lite väl optimistiskt eftersom de danska programmen inte riktigt föll i god jord i Norge och Sverige.

Det nordiska tv-samarbetet utmynnade i Nordvision som sedan 1959 koordinerat både samproduktioner och programutbyte mellan de nordiska public service-kanalerna. Från min barndom minns jag hur *Brødrene Dal og professor Drøvels hemmelighed* presenterade mig för norsk galskap och gameshowen *Kontrapunkt* som i sin speciella kombination av folklighet och

elitism symboliserade välfärdsstatens paternalistiska sida. I Norge etablerade sig kanske ”finsk fjernsynsteater” som ett uttryck för allt som är tråkigt och obegripligt, men på det stora hela var Nordvision en succé som vi fortfarande drar nytta av genom alla de nordiska program som våra nationella public service-kanaler erbjuder oss.

Det mest ambitiösa samarbetsprojektet på tv-området var ändå Nordsat. På 1970- och 80-talen ville man sända upp en satellit för att distribuera nordisk tv över hela regionen, inklusive de nordliga periferierna, Färöarna, Grönland, Svalbard och Jan Mayen som ännu inte nåddes av de reguljära markbundna sändningarna. Tanken var också att motarbeta både den anglo-amerikanska kulturimperialismen, samt konkurrensen från tysk tv som blivit allt populärare framför allt i Sønderjylland. För Sverige handlade det dessutom om att ta sig ut i rymden för att behålla sin position i framkanten av den teknologiska utvecklingen.

Tyvärr blev Nordsat ett i raden av exempel på hur det nordiska samarbetet ofta är för långsamt. Projektet utreddes i flera omgångar ur såväl ekonomisk, teknologisk som kulturell synvinkel, men när det äntligen blev dags att fatta ett beslut var himlen redan full av amerikanska och europeiska satelliter som sände Sky Channel och MTV över hela Norden. Det är förstås svårt att säga hur Nordsat skulle ha klarat sig i den allt mera globala konkurrensen, men med några års försprång hade projektet potential att betyda ganska mycket för den samnordiska offentligheten.

Men något totalt fiasko var det inte. En stor del av pengarna som reserverats för Nordsat användes istället för att grunda Nordisk Film och TV Fond som blev en stor succé och en avgörande bricka i hur nordiska filmer och tv-serier tagit världen med storm. Mina studenter undrar ibland varför våra filmer och tv-serier så ofta har rollfigurer från olika nordiska länder och så ofta tematiserar skillnaderna mellan de nordiska länderna. Förutom att poolen skådespelare är ganska liten i Norden, så handlar det alltså om att pengarna ofta kommer från flera länder eller från nordiska finansärer.

På det stora hela kunde man kanske säga att public service-samarbetets historia följde ett bekant mönster från det nordiska samarbetet på andra områden där ambitiösa gemensamma visioner utmynnar i lösa strukturer där nationella aktörer uppmontras till samarbete och kulturellt utbyte.

Också på den privata sidan har det funnits nordiska initiativ. I slutet av 1980-talet grundade den svenska entreprenören Jan Stenbeck TV3 som i en period sände samma innehåll över hela Skandinavien. Programmen sändes från London genom satellit men motivet var mindre en dröm om en samnordisk offentlighet, än att kringgå lagstiftningen om reklam och public service-kanalernas monopol. Så snart det blev tillåtet splittrades TV3 i olika versioner för Danmark, Norge och Sverige.

Den teknologiska utvecklingen sedan millennieskiftet har varit enorm. Idag är det allt färre som tittar på traditionell tv. Istället väljer vi våra egna program från olika strömningstjänster där det visserligen finns ett digert utbud av nordiska filmer och tv-serier, men där den amerikanska dominansen är massiv. En naturlig målsättning borde vara att öppna public service-bolagens utbud för alla nordbor, men det har visat sig väldigt svårt med tanke på alla rättighetsproblem, inte minst då det gäller de astronomiskt dyra sportevenemangen.

Globaliseringen har också gett oss många mediekoncerner med verksamhet i flera nordiska länder, men än så länge verkar de mera intresserade av att integrera den tekniska än den innehållsmässiga sidan. Det gäller min morgontidning *Hufvudstadsbladet* som blivit en del av Bonnier-koncernen. Men de har också börjat dela på vissa journalister och som prenumerant har jag möjlighet att köpa ett (ganska dyrt) paket för att få digital tillgång till alla svenska tidningar i koncernen. Någon motsvarande deal kunde ju exempelvis Schibsted erbjuda sina kunder på tvärs av gränsen mellan Norge och Sverige.

På många sätt tror jag att förutsättningarna för att stärka den nordiska offentligheten är bättre idag än den varit på väldigt länge.

Det finns många gamla institutioner som börjat blomstra igen. Nordiskt journalistcenter i Århus har sedan 1950-talet fört samman yrkesverksamma journalister från olika delar av regionen till kurser och gemensamma resor både inom och utanför regionen med ambitionen om att stärka det nordiska perspektivet i nyhetsrapporteringen. Många mediahus har återinfört sina korrespondentpositioner i de andra nordiska länderna och rapporteringen är mycket mera insatt än bara för några år sedan.

På Göteborgs universitet finns Nordicom som bedriver och stöder forskning om media i de nordiska länderna inte minst genom sina olika fackpublikationer. Och det finns också nya initiativ som exempelvis projekt Nord 55° som samlar en rad ledande mediaaktörer och profiler med ambitionen om att skapa en gemensam nordisk offentlighet. En utmaning är som vanligt bristen på långsiktighet i verksamheten. I en tid där det nordiska samarbetet blivit alltmera projekt-betonat blir man tvingad att återuppfinna hjulet vartannat eller vart tredje år.

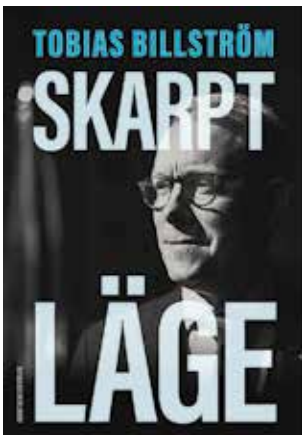
Public service-bolagen är i en nyckelposition för de finns i samtliga nordiska länder och har ett långt historiskt institutionellt samarbete att bygga vidare på. Och där hittar vi idag de mest intressanta initiativen för att skapa en nordisk offentlighet. Redan före kriget i Ukraina gjorde talkshowen *Skavlän* succé med ett koncept som förde samman norska och svenska kändisar till en diskussion med varandra. Ett annat fint exempel är podcasten *Norsken, svensken, dansken* som produceras för NRK av den norska journalisten Hilde Sandvik och som också sänds av SR, DR och YLE.

Jag hoppas man vågar ordna samnordiska ministerdebatter lite oftare i framtiden. Och kanske också om något annat än försvarspolitik?

Johan Strang

BOKESSÄ

NATO-PROCESSEN SKÄRSKÅDAD PÅ NYTT

Hur det gick till när Sverige övergav sin 200-åriga alliansfrihet till förmån för ett medlemskap i NATO har redan skildrats i journalister-
na Torbjörn Nilssons och Maggie Strömbergs gedigna bok *Högt över havet*, som kom 2025. Men nu föreligger dessutom en kvintett memoarer, varav två svenska, författade av personer som spelat en central roll under dessa dramatiska år. Det rör sig om Peter Hultqvist som under åren 2014-2022 var försvarsminister i Stefan Löfvens och Magdalena Anderssons regeringar och Tobias Billström som 2022-2024 var utrikesminister i Ulf Kristerssons ministär. De övriga memoarer som i detta sammanhang är av stort intresse är dels den dåvarande (2019-2023) finska socialdemokratiska statsministern Sanna Marins, dels NATO:s tidigare generalsekreterare Jens Stoltenbergs, dels åter den finska presidenten Sauli Niinistö's minnen; de senare föreligger dock ännu endast på finska.

De två frågor som kanske förblir de mest intressanta i de båda svenska memoarvolymerna är dels hur det gick till när Socialdemokraterna beslöt att överge alliansfriheten, dels hur både ministärerna Andersson och Kristersson hanterade det turkiska – och i någon mån ungerska – kontrandet när det gällde att slutligen godkänna Sveriges ansökan. Billströms bok innehåller förvisso mycket annat, bl.a. intressanta och kritiska reflektioner om hur man bäst organisatoriskt hanterar de säkerhetspolitiska frågorna i regeringskansliet; Billström förhåller sig för övrigt tydligt sval inför det nationella säkerhetsrådet. Men det är Ryssland och NATO som dominerar, liksom är fallet hos Hultqvist. Dennes bok upprätthåller sig föga förvånande mycket kring den upprustning av det svenska försvaret han ledde.

Till att börja med kan man erinra om att först Liberalerna och sedan Moderaterna och Kristdemokraterna redan i ett antal år före beslutet argumenterat för en svensk ansökan. Men de visste samtidigt att i en fråga med dessa dimensioner skulle ingen ändring av den svenska politiken äga rum utan socialdemokratisk medverkan. Den krävde ett politiskt samförstånd. Alliansen ville naturligtvis inte ha en ny medlem där medlemskapet kunde bli en politisk stridsfråga. Detta hade Moderaternas tidigare utrikesminister Carl Bildt (2006-2014) nyktert konstaterat. Trots detta meddelade Ulf Kristersson mitt i loppet att man avsåg att lämna in en ansökan, oavsett om Socialdemokraterna var med på noterna eller inte. Detta oblyga inbrott i den interna socialdemokratiska processen kommenterades inte av Magdalena Andersson, men dess avsikt var rätt uppenbar. Tobias Billström berör inte debattartikeln i sina memoarer, vilket kanske inte är så konstigt.

Det ryska storangeppet på Ukraina i februari 2022 ändrade i ett slag det strategiska läget både för Finland och Sverige. När det redan i början av mars 2022 blev rätt sannolikt att den finska regeringen var på väg att realisera den NATO-option man redan tidigare publikt reserverat åt sig, utbröt oro i Stockholm. Till att börja med hävdade statsministern att en ändring av den svenska politiken skulle skapa oro i omvärlden. Efter ett par månaders intern process beslutade sig emellertid Magdalena Andersson för att Sverige också skulle ansöka om medlemskap i alliansen. Sannolikt påverkades hon starkt av kontakterna i Helsingfors och Bryssel med den finska kollegan och partikamraten Sanna Marin och republikens president Sauli Niinistö. När Marin besökte Stockholm den 13 april, var saken i praktiken klar. Det formella beslutet togs den 16 maj.

Utgången av den interna processen inom Socialdemokraterna var, sett i efterhand, ändå ganska given, vilket dåvarande utrikesminister Ann Linde ganska tidigt tycks ha insett. Den finska NATO-utredningen, som lämnade sin rapport i april 2016, och där undertecknad medverkade, konstaterade att Finland och Sverige utgjorde ett gemensamt ”strategic space”. Förändringar i det ena landets säkerhetspolitik skulle oundvikligen påverka det andra. Ett läge där Finland skulle gå med i NATO och Sverige skulle stanna utanför skulle bli lika omöjligt som den motsatta situationen. Hur skulle Finland, med då endast en kort landgräns med NATO, kunna försvaras utan att Sverige blev inblandat? Och om Sverige ensamt gick med skulle Finlands strategiska situation bli mycket svår – liksom därmed omedelbart Sveriges. De båda staterna måste agera samfällt. Det var också NATO:s uppfattning. En blick på kartan eller en kort historiektion skulle snabbt ge svaret på frågan om hur Sverige, när Finland tycktes ha bestämt sig, borde agera.

Peter Hultqvist, som bestämde sig rätt sent för att stödja tanken på en ansökan - han anger ett specifikt klockslag, kl 08.15 den 14 april (Nilsson och Strömberg anger 11 april, alltså *före* Sanna Marins besök den 13:e), för sitt beslut - redogör i sin memoarbok för hur han under sin försvarsministertid systematiskt följde två linjer för att främja Sveriges säkerhet. Den ena var att rusta upp särskilt armén efter de drastiska reduktioner som genomfördes under regeringarna Persson och Reinfeldt. Den andra var att ingå en rad samarbetsavtal med ett antal NATO-länder, främst USA, och med Finland. Detta nätverk skulle ge Sverige ett slags skydd utan att den alliansfria linjen övergavs. Hultqvist ville både äta kakan och ha den kvar. Den förre försvarsministern glider snabbt över de samtal han långt före NATO-beslutet tycks ha haft med den förre finske utrikesministern och partibrodern Erkki Tuomioja om förutsättningarna för ett svensk-finskt försvarsförbund. Denna tanke hade länge omhulrats på en del håll i Helsingfors men bemötts avvaktande i Stockholm. Hultqvist konstaterar dock i memoarerna att detta med tanke på stämningarna i Finland efter den ryska attacken inte var aktuellt.

Sanna Marin säger i sina memoarer att hon redan i januari 2021, som en konsekvens av den alltmera provokativa ryska politiken, börjat fundera på en finsk NATO-ansökan. Hon tänkte sig då att detta skulle kunna ske om 5-10 år. Som ganska ung kände hon kanske inte historiens bördor lika tungt som en äldre generation politiker. Hon redogör också för den försiktighet som hon uppfattade att presidenten gav uttryck för. Niinistö var länge inställd på att även i Finland måste en ny politik ha en bred anslutning och föregås av en folkomröstning. Det ryska anfallet förkortade processen radikalt, men presidenten ansåg, till Sanna Marins förvåning, att beslutet låg i riksdagens händer. Hon påminner i sin bok om att enligt den finska grundlagen bestämmer president och regering om utrikespolitiken. Sauli Niinistö ändrade sig snart. Den breda anslutningen visade sig, menade Niinistö, efterhand i opinionsundersökningar och förstås i den breda uppslutningen i riksdagen. Men i motsats till Sverige godkände den finska riksdagen ansökan formellt, detta med mycket stor majoritet.

Sanna Marin avstår i sina memoarer från att spekulera om hur Finland påverkat sina svenska partikamrater. Hon betonade att det var angeläget att båda länderna ansökte tillsammans, men samtidigt att det brådskade.

Med tanke på att riksdagsval skulle äga rum i Sverige i september 2022 ville Socialdemokraterna ha frågan ur vägen i god tid före valet. Man ville dels etablera ett samförstånd med den borgerliga oppositionen, dels förhindra att de två partier som var emot processen, Vänsterpartiet och Miljöpartiet, skulle utnyttja missnöjet med partiledningens brådska inom Socialdemokraterna. Enligt många partimedlemmar och sympatisörer hade beslutsprocessen gått

alldeles för fort och omöjliggjort ordentliga debatter om den nya linjen. Man ville undvika den typ av svekdiskussion som man haft efter ansökan om medlemskap i EU i början av 1990-talet, en beslutsprocess som också gick fort.

Nu gick omsvängningen ännu fortare. Somliga skulle nog se detta som ett utslag av partiets förmåga att samla sig när det var allvar. Andra skulle se beslutet som ett exempel på avancerad centralism. Men partiledningen kunde luta sig mot tydliga förändringar i opinionsläget, från en tredjedel för en ansökan hösten 2021 till två tredjedelar hösten därpå.

När det gäller den andra huvudfrågan i processen, hur man skulle hantera Turkiet och dess krav på Sverige är debatten knappast avslutad. Efter den svenska ansökan i maj 2022 skulle det ta två år innan Sverige blev medlem i april 2024.

Finland däremot blev medlem redan i mars 2023. Hade denna separering kunnat undvikas? Den gjorde uppenbarligen den svenska regeringen ganska nervös. Billström menar i sin bok att Sverige då befann sig i ett mycket farligt läge. Han skriver att ”det var helt avgörande för Sveriges säkerhet att bli NATO-medlem” och att det därför var mycket bråttom att få Recep Erdogans slutliga accept. Enligt Jens Stoltenbergs memoarer skall den svenske statsministern när han fick läget klart för sig ha sagt att det var ”bad, really bad”. Generalsekreteraren genmälde då att ett finskt medlemskap snarast skulle stärka Sveriges säkerhet.

För en utomstående är det inte alldeles klart vad denna nervositet grundade sig på. Befarade man att det kunde ta flera år och kunna påverka det praktiska militära samarbetet med både alliansen och Finland? Men Sverige hade stått utanför militärallianserna under andra perioder med direkta hot mot landets säkerhet. Stod det inte ganska klart att i och med att Sverige och Finland vid toppmötet i Madrid i juni 2022 tilldelades status som inbjudna och fick delta i flertalet möten inom alliansen, att det var en tidsfråga innan Sverige skulle komma med?

Turkiet agerade som de ofta brukar; ställde krav för att få något annat man också ville ha, nämligen amerikanska flygplan. Men att president Erdogan, i ett något längre perspektiv, skulle motsätta sig ett nytt medlemsland som hade stöd av samtliga andra stater utom Ungern (som passade på att vädra sina klagomål på svensk mediakritik mot brister i landets demokrati) var knappast troligt. Erdogan hade ju i Madrid i juni 2022 i princip godkänt ansökan. Den svenska regeringen hade samtidigt visat sig beredd att samarbeta med Turkiet i för dem angelägna frågor.

Sveriges regering kan ha känt sig obehaglig till mods när man tagit det stora steget och övergett den gamla linjen, men riskerade att bli hängande i luften innan formalia klarats av. Man kanske funderade på vad det skulle inne-

bära om Donald Trump återvaldes 2024? Men faran att regeringen inte skulle kunna inkassera den inrikespolitiska vinsten av denna högt prioriterade fråga måste också ha funnits med i bilden. Regeringen Kristersson hade ju fått en besvärlig start, inte minst med höga energipriser trots att man utlovat radikala sänkningar. Skulle Moderaternas viktigaste utrikespolitiska mål inte kunna realiseras skulle det se illa ut.

Regeringen Andersson utsåg i medio av mars 2022 ambassadören Oscar Stenström till statssekreterare och förhandlare med NATO. Den nya regeringen behöll efter valet Stenström i samma position. Orsaken var dels att markera kontinuitet, dels att betona att i denna fråga rådde ett samförstånd mellan framför allt Socialdemokraterna och Moderaterna. Tobias Billström hade, ett halvår innan han blev utrikesminister, utsetts av Ulf Kristersson till hans partis kontakt med Socialdemokraterna. Det var därför ganska naturligt att Billström efter valet blev utrikesminister och ville fortsätta samarbetet med Stenström.

Redan tidigt i processen hävdade Oscar Stenström, enligt Billströms bok, att oavsett vem som vann valet, skulle regeringen vara nödsakad att företa vad Stenström kallade en ”förnedringsresa” till Ankara. Man skulle bli tvungen att ge Erdogan en del av det han ville ha. Med tanke på kurdernas omtvistade ställning i Turkiet och förekomsten av en inte oansenlig kurdisk diaspora i Sverige fanns här flera tänkbara konflikter: krav på att Sverige skulle utlämna inledningsvis över 70 namngivna kurdiska aktivister med kopplingar till det i Turkiet terrorklassade PKK och Gulenrörelsen och dessutom upphöra med stödet till syrisk-kurdiska PYD/YPG m.m. Ett utvidgat samarbete mellan de tre ländernas underrättelsetjänster ingick också i bilden. Det var vidare givet att Erdogan skulle utnyttja de just då ofta förekommande koranbränningarna, vars laglig- eller olaglighet hade genererat en rätt intensiv politisk debatt i Sverige.

Statsminister Kristersson företog snabbt efter maktövertagandet i oktober 2022 en officiell resa till Ankara. Kritik riktades mot denna utflykt därför att statsministern tydligen inte i förväg garanterats något i utbyte mot besöket – som normalt är fallet. Goodwillbesök av talmannen Andreas Norlén liksom av försvarsministern i samma syfte fick till följd av koranbränningar inställas. Bilden av en supplikant må vara felaktig men störde många i Sverige och tydligen även i Finland. Sanna Marin uppger i sin memoarbok att hon sagt åt svenskarna att ju mera eftergifter man gjorde inför turkarna, desto mera skulle de begära.

Hade man inte väntat att Sveriges ansökan skulle möta något motstånd i Ankara, som vi, särskilt under Socialdemokraterna, under flera decennier före och under Erdogans styre haft åtskilliga bilaterala problem? I Sverige fanns sedan mycket länge god kunskap om Turkiet som kanske inte konsulterades?

Eller kanske väckte helt enkelt dessa expertråd hos den politiska ledningen inte det gensvar de borde ha fått?

NATO:s generalsekreterare Jens Stoltenberg befann sig i en svår situation. Han ville och behövde behålla sina goda relationer med Erdogan. Samtidigt stod ju de båda ansökarländerna honom nära. Efter en maratoninsats vid toppmötet i Vilnius sommaren 2023 kom man till en uppgörelse. Det skulle dock dröja till våren 2024 innan Sverige efter turkisk och ungersk parlamentsbehandling till sist godkändes.

Sveriges – och Finlands – medlemskap i NATO är med beaktande av de båda ländernas geografiska utbredning och strategiska läge den största geopolitiska förändring Europas karta undergått sedan Turkiet och Grekland kom med 1952 och Västtyskland 1955; båda anslutningarna rörde ju också strategiskt viktiga gränsområden mellan öst och väst. Det är därför att vänta att många avhandlingar kommer att analysera dessa dramatiska beslut senvintern/våren 2022. Vi vet således, bl.a. genom Peter Hultqvists och Tobias Billströms memoarer åtskilligt, men säkert inte allt.

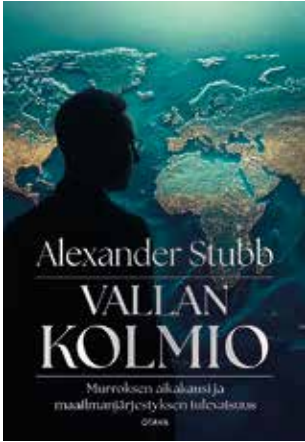
Mats Bergquist

Tobias Billström. *Skarpt läge*. Albert Bonniers Bokförlag, Stockholm 2025

Peter Hultqvist. *När allt förändras*. Medströms Bokförlag, Stockholm 2025

KRING BÖCKER OCH MÄNNISKOR

ALEXANDER STUBBS RECEPT ÄR SAMARBETE OCH RESPEKT

Det gäller att vara beredd att pruta och kompromissa på sina ideal, eftersträva samarbete och visa respekt i internationell politik. Det är Finlands president Alexander Stubbs recept för en bättre och tryggare värld.

Alexander Stubb har verkat som Finlands president i ungefär två år. Under den här tiden har han tagit en synlig plats på den globala politiska arenan. Kanske synligare än vad som förväntas av en statschef för ett land med bara 5,5 miljoner invånare.

Stubb har haft en märkbar roll inte minst i frågor kring kriget i Ukraina, i ansträngningarna att nå lösningar för att få igång en freds-

process och ett slut på kriget. Han har skapat en fungerande relation till USA:s president Donald Trump och har ofta suttit med då ledarna för de största EU-länderna har sammanträtt kring Ukrainafrågor.

Vid sidan om sitt värv som Finlands president har han under sin första tid på ämbetet också färdigställt en bok där han framför sin syn på världen, på maktkonstellationerna i dag och i framtiden.

Stubb slår fast genast i början av sin bok att vi befinner oss vid ett vägskäl. Det råder oreda i världen och de val som görs den närmaste tiden är antagligen avgörande för en lång tid framöver. De allra närmaste åren avgörs dynamiken i den internationella ordningen för flera decennier, kanske för resten av hela århundradet.

Det kan enligt den finländska presidenten krävas ett nytt tänkesätt.

“Makten håller på att förflyttas från väst till öst och söderut, den nationella suveräniteten understryks alltmer på bekostnad av det internationella regelverket. Det här är inte en värld som vi i väst förväntade oss”, slår Stubb fast.

Han talar för och tror alltjämt på en multilateral ordning i stället för en multipolär ordning. En multilateral värld är ett globalt system som baserar sig på internationella institutioner och gemensamma regler. En multipolär värld är en icke jämlik maktfördelning där de starka och stora kommer överens över huvudet på de andra vilket sannolikt leder till kaos, oordning och konflikter.

Stubb skriver att de följande tio åren kan gå bra, dåligt eller verkligt illa. Alla bollar befinner sig nu i luften och ingen vet riktigt var de kommer att landa. Åren kan leda till en maktbalans och ett världsomfattande samarbete - eller till ett världsomspännande krig. Stubb är en hängiven optimist och tror på samarbetsalternativet.

Alexander Stubb delar upp världen i tre geopolitiska delar - globala väst, globala öst och globala syd - som tillsammans utgör "maktens triangel".

Globala väst består förutom av Europa och USA av länder som Japan, Australien, Nya Zeeland, Kanada och Sydkorea. Globala öst förenas närmast av intresset att bryta ned det västliga övertaget i världspolitiken. Det här blocket leds av Kina med stöd av Ryssland, och där ingår ytterligare ett tjugotal andra auktoritärt styrda länder, såsom Nordkorea, Iran och Vitryssland. Globala syd utgörs av resten, det vill säga Afrika, Latinamerika, övriga Asien och Mellanöstern med starka länder i varje region.

Hur de här tre polerna samverkar avgör i slutändan hur världen kommer att se ut i framtiden. Stubb konstaterar att väst och öst står längst från varandra med syd där emellan. Globala syd har makt att bestämma åt vilket håll världspendeln kommer att svänga.

Olikheterna mellan länderna i globala syd är stora. Där finns demokratiskt och auktoritärt styrda nationer, rika och fattiga. Det som de har gemensamt är framför allt ett mål att få slut på sin blygsamma roll och underrepresentation i dagens världsordning. Globala syd vill inte nödvändigtvis välja mellan väst och öst, de här länderna vill framförallt äntligen få en större tyngd i världsordningen, i alla viktiga internationella organ - med början i FN:s säkerhetsråd.

I fråga om det organet har Alexander Stubb framfört en ny modell, som han också redogör för i sin bok. Han föreslår att de permanenta medlemsländernas antal utökas till tio, så att Latinamerika får en plats, Afrika två samt Asien två till. Stubb hoppas också att vetorätten slopas och att ett land som är med i FN:s säkerhetsråd förlorar sin rösträtt om man bryter mot FN-stadgan.

Stubb tar upprepade gånger fasta på betydelsen av att globala väst visar mer förståelse för inte minst länderna som ingår i globala syd. Han betonar vikten av en rättvisare och mer jämlik inställning från västs sida.

En diskussion vid World Economic Forum i Davos 2023 kan utgöra ett bra exempel. Ämnet gällde förberedelser för en ny geopolitisk era.

Man koncentrerade sig under hela första halvan av diskussionen på kriget i Ukraina.

Stubb konstaterar att han förstod varför, men såg samtidigt hur representanter från länder i globala syd blev alltmer frustrerade. Plötsligt steg en av dem upp och sade att hen trodde att diskussionen skulle gälla en ny geopolitisk era, men det talas endast om Ukraina. "Ni tycks bara inte förstå, världen har förändrats, men inte ni."

Stubb skriver att ministern givetvis hade helt rätt. Diskussionen utgjorde ett typiskt exempel på en situation där de som kommer från globala väst är så koncentrerade på sin egen närregion så att man inte alls ser en större global bild.

Balansen i världsordningen måste enligt Stubb korrigeras.

President Stubb slår fast att om väst har för avsikt att bibehålla en betydande internationell position krävs en mer respektfull utrikespolitik och en balansering

av principer och pragmatism. Han kallar det hela för en värdebaserad realism. Det är en term han också har infört i Finlands utrikespolitiska doktrin. Det innebär i praktiken att man inte nödvändigtvis kommer att få eller uppnå exakt det man vill och önskar. Det krävs kompromisser och eftergifter och ingen klarar sig ensam. Det krävs umgänge och kontakt även med länder som inte har samma syn och värderingar.

Förändringarna i världspolitiken går just nu i en rasande takt och med en oberäknelig president i USA kan de här förändringarna bli ännu snabbare och mer överraskande. USA är inte längre en tydlig liberal demokrati och inställningen till tidigare nära allierade är synnerligen oklar. I början av december offentliggjordes USA:s nya säkerhetsstrategi som i det närmaste chockade Europa. Om man får tro den nya amerikanska strategin så ser Trumpadministrationen EU snarare som en motståndare än en allierad. I stället ses Ryssland inte som något hot eller som någon fiende.

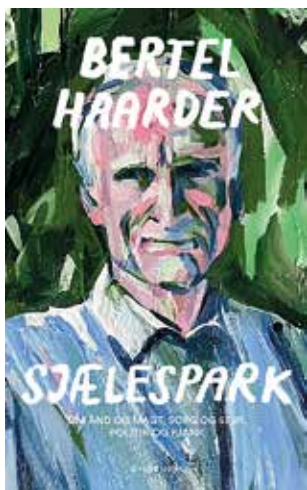
Alexander Stubbs bok utkom på svenska i början av 2026. Titeln och kungstanken i hans bok - *Maktens triangel* - kan redan vid utgivningen eventuellt ifrågasättas. Trumps linje skapar enorma frågetecken. Kan globala väst, som Stubb ser som en av triangelns hörn, ses som en gemensam helhet längre? Hör USA under Trump alls hemma i samma hörn som Europa och övriga västallierade? Eller ser vi nu en omgruppering som i stället går mot en fyrhörning?

Maktens triangel kan bli en rektangel i en värld full av krångel.

Tommy Westerlund

Alexander Stubb. *Vallan kolmio* (Maktens triangel), Otava 2025.

HAARDERS HÅNDBOG

Er man i tvivl om det diffuse begreb ”åndelig oprustning”, kan Bertel Haarders nye bog anbefales.

Bertel Haarder er et fyrtårn og en virkelig veteran i dansk politisk liv og den offentlige samtale. Parlamentariker gennem 40 år, minister i 22 år, nu pensioneret, men stadig med en markant røst om de vigtige anliggender i tiden. Som nu den 81-åriges seneste bog. Bertel Haarder kalder den *Sjælespark*, hvor han i epistlens og den meget korte afhandlings form især skriver om det åndelige, som præger tiden.

Alle i Danmark taler om åndelig oprustning i et forsøg på at forstå Ukrainekrigen og dens aftryk på europæisk, nordisk og dansk

politik. Haarder kan levendegøre det, når han skriver om skam og synd, ondskab, fællesskab og kristentro. Liv og død. Det politiske i politikerveteranens bog er skam med, men som oftest som en funktion af det åndelige.

Undertitlen er Om ånd og magt, sorg og sejr, politik og pjank. Det rører for læseren, at det er en noget blandet vejbod, forfatteren har slået op et godt stykke ude ad sit livs landevej. Bogen leverer personlig sorg blandet med alskens pjank, indfald, udfald, små læresætninger, erindringsglimt og kondenserede etiske afhandlinger. Næsten alt er livsklogt, hyppigt er det også underholdende.

Sine steder er teksten voldsom som i det brutalt åbenhjertige kapitel, hvor Haarder skriver om sønnen Rasmus. Han blev multihandikappet efter behandling af en ondartet svulst i hjernen. Rasmus blev sikret overlevelse, men fik han også et liv? Havde det været bedre at lade ham sove ind, da han lå på sit yderste og kun var skind og ben og klaprende tænder, spørger Haarder. Og konkluderer med nødvendig dobbelthed: "Vi vil græde over hans død, når den kommer. Men især vil vi græde over hans liv." Læger kan meget, men skal de også? Lidt klichéagtigt formuleret: Alene det korte kapitel er hele bogen værd.

Haarder erklærer sig som tvivlende "kristen med min lille tro og med min store kærlighed til det åndsliv, der er forbundet med de bibelske fortællinger". Hans liberale holdninger - Haarder er klassisk Venstrepolitiker - er fællesskabsprægede, som de historisk har været det i Danmark. Her er friheden båret frem og forvaltet af store, folkelige bevægelser med bøndernes Venstre og arbejdernes Socialdemokratiet som bærende kræfter. Bogen hylder dem alle: højskole og andelsbevægelse, skytte-, gymnastik- og idrætsforeninger, vælgerforeninger, fagforeninger, ja, også dem (!), menigheder og frie skoler.

Mange føler sig vistnok omklamret af Dansk Boldspil Unions kælnes slogan, "en del af noget større", Haarder betegner det som fremragende. Hans jeg giver kun mening som en del af et vi.

Deltagere i det nordiske samarbejde vil kende Bertel Haarders navn; han har deltaget ivrigt i samvirket. Et kapitel er helliget Norden, som han påpeger kan blive en stærk og samlet magtfaktor, efter at sikkerhedspolitikken ikke længere skiller os. Alle Nordens lande er jo i dag forenet i NATO.

Vi har verdens "uden sammenligning mest velfungerende, tillidsbaserede demokratier", skriver Haarder og spørger: Hvorfor skal vi stille os i baggrunden og vente på, at Tyskland og Frankrig bliver enige om Unionens fremtid? Haarder fordrer, at vi dropper småstatsmentaliteten og tør droppe konsensusprincippet. Og han påpeger, at fællesskabet er uafhængigt af de velkendte sproglige barrierer: "Som kirkeminister kunne jeg også konstatere, at de kirker, der ligner hinanden mest, er den danske, den finske og de tre nordatlantiske trods fravær af sprogfællesskab."

Som man måske kan fornemme, er Bertel Haarders bog et vidnesbyrd om den åndelighed, der dominerede i Danmark indtil for få årtier siden, men

som siden er udfordret af en individualistisk og fladt sekulær tænkning. Bogens appel om genopbygning af moralkapitalen gør den som allerede antydnet velegnet som vejviser gennem tidens snak om åndelig oprustning.

Enkelte steder bliver det ganske vist mere morsomt end opbyggeligt, som når Bertel Haarder vil befale udviklingen at stå ret for hans meningers skyld. Folk skal melde sig ind i politiske partier, ellers er de nogle fedtsyle. Ordbogen bør markere, at “åbner op” og “kommenterer på” er formuleringer af engelsk import. Folk, der siger yes, fuck og Royal Run, skal have skæld ud.

Ja, ja, men kun herregårdsvand løber opad, som en gammel dansk talemåde vil vide. Haarder er ganske vist sprogkyndig og ditto bevidst, men sprogets herremand er han ikke. Også her er han en del af noget større. Interessant nok skælder Bertel Haarder ud på nationalkonservatismen - Trump & Vance er “det værste, der er sket for det vestlige demokrati siden Anden Verdenskrig”, og den har ramt os “for vore synders skyld”, skriver han.

Men synden er jo også de liberales unndladelssynder. Det røber sig i det politisk stærke afsnit om håndteringen af indvandringen. Bertel Haarder er åben for tilhængere af andre trosretninger, men forventer en stribe politiske indgreb som følge af fejlslagen integration. Han kan “godt leve med koranloven”, som forbyder afbrænding af religiøse skrifter i Danmark, og begrunder det med et Heinrich Heine-citat fra 1821: “Der, hvor man brænder bøger, ender man med at brænde mennesker.” Den betragtning vil tjene som trøst for nogle og som forbitrelse for andre. Koranloven har været heftig debatteret i Danmark, siden regeringen lancerede ideen sommeren 2023.

Men derudover opregner spåmanden forbud og indskrænkninger på løbende bånd, som især vil ramme muslimske borgere: Forbud mod fætter/kusine-ægteskaber, opgør med kriminelle familier og klaner, flere udvisninger af hele familier, flere tvangsfjernelser af børn, forbud mod kønsopdeling, opgør med Menneskerettighedsdomstolens aktivistiske dommere, indskrænket pædagogisk frihed og så videre i en uendelighed.

“Rettigheder kommer til at vige for pligter,” skriver Bertel Haarder sammenfattende. Det vil berøre os alle, men ikke mindst muslimer: Når de kræver plads til forskellighed, vil de blive mødt af modkrav: Unge skal frit kunne fravælge islam og selv vælge ægtefælle.

Det bliver noget af en åndelig dyst at udkæmpe.

Arne Hardis

Bertel Haarder. *Sjælespark. Om ånd og magt, sorg og sejr, politik og pjank*. Gyldendal, København 2025.

MASSEPRODUSERTE BILDER I ALLE HJEM!

I løpet av et par tiår malte en gruppe fiskerbønder som på alle måter må kunne kalles amatører flere hundre tusen bilder av norsk natur og fikk solgt dem over hele landet. Det var særlig på 1950-tallet og tidlig 1960-tall at dette foregikk i bygda Stranda på Vestlandet, litt nord for Bergen. Det er uklart hvor mange som laget bildene, men det kan ha vært så mange som tjue. Noen må ha vært ekstremt produktive og malt flere tusen bilder hvert år.

Et kunstnerpar fattet interesse for fenomenet, samlet inn bilder og laget forskjellige arrangementer. Etter hvert ble dette til en bokutgivelse der man forsøker å finne ut av både opprinnelsen til virksomheten, hvordan arbeidet foregikk, hvordan bildene ble solgt – kort sagt prøve å forstå noe som i dag nesten er glemte og i alle fall virker uhyre merkelig. Det er blitt en praktbok. *Strandamalerne. Norges mest populære malerier*, som inneholder et rikt utvalg bilder av de mest kjente og produktive malerne, men også intervjuer med etterkommere av noen av malerne. Dessuten har kunstnerkollektivet som kaller seg «Alt går bra» også fått norske og franske kunstkjennere til å drøfte forholdet mellom høyt og lavt i kunstverdenen. Det fungerer bare et stykke på vei, for bildene det er snakk om kan knapt kalles kunst, og malerne mente da heller ikke at det var kunst de laget. Mer interessant er det når boken går inn på samtidsdiskusjonen om verdien av bildene i forhold til etablerte hierarkier og den mer allment aksepterte kunsts smak. Spriket mellom fagartiklene og bildene og all informasjon omkring dem, er påtakelig. Alt som direkte gjelder bildene vi gjennom boken får adgang til, er uansett verdt å se nærmere på.

«Fager kveldsol smiler»

Strandamalerne produserte stiliserte landskapsbilder, i all hovedsak på papplater. Ofte rammet de også inn bildene med taklister. Alt ble skaffet til veie av den lokale kjøpmannen. Motivet kan fanges inn med ei linje eller to fra en svært mye brukt og kjent salme, oversatt fra tysk til nynorsk, og gjengitt i originalversjon i boken:

Fager kveldsol smiler
over heimen ned.
Jord og himmel kviler
stilt i heilag fred.

Bildene viser nesten alltid ei hytte eller et lite hus inne i en fjord eller på en liten øy; sjøen er blikk stille, en liten båt blir rodd eller ligger til kai under en fredelig kveldshimmel der den nedadgående sol gir himmelen mange og varierte fargevarianter. Selvfølgelig er det også noen trær med på nesten alle bildene. Formatet varierer, men er aldri større enn at det er god plass for bildene selv i den minste stue. Bildene er nesten alltid signerte, men så godt som aldri daterte, og de har selvfølgelig ingen titler.

Bildene er kanskje amatørmessige, de er enkle i sin drømmeaktige og fredelige fremtoning, men de er *originale* i motsetning til masseproduserte reproduksjoner av «Elg i solnedgang» eller «Sigøynerkvinnen». Likevel er det altså snakk om virkelig *masseproduksjon*, og flere av malerne ordnet seg etter hvert slik at de kunne male 8–12 like bilder i løpet av én og samme arbeidsøkt. Slik slapp de å vaske penselen før de hadde kveldshimmelen klar på alle bildene, og så var det neste element like mange ganger. En reportasje i ukebladet *Aktuell* viste hvordan det hele foregikk, mens *Dagbladet* sendte sin kriminalreporter til Stranda og mer eller mindre latterliggjorde malerne og bildene deres for hele landet.

Enorm omsetning

Selv om det blir antakelser, er nok bokens redaktører inne på noe når de antyder at det kan ha blitt produsert og solgt nærmere en halv million Strandabilder. Salgsagenter sto for det meste av salget og tjente gode penger på å selge bildene til en pris alle kunne betale – kanskje fra 6 til 12 kroner på 1950-tallet. Jeg har selv et slikt bilde. Det er vakkert i sin enkelhet. Det er ikke mye til kunst, men det knytter seg minner til det fra barndom og oppvekst. Jeg arvet bildet fra min mor som fikk det fra en nabo som hadde et småbruk der han måtte leie hjelp om sommeren. Det finansierte han ved å selge enorme mengder bilder – det er nevnt i boken at Helgeland (midt i Norge) der jeg kommer fra, var et av de områdene der salget var særlig godt. Det var det også i Finnmark, der alle husene måtte bygges opp etter andre verdenskrig.

Mest interessant som fenomen

Historien om Strandamalerne er interessant og får en til å stille spørsmål om hvordan fenomenet var mulig. Heller enn å se på bildene og vurdere dem kunstfaglig, burde kanskje spørsmål av sosialhistorisk og økonomihistorisk art vært mer vektlagt. Men redaktørene har gjort sine valg; de har gjort en imponerende innsats både ved å spore opp så mange bilder og ved virkelig å ta dem på alvor gjennom utstillinger og mange aktiviteter ellers, før denne boken som det er en stor glede å bla seg gjennom ble laget.

Så er spørsmålet også om Strandamalernes virksomhet er enestående, ikke bare i norsk, men i nordisk sammenheng? Det vet jeg ingenting om. Men jeg kunne ikke la være å tenke på far til Kurt Wallander i Henning Mankels kriminalromaner. Han maler bilder av samme slaget, riktignok med høstmotiv, og de henger på veggen i utallig hjem sønnen kommer til i jobbsammenheng. Hva ser folk i disse bildene, undrer Wallander, eller hva er det faren har fått til: Han hadde hindret solen i å gå ned over folks liv, for i de enkle bildene ble solen holdt fast og kunne alltid «smile over heimen ned».

Det finnes sikkert mange som Wallander senior, men noe som tilsvarer Strandamalerne er vanskelig å tenke seg.

Hans H. Skei

Kunstnerkollektivet Alt går bra (red.). *Strandamalerne. Norges mest populære malerier.* Museumsforlaget, Trondheim 2024.

Medarbetare i Bokessä och Kring böcker och människor

Mats Bergquist, docent, fd ambassadör, Stockholm

Arne Hardis, politisk redaktør *Weekendavisen*, København

Hans H. Skei, *NT* redaktör i Norge, Oslo

Tommy Westerlund, journalist, Ekenäs

Register över författare omnämnda i Nordisk Tidskrifts översikter om Litteraturen i Norden 2025

Utarbetat av fil.kand Louise Hertzberg

Aðalsteinsson, Aðalsteinn Emil 166	Fredén, Kristian 182
Adolphsen, Peter 134	Fretheim, Eva 176
Ægisdóttirs, Eva Björg 164	Frøland, Anne-Lise 174
Ala- Pietilä, Alba 143	Greider, Göran 181
Ambjørnsen, Ingvar 167, 174	Guðmundsson, Einar Már 161
Andkjær Olsen, Ursula 129, 130	Guldager, Katrine Marie 130
Arngrímsson, Snæbjörn 159	Gustafsson, Laura 136
Balle, Solvej 132	Haapala, Vesa 143
Bertell, Ann-Luise 151	Hagen, Oddmund 174
Bildøen, Brit 173	Hallberg, Anna 182
Birgisson, Bergsveinn 158	Hallikainen, Niko 142
Bjerström, Erika 181	Hast, Susanna 140
Bjørnstad, Ketil 173	Hatløy, Kjarta 175
Blendstrup, Jens 134	Hede, Ida Marie 34
Bohman, Therese 184	Helle, Helle 131, 132
Brott, Jonatan 182	Henriksen, Levi 173
Byggmästar, Eva-Stina 182	Hirvonen, Iida Sofia 142
Bülow, Rebecka 184	Hjartarson, Dagur 159, 162
Carlsson, Christoffer 182	Hohko, Joel 136, 138
Carmona-Alvarez, Pedro 175	Holck, Henrik S. 125, 126, 127, 128
Christensen, Susanne 168	Husaini, Sara Al 140, 141
Djønne, Leander 168	Indriðason, Arnaldur 164
Eggen, Torgrim 173	Isakstuen, Monika 175
Einarsson, Sveinn 166	Ísberg, Fríða 161, 162
Ekholm, Johannes 142	Itäranta, Emmi 140
Eric, Caspar 125, 127, 128	Jakobsdóttir, Katrín 165
Eriksen, Jens Martin 134	Jauhiainen, Olli-Pekka 136, 137
Espedal, Thomas 174	Johans, Sebastian 149
Fagerholm, Monika 145, 147, 184	Johansson, Hanna 178
Filander, Erkka 142, 143	Jónasson, Ragnar 164, 165
Flatland, Helga 171	Júlíusdóttir, Katrín 165
Fosse, Jon 168	Kaasa, Erlend 174
Franck, Mia 148, 149	Kalkau, Sophia 129, 130

- Kárason, Einar 161
 Karlström, Sanna 143
 Kaskinen, Teemu 137
 Klenell, Johannes 181
 Knausgård, Karl Ove 168
 Kodal, Janus 130
 Krause, Nath 130
 Lantto, Hanna 140
 Laugesen, Peter 130
 Leandoer, Kristoffer 177
 Lee, Mara 182
 Leth, Jørgen 130
 Lind, Cecilie, 134
 Lindman Mata, Erik 182
 Lindroth, Malin 177, 178
 Lindström, Merethe 168
 Lyytikäinen, Pirjo 144
 Magnason, Andri Snær 162
 Máni, Stefán 165, 166
 Meriluoto, Katja 144
 Michaelsdotter, Elin 178
 Mjønes, Johan B. 169, 171
 Modig, Jonas 181
 Moestrup, Mette 130
 Mäentie, Anni 143
 Nesbø, Jo 176
 Niemi, Marjo 139
 Nikolajsen, Rasmus 130
 Nilsson, Isabella 184
 Niskavaara, Mariia 135, 136
 Nissinen, Camilla 138
 Norin, Marie 182
 Ólafsdóttir, Nina 162
 Ólafsson, Ólafur Jóhann 163
 Ómarsdóttir, Kristín 166
 Pálsdóttir, Sigrún 157
 Peitersen, Bue 134
 Petterson, Per 171
 Pettersson, Karin 181
 Porola, Laura 139
 Purokuru, Pontus 142
 Rasmussen, Bjørn 134
 Ravatn, Agnes 170
 Saatsi, Riko 137
 Salo, Elli 136, 137
 Seierstad, Åsne 169
 Sigurðardóttir, Yrsa 164
 Sigurðardóttir, Sigrún Alba 166
 Sigurðsson, Skúli 164, 165
 Sinivaara, Olli 144
 Sjöberg, Fredrik 180
 Skåden, Sigbjørn 168
 Solem, Marte M. 168
 Ström, Eva 182
 Støkken Dahl, Ellen 174
 Sultan, Leila Innana 182
 Surén, Odd W. 174
 Susiluoto, Saira 143
 Svensson, Patrik 181
 Thoroddsen, Sólveig 166
 Tiller, Carl Frode 173
 Tilrem, Martin 174
 Torgersen, Nikolai 170
 Torvund, Helge 175, 176
 Tran, Quynh 154, 156
 Ulanto, Riikka 143
 Uusma, Bea 180, 182
 Vahteristo, Kaisa 139
 Voetmann, Harald 133
 Volanen, Jarkko 141
 Weitze, Charlotte 134
 Weselius, Hanna 141
 Woetmann, Peter-Clement 130
 Wolff, Lina 182
 Åsbacka, Robert 153, 154
 Ødegård, Knut 175
 Ørntoft, Theis

SAMMANFATTNING

NT 2/26 är det årliga temanumret *Litteraturen i Norden* det gångna året. Temat inleds av NT:s redaktör i Danmark Henrik Wivel med ”Al magt til den autentiske forfatter!”. Lars Bukdahl redogör för den danska bokutgivningen under 2025. Vesa Rantama skriver under rubriken ”De fina debutböckernas år”. Tomi Riitamaa berättar om finlandssvensk litteratur med utgångspunkt i överskriften ”Rikt romanår där Fagerholm tronar på toppen”. Det isländska bokåret 2025 sammanfattas av Rósa María Hjörvar med titeln ”Att stanna upp en stund”. NT:s redaktör i Norge Hans H. Skei beskriver hur en stor författargeneration tunnats ut. Therese Erikssons analys om litteraturen i Sverige 2025 avslutar temat.

I detta nummer startar en ny NT-serie *Nordiska Filmskapare*. Först ut är Danmark med Henrik Wivels artikel om Bille August ”Nyckelscenens mästare”. I kommande nummer gestaltas stora filmregissörer i Finland, Island, Norge och Sverige.

Ytterligare bidrag på artikelsidan är Niklas Eklunds analys med rubriken ”Det atlantiska Norden och säkerheten”. Marianne Nordenlöw har sett utställningen om skulptören Johan Tobias Sergel på Nationalmuseum i Stockholm.

I NT temanummer om Litteraturen i Norden finns den stående intervju med Nordiska rådets litteraturpristagare. Här är det Bergur Rønne Moberg som samtalat med prismottagaren 2025 Vónbjørt Vang,

I *För egen räkning* skriver Marianne Krogh Andersen på temat Supermakten och Grönland.

Johan Strang fortsätter sin *Krönika om nordiskt samarbete* med ”Hur kan vi skapa en nordisk offentlighet?”

Bokessän har titeln ”NATO-processen skärskådad på nytt”. Mats Bergquist har läst två böcker av centrala politikerna Peter Hultqvist respektive Tobias Billström.

Under avdelningen *Kring böcker och människor* finns tre bidrag. Tommy Westerlund beskriver president Alexander Stubbs recept på framgångsrik politik. Arne Hardis har läst Bertel Haarders *Sjælespark. Om ånd og magt, sorg og sejr, politik og pjank*. Avdelningen rundas av med Hans H. Skei som fördjupat sig i *Strandamalerne. Norges mest populære malerier*.

Sist i numret återfinns registret över författare omnämnda i översikterna i på temat Litteraturen i Norden 2025.

LW

TIIVISTELMÄ

NT 2/26 on jokavuotinen teemanumero Pohjoismaiden kirjallisuus menneenä vuonna. Teeman aloittaa NT:n Tanskan toimittajan Henrik Wivelin artikkeli ”AI magt til den autentiske forfatter!”. Lars Bukdahl kertoo tanskalaisesta kirjallisuudesta 2025. Vesa Rantamaan teksti ”De fina debutböckernas år” (Hienojen esikoiskirjojen vuosi) käsittelee suomalaista kirjallisuutta 2025. Tomi Riitamaa puolestaan kirjoittaa suomenruotsalaisesta kirjallisuudesta otsikkonaan ”Rikt romanår där Fagerholm tronar på toppen” (Rikas romaanivuosi Monika Fagerholm huippunaan). Yhteenvedon islantilaisesta kirjallisuusvuodesta 2025 on kirjoittanut Rósa María Hjörvar ja hänen otsikkonsa on ”Att stanna upp en stund” (Pysähtyä hetkeksi). NT:n Norjan toimittaja Hans H. Skei kuvaa kuinka suuri kirjailijasukupolvi on katoamassa. Teeman päättää Therese Eriksonin analyysi ruotsalaisesta kirjallisuudesta 2025.

Tässä numerossa alkaa uusi NT-sarja *Nordiska filmskapare* (Pohjoismaisia elokuvantekijöitä). Sarjan aloittaa Tanska ja Henrik Wivelin artikkeli Bille Augustista ”Nyckelscenens mästare” (Avainkohtauksen mestari). Tulevissa numeroissa käsitellään suuria elokuvaohjaajia Suomesta, Islannista, Norjasta ja Ruotsista.

Artikkeliosastosta löytyy myös Niklas Eklundin analyysi, jonka otsikko on ”Det atlantiska Norden och säkerheten” (Atlantinen Pohjola ja turvallisuus). Marianne Nordenlöw on puolestaan Nationalmuseumissa Tukholmassa nähnyt näyttelyn, joka esittää kuvanveistäjä Johan Tobias Sergelin.

NT:n pohjoismaisen kirjallisuuden teemanumerossa on jokavuotinen Pohjoismaiden neuvoston kirjallisuuspalkinnon saajan haastattelu. Tänä vuonna Bergur Rønne Moberg keskustelee Vónbjört Vangin kanssa, joka sai palkinnon 2025.

Palstalla *I för egen räkning* (Omaan laskuun) Marianne Krogh Andersen kirjoittaa teemasta Supervalta ja Grönlanti. Johan Strang jatkaa kolumnia pohjoismaisesta yhteistyöstä otsikkonaan ”Hur kan vi skapa en nordisk offentlighet?” (Miten voimme luoda pohjoismaisen julkisuuden?)

Kirjaeseen nimi on ”Nato-processen skärskådad på nytt” (Nato-prosessi uudelleentarkasteltuna). Mats Bergquist on lukenut keskeisten poliitikkojen Peter Hulqvistin ja Tobias Billströmin kaksi kirjaa.

Osastosta *Kring böcker och människor* (Kirjoista ja ihmisistä) löytyy kolme tekstiä. Tommy Westerlund kuvaa presidentti Alexander Stubin po. Stubbin menestyspolitiikan reseptiä. Arne Hardis on lukenut Bertel Haardersin ”Sjælespark. Om ånd og magt, sorg og sejr, politik og pjank”. Osaston päättää Hans H. Skei, joka on syventynyt kirjaan ”Strandamalerne. Norges mest populære malerier”.

Numeron lopussa on rekisteri niistä kirjailijoista, jotka mainitaan teemassa Kirjallisuus Pohjoismaissa 2025.

LW

Suomennos: Peter Mickwitz

SAMANTEKT

Annað tölublað Nordisk Tidskrift árið 2026 er hið árlega þemahefti um bókmenntir á Norðurlöndum á liðnu ári. Henrik Wivel, ritstjóri *NT* í Danmörku, ríður á vaðið með greininni „Öll völd til hins ósvikna höfundar” (Al magt til den autentiske forfatter!). Lars Bukdahl fjallar um bókaárið í Danmörku og Vesa Rantama um það finnska undir yfirskriftinni „Ár vandaðra frumrauna” (De fina debutböckernas år). Tomi Riitamaa gerir finnlandssænskum bókmenntum skil og kallar grein sína „Gjöfult skáldsöguár þar sem Fagerholm trónir á toppnum” (Rikt romanår där Fagerholm tronar på toppen). Rósa María Hjörvar tekur saman íslenska bókaárið undir heitinu „Að staldra við um stund” (Att stanna upp en stund). Hans H. Skei, ritstjóri *NT* í Noregi, lýsir því hvernig stór kynslóð rithöfunda er nú óðum að týna tölunni, og þemaumfjölluninni lýkur með greiningu Therese Eriksson á sænskum bókmenntum liðins árs.

Í þessu hefti hefur göngu sína nýr greinaflokkur *NT*, Norrænir kvikmyndahöfundar (*Nordiska Filmskapare*). Fyrstur er tekinn fyrir danski kvikmyndaleikstjórinn Bille August, sem Henrik Wivel skrifar um undir heitinu „Meistari lykilsenunnar” (Nyckelsenens mästare). Í komandi heftum verða kynntir kunnir kvikmyndaleikstjórar frá Finnlandi, Íslandi, Noregi og Svíþjóð.

Af öðru efni blaðsins má nefna greiningu Niklasar Eklund, „Atlantshafs-Norðurlöndin og öryggismálin” (Det atlantiska Norden och säkerheten). Þá segir Marianne Nordenlöw frá sýningu um myndhöggvarann Johan Tobias Sergel í Þjóðlistasafninu (Nationalmuseum) í Stokkhólmi.

Í bókmenntaheftum *NT* er það fastur liður að taka viðtal við handhafa bókmenntaverðlauna Norðurlandaráðs. Að þessu sinni ræðir Bergur Rønne Moberg við verðlaunahafa ársins 2025, Vónbjört Vang.

Í dálkinum Fyrir eigin reikning (För egen räkning) veltir Marianne Krogh Andersen fyrir sér sambandi risaveldisins og Grænlands.

Í Pistli sínum um norrænt samstarf (Krönika om nordiskt samarbete) spyr Johan Strang nú: „Hvernig getum við skapað norrænan almannavettvang?” (Hur kan vi skapa en nordisk offentlighet?).

Bókaritgerðin nefnist „NATO-ferlið krufið að nýju” (NATO-processen skärskådas på nytt). Þar fjallar Mats Bergquist um bækur eftir tvo áhrifamikla sænska stjórnmálamenn, Peter Hultqvist og Tobias Billström.

Þrjár greinar falla undir liðinn Um bækur og fólk (Kring böcker och människor). Tommy Westerlund skoðar hvað liggur að baki velgengni Alexanders Stubb Finnlansforseta í stjórnmálum. Arne Hardis rýnir í bók Bertels Haarder, „Sálarspark. Um anda og vald, sorg og sigur, pólitík og prakkarastrik” (Sjælspark. Om ånd og magt, sorg og sejr, politik og pjank). Að lokum kafar Hans H. Skei ofan í bókina „Strandamálararnir. Vinsælustu málverk Noregs” (Strandamalerne. Norges mest populære malerier).

Tölublaðinu lýkur á skrá yfir þá höfunda sem getið er í yfirlitsgreinunum um bókmenntir á Norðurlöndum árið 2025.

LW

Á íslensku: Helgi Thorsteinsson

Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri är en av Nordens äldsta kulturtidskrifter. Den utges sedan 1878 av Letterstedtska föreningen, sedan 1925 i ny serie i samarbete med Föreningen Norden. *Nordisk Tidskrift* vill främja det nordiska kulturutbytet och det nordiska samarbetet. Särskilt vill tidskriften uppmärksamma frågor och ämnen som direkt berör de nordiska ländernas gemenskap och samarbete. I tidskriften publiceras översikter, artiklar, intervjuer, bokessäer, recensioner, krönikor och under vinjetten För egen räkning personligt hållna bidrag om nordiskt samarbete. I varje årgång återfinns ett temanummer *Politik i Norden* samt *Litteraturen i Norden* det gångna året.

Tidskriften har en samnordisk redaktion och språken i artiklarna är danska, norska och svenska. Artiklar på finska och isländska översätts till något av de skandinaviska språken. Tidskriften sprids i hela Norden i en tryckt upplaga samt på nätet. Sedan 2025 finns *NT* digitalt från första numret 1878 och framåt, i samarbete med Nasjonalbiblioteket i Norge.

Nordisk Tidskrift utkommer med fyra nummer per år. Prenumerationspriset inom Norden för 2026 är 250 kr, lösnummerpriset är 65 kr. Prenumeration för 2026 sker enklast genom insättande av 250 kr på plusgirokonto nr 40 91 95-5, Nordisk Tidskrift. För medlemmar av föreningarna Norden gäller, att dessa genom hänvändelse direkt till redaktionen kan erhålla tidskriften till nedsatt pris. Tidskriften distribueras i samarbete med svenska Föreningen Norden, Vasagatan 28, 111 20 Stockholm. Äldre årgångar kan rekvideras från redaktionen.

Letterstedtska föreningen är en förening för nordiskt samarbete i samtiden grundad 1875. Ändamålet är att befrämja samarbetet mellan de fem nordiska länderna inom vetenskap, konst och industri. Föreningen har nationella avdelningar i Danmark, Finland, Island, Norge och Sverige. Uppgiften är att dela ut anslag till nordiska ändamål, utdela en Nordisk förtjänstmedalj och ett Nordiskt översättarpris, arrangera nordiska seminarier samt ge ut *Nordisk Tidskrift*.

Letterstedtska föreningens och Nordisk Tidskrifts hemsida: www.letterstedtska.org.

Nordisk Tidskrifts redaktion:

Huvudredaktör och ansvarig utgivare:

Fil. kand. Lena Wiklund

Tel. +46-(0)70-405 00 31. E-post: lena.wiklund@letterstedtska.org

Dansk redaktör:

Dr. Phil. Henrik Wivel

Tel. +45-20 21 24 66. E-post: henrikwivel@yahoo.dk

Finländsk redaktör:

Pol. mag. Guy Lindström

Tel. +358-(0)50-552 11 51. E-post: guylindstrom@yahoo.com

Isländsk redaktör:

Cand. it. Helgi Þorsteinsson

Tel. +354-666 67 90. E-post: h.thorsteinsson@gmail.com

Norsk redaktör:

Professor Hans H. Skei

Tel. +47-97 51 84 15. E-post: h.h.skei@ilos.uio.no

Redaktionssekreterare:

Fil. kand. Louise Hertzberg

Tel. +46(0)73-327 69 90. E-post: louise.hertzberg@letterstedtska.org

Nordisk Tidskrift, Box 1074, SE-101 39 Stockholm

Besöksadress c/o Föreningen Norden, Vasagatan 28, Stockholm

Tel +46-(0)8-654 75 70. E-post: info@letterstedtska.org